

GEÇMİŞİN YÜKÜNDEN TOPLUMSAL BARIŞ VE DEMOKRASİYE

GEÇMİŞLE HESAPLAŞMA: NEDEN? NE ZAMAN? NASIL?

GEÇMİŞİN YÜKÜNDEN TOPLUMSAL BARIŞ VE DEMOKRASİYE

GEÇMİŞLE HESAPLAŞMA: NEDEN? NE ZAMAN? NASIL?

Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği
İnönü Caddesi, Hacı Hanım Sk. No: 10/12
34439 Gümüşsuyu – İstanbul
+90 212 249 15 54

Birinci baskı
İstanbul, Temmuz 2007

Proje sorumlusu
Dr. Ulrike Dufner

Çevirmenler
??????

Kapak tasarımı
Myra

Sayfa uygulama
Myra

Baskı
Sena Ofset
II. Matbaacılar Sitesi, B Blok
Kat: 6, No: 39 Topkapı – İstanbul

ISBN ????????

İÇİNDEKİLER

Önsöz

5

Ulrike DUFNER

1. GEÇMİŞ, HAFIZA, GAYRIHAFIZA

Geçmişle Hesaplaşma: Neden ve Ne İçin?

Alex BORAINÉ

Evrenselleşme Sürecindeki Geçmişle Hesaplaşma

Mithat SANCAR

Milli Hafızayı Dönüştürmek

Aleida ASSMANN

Ortak Anılar için bir Yer Olarak Avrupa

Pieter LAGROU

2. ADALET VE HAKİKAT

Geçmişle Hesaplaşma Bağlamında Onarıcı Adalet Yaklaşımının Katkısı

Turgut TARHANLI

Bir Adalet Sorunu Olarak Geçmişle Hesaplaşma: Felsefi Yansımalar

Hans KÖCHLER

Uluslararası Ceza Mahkemesi

Kai AMBOSS

3. DİĞER ÜLKELERİN İZLEDİKLERİ YOL VE YÖNTEMLER

Uluslararası Deneyimler: Gelecekteki Örnekler için Modeller

Alex BORAINÉ

“Nedeni” Anlamak: Almanya ve “Bir Daha Asla”

Monika BORGMANN

Doğu Almanya İstihbarat Servisi

Marianne BIRTHLER

Alman Usulü Ders Çıkarma Süreçleri

Norbert FREI

Tartışmalı Tahliye Anısı: İsrail’deki Filistin *Nakva*’sını Anmak

Ronit LENTIN

Latin Amerika Deneyimi

Detlef NOLTE

Hakikat Komisyonları: Tarihsel Belleğin İyileşmesi

Paz ROJAS

4. TÜRKİYE'DE DE GEÇMİŞLE HESAPLAŞMAK MÜMKÜN

Türkiye'de Geçmişle Hesaplaşma: Gerçekçi Olmak, İmkansızı İstemek

Mithat SANCAR

Milli Kimliğimizin Kurucu Ögesi Olarak “Unutma”

Ayşe HÜR

Türkiye'nin Yüzleşme Meselesi

Murat PAKER

ÖNSÖZ

????????????????

Ulrike Dufner

Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilcisi

İstanbul, Temmuz 2007

**GEÇMİŞ,
HAFIZA,
GAYRIHAFIZA**

GEÇMİŞLE HESAPLAŞMAK: NEDEN VE NE İÇİN?

Alex Boraine

Güney Afrika, diğer birçok ülke gibi, baskıcı yönetim yılları sırasında meydana gelen büyük insan hakları ihlallerini içeren bir geçmişle karşı karşıyaydı. Diğer birçok ülke gibi, Güney Afrika da geçmişle nasıl başa çıkabileceğini tartıştı. Timothy Garton Ash *Stalin's Victims* (Stalin'in Kurbanları) adlı kendi kitabında, bize; "Yahudi geleneğinin eski bir bilgeliği vardır: hatırlamak, kefaretin sırrıdır" sözüne ek olarak, genellikle Nazizm ve *Holocaustla*¹ ilintili olarak kendisinden alıntı yapılan George Santanyana'nın şu sözlerini de hatırlatır: "Geçmiş unutanlar, geçmiş tekrarlamaya mahkumdurlar." Kathleen Smith de benzer satırları Lev Tolstoy'dan alıntı yapar: "İnsanlar, neden tarihi hatırlamamız gerektiğini soruyor. Geçip gitmiş şeyleri hatırlamanın faydası nedir? Ulusu huylandıranın yararı nedir? İnsan nasıl böyle sorular sorabilir? Eğer ciddi ve tehlikeli bir hastalığa yakalanırsam ve iyileşirsem veya bundan şifa bulursam, bu gerçeği neşeyle anımsarım. Sadece hala hastaysam veya daha kötüleşmemişsem ve kendimi kandırmak istersem bundan rahatsız olurum."

Öte yandan, geçmişle başa çıkmanın yolunun unutmak ve devam etmek olduğunu ileri süren güçlü sesler de vardır. Adil olmak gerekirse, bu iddiayı ortaya atanların bir çoğu için, bu, yeni ortaya çıkan demokrasiyi pekiştirmek ve korumak endişesi kadar, fazlasıyla işlenen mezalimi görmezden gelme meselesi değildir.

Elbette, sadece kendi katılımları sebebiyle geçmiş göz ardı etmeyi isteyenler de var. Fakat yeni bir geleceğe doğru ilerleme ve geçmişin yeni demokrasiyi tahrip etmesine veya engellemesine izin vermeme çağrısında bulunan savunulabilir bir durum vardır. Garton Ash, bu düşünce ekolüne atıfta bulunur: "Tarihçi Ernest Renan, her ulusun bir paylaşılan hafıza ve paylaşılan unutmama toplumu olduğu yönünde derin bir anlayışa sahiptir. Renan, 'Unutmak' yazar ve şöyle devam eder 've hatta tarihsel hata, bir ulusun tarihinde temel bir faktördür.' Tarihsel olarak, unutmamayı savunanlar çoktur ve etkileyicidir. Bu kişiler, M.Ö. 44'te Sezar'ın ölümünden sadece iki gün sonra geçmişteki ihtilaf hafızasının 'sonsuz unutmama' tahsis edilmesini talep eden Cicero'dan, iki bin yıl sonra Zürih'te yaptığı konuşmada Gladstone'un önceki düşmanlar arasında 'kutsanmış bir unutmama hareketi' ricasını hatırlatan Winston Churchill'e kadar uzanır."

Yale Üniversitesi'nden Profesör Bruce Ackerman, "gerçek bir doğrulama hissine katkıda bulunmaktan ziyade şekiller yaratmak ve siyasi yabancılaşmayı beslemek maksadıyla geçmişteki hataları düzeltmek yönünde ahlaki sermayeyi etkisiz şekilde boşa boşuna harcayanları " şiddetle eleştirmiştir. Gerçekten, "ahlaki sermayenin" "ıslah edici bir adalet serabının ardından Don Kişotvari bir biçimde harcamasındansa kanun sınırları içinde nüfusu eğitmek için harcamasının daha iyi olduğunu yazar. Daha ileriye gider ve düzeltici adalette yer alma yönündeki girişimlerin, "duruşmalarda ortaya çıkacak normal kanun yollarından yapılacak kaçınılmaz

1 Yahudi soykırımı

sapmalar sebebiyle, ahlaki keyfiyetin daimi hale getirilmesine ve yeni bir mağdurlar neslinin yaratılmasına" yol açacağı yönünde ikaz eder.

Güney Afrika'da, hafıza kaybını hararetle savunanlar vardı, fakat ezici bir çoğunluk, geçmişle hesaplaşmak ve daha sonra ileriye doğru hareket etmekle ilgili olarak endişeliydi. Bunun tarihin sayfasını çevirmek için gerekli olduğunu kabul ettik fakat ilk olarak o sayfayı okumamız gerekiyordu. Yetkili arkadaşlarımdan birisi olan Mary Burton'un belirttiği gibi, "Kara tahtayı silip temizlemeliyiz fakat tahtaya henüz yazı yazmadık!"

Yaygın görüşe göre, istesek bile, geçmiş göz ardı edemeyiz. New York Hukuk Fakültesi'nden öğrencilerimden birisi olan Shari Motro, Filistinlilerle barış görüşmelerine atıfta bulunan İsrail müzakereci Uri Savir'den alıntı yaparak bu noktaya dikkati çeker. Savir'in naklettiğine göre, görüşmelerin ilk önemli sınırı, o ve Pakistanlı müzakereci Abu Ala ilk anlayışlarına ulaştığında meydana geldi –geçmiş hakkında asla tartışmamak.

Yazısında, Uri Savir'den yeniden alıntı yapar:

"Benim için en şaşırtıcı olan, paylaştığımız birçok savunmaydı: şüphe, olumsuzculuk, savunucu mizah, tarihsel mahrumiyet hakkında derin duygular.

Bir akşam Abu Ala'ya 'Sizden neden hoşlanmadığımızı biliyor musunuz?' diye sordum ve şöyle devam ettim. 'Çünkü bize kendimizi hatırlatıyorsunuz.'

'Gerçekten mi!' diye yanıt verdi ve sözlerine şöyle devam etti: 'Benim de sizle aramdaki sorun bu!'

'Bunun sebebi, muhtemelen acı çeken insanların evlatları olmamız. Ve muhtemelen bu nedenle aynı yerden geliyoruz' dedi, ikimizin de Kudüs'ten geldiğimizi asla unutmuyarak ve ya benim unutmama izin vermemek."

İsraililer, Filistinliler ve Güney Afrikalılar için, eğer barış yanlısı bir geleceğe yönelik çalışıyorsak, geçmişle ilgilenmekten kaçılmaz.

Güney Afrika'daki reform sürecinin en başlarında, Afrika Milli Kongresi ve sivil toplum, geçmişin göz ardı edilemeyeceğini ve hesap sorumluluğunun insan hakları kültürü için bir ön koşul olduğunu vurguladılar. Ayrıca, geçmiş göz ardı etmek, mağduriyeti yaşatmaktır. Birçok ülkenin geçmişinin kendilerine musallat olduğunun farkındayız. Adalet hatırına, istikrarı ve mağdurların haysiyetlerini eski haline getirmek için, geçmiş için hesap sorumluluğu olmalıdır. Bunlara ilave bir fayda, bunun gibi bir hesap sorumluluğunun gelecekte büyük insan hakları ihlalleri işlemeye imrenenler için caydırıcı olabilmesidir.

Güney Afrika'nın çabaladığı daha dokunaklı bir soru, bu hesap sorumluluğunun hangi biçimi alması gerektiğidir. Faillerin cezalandırılması yönündeki uluslararası çabayı ve görevi destekleyen çok kişi vardı. Ayrıca, bu yolda yürümenin Güney Afrika için olanaksız, hatta tehlikeli olduğunu kuvvetle savunanlar vardı. Güney Afrika'da Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun kurulması, yeni, demokratik bir muafiyete yol açan müzakere sürecinin doğrudan bir sonucu değilken, bu süreç tarafından kesinlikle derinden etkilenmiştir. Özellikle, sınırlı bir af biçimi için hazırlıklı olan geçici anayasa, komisyonun kurulmasına yönelik güçlü bir itici kuvvetti. Alter-

natif, genel af olabilirdi ki bu kabul edilebilir değildi. Açıkçası, Afrika Milli Kongresi'nin özellikle müzakere süreci boyunca güvenlik hizmetlerinin korunmasını kabul etmesi ve daha sonra onlara şöyle söylemesi imkansızdı: "Seçim sona erdiğinde, size dava açacağız." Eğer bunu yapsalardı, barışçıl bir seçim yapılamazdı! Bu kadar basit. Eski rejimin generalleri, bunu açıkça belirtti. Buna göre, demokratik bir anayasa olmazdı ve ülke, çok daha fazla ölüm oranıyla ve daha fazla mal hasarıyla bir kuşatma sürecine doğru gerilerdi. Gerçekten, geçmişle anlaşmaya varmanın başka bir yolunu aramaktan başka seçeneğimiz yoktu. Mağdurların doğrusu söylemesini, sınırlı affı ve tazminatı gündemde tutacak bir Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'na karar verdik. Komisyon bu temelde kuruldu. Duruşmaların halka açık yapılması, inkara karşı meydan okunması, hesap sorumluluğunun kabul edilmeye başlanması, yaşadıklarımızın bir daha tekrarlanmayacağı yönündeki taahhüdümüz anlamına geldi.

Deneyimimizin yoğunluğu, zamanımıza ve enerjimize yapılan sürekli çağrılar nedeniyle, kapanış hep zor olacaktı. Daha fazlası yapıldı. Çünkü af komitesi çalışmasını bitirmemişti. Komisyon raporunu sonuçlandırdıktan ve ilettikten sonra af için yapılan fazla sayıda başvuruyu dinlemesi gerekiyordu. Bu uygulamalı sorundan başka, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun kapanışı, beraberinde belirli ve özel sorunları getirdi. Kişi hakikatin peşinden gitmeyi nasıl bırakır? Yine de, çizgiyi çizmek ve doğrusu söylemenin ve doğrusu aramanın belirli bir komisyonla sınırlanamayacağını kabul etmek zorundaydık. Hakikat arayışı ve hakikat taahhüdü, sıradan insanlardan, devlet kurumlarından, şairlerden, yazarlardan, akademisyenlerden ve gelecek hakkında endişeleri olan herkesten oluşan ulusun tümü tarafından üstlenilmelidir.

Komisyon, şimdi neyin ortak çaba haline gelmesi gerektiğine odaklanmıştır. Bütünlük, demokrasiyi sağlamlaştırma ve bir insan hakları kültürü arayışındaki herhangi bir ulusta yer alan temel bileşenler, şeffaflık, hesap sorumluluğu ve hakikattir. O halde, arayış henüz sona ermedi; sadece derinleşti ve ilgili tüm Güney Afrika vatandaşlarını kapsamak üzere genişletildi.

Uzlaşma yönündeki akla gelmez arayışı nasıl durdururuz? Bu elbette durmamalıdır fakat bir avuç dolusu üyeden oluşan tek bir komisyon ve kendini adanmış bir personel, Güney Afrika'nın derinden bölünmüş toplumunun umutsuzca ihtiyaç duyduğu uzlaşmayı tek başına bulamaz. Bu bağlamda muhtemelen Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun yaptığı en büyük katkı, uzlaşmanın asla kolay olmadığını, asla ucuz olmadığını ve sürekli bir zorluk halinde olduğunu şiddetle vurgulamak olmuştur. Çalışmalarımızın bazılarında, diğer birçok kurumun, yapının ve kişinin inşa edilebileceği birkaç yapı taşı keşfettik. Uzlaşma, komisyonunun enerjisini meşgul eden fakat her zaman tüm ulusun sorumluluğu olarak kalacak bir süreçtir.

Kapanış, önümüzde hazır bulunan birçok kişi için yer almıştır. Mağdurların/hayatta kalanların çoğu, geçmişi arkalarında bırakmaya ve kendi hayatlarını kontrol etmeye duydukları arzuyu dramatik bir dille ifade etti. Birçoğu, açıkça, komisyonun önünde hazır bulunmanın "izolasyon kabuslarına" bir son verdiğini ifade etti. Diğer birçok kişi, sevdiklerini kaybettiklerinden beri gece ilk kez uyuyabildiklerini bize söyledi. Yine de, diğerleri "yarası asla sarılmamış kırık bir kalpten" bahsetti. Bazıları, her ne kadar kendileri için acı verici olsa da, gerçeği bilmenin rahatlığı içinde olduklarını belirgin bir biçimde ifade etti. Diğerleri için, kapanış olmadı. Kayıplarının akibetini, kendi acı deneyimlerini öğreninceye kadar da asla olmayacak. Ko-

misyon, bize gelenlerin tümünün taleplerini ve ricalarını karşılamak için çok çalıştı fakat hikayenin tümünü anlatmak imkansızdı.

Bazı örneklerde, komisyon, failer için kapanış bulma fırsatı da sağladı. Donmuş akıllarda kilitleli anıların kilidi açıldı, bir parça rahatlamayla birlikte taze başlangıçlar ihtimali geldi.

Ne var ki, bu süreç tüm Güney Afrikalı'lar geçmişin gerçekliğiyle yüzleşinceye, suç ortaklığının rahatsız edici hakikatini kabul edinceye, pişmanlıklarını, insanlığın onurunu kabul eden ve sunan bir yaşam biçiminin taahhüdünü ifade edinceye kadar sona ermeyecek.

Tarihsel bağlamı görmediğimiz takdirde, Güney Afrika'daki hakikat ve uzlaşma arayışını anlamak ve takdir etmek imkansızdır. On yıllardır, sosyal ve siyasi hayattaki hakim tema, zulüm politikası ve direniş politikasıydı. Yıllarca süren şiddet tırmanışından sonra, bu, nihayet müzakere politikasına izin verdi. Savaş mantığının yerini barış mantığı aldı. Eski düşmanlar aynı masaya oturdu ve ulusal bir seçim için temel görevi görecektir geçici bir anayasayı görüştü. Şimdi, kazan-kazan vurgulanıyordu. Bu, uzlaşmayı ve görüş birliğini gerektiriyordu. Bunu zor ve çalkantılı dört yıl izledi, fakat sonunda demokratik şekilde seçilmiş yeni bir hükümetle sonuçlandı.

Ulusların çelişkili bir geçmişle ilgili olarak ne yapmaları gerektiği sorusu, Güney Afrika'da değinilmemiş konu bırakmadı. 300 yıllık sömürgecilikten ve ırkçılıktan sonra, birçok fail ve birçok mağdur vardı. Otoriter ve diktatör bir rejimden yeni bir demokratik hükümet biçimine geçildi. Bu toplumla ilgilenen, durmadan büyüyen bir literatürü ortaya çıkardı. En kapsamlısı, "Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes" (Geçiş Adaleti: Yükselen Demokrasiler Eski Rejimlerle Nasıl Hesaplaşırlar) adında, Neil Kritz tarafından derlenmiş bir çalışmadır. Bu çalışma, bu alanın büyük çapta belgelenmesine ve bu alana katkılarda bulunmaya yol açmıştır. Diğer bir çok araştırma projesi ve konferans devam etmektedir. Konu, insan haklarıyla ve uluslararası hukukla ilintilidir, fakat bunlardan farklıdır.

Geçiş ülkeleri bir çok benzerliği paylaşır. Özetle, bunlar, aşağıdaki gibidir:

- Totalite bir rejimden demokrasi biçimine doğru değişim,
- Baskı ve insan haklarının ciddi şekilde ihlali mirası,
- Korunmasız bir hükümet ve istikrarsız bir birlik,
- İnsan hakları kültürüne erişmeye ve hukukun üstünlüğüne duyulan saygıya bağlılık,
- Geçmişteki ihlallerin tekrarlanmasını olanaksız hale getirme yönündeki kararlılık.

Güney Afrika dahil olmak üzere, yeni yükselen bu demokrasilerin karşılaştığı sorular, en azından aşağıdakileri içerirler:

- Yükselen demokrasiler, geçmişteki insan hakları ihlallerine nasıl değinirler? Belirli geçişler bağlamında hangi önlemler istenmektedir ve mümkündür?
- Yeni demokrasiler, kaybolmalardan, ölüm mangalarından, psikolojik ve fiziksel işkenceden sorumlu liderlere ve diğer kişilere nasıl değinirler? Talimatları verenler ve bunları yerine getirenler arasındaki çizgi nerede çizilmelidir?

- Yeni demokrasiler, bazı faillerin yeni hükümetin veya güvenlik güçlerinin parçası olarak kalabilecekleri veya kamu hayatında önemli yerlere sahip olabilecekleri gerçeğine nasıl değinirler? Bu, yeni demokrasiyi riske atar mı? Bir alternatif var mı?

EVRENSELLEŞME SÜRECİNDEKİ GEÇMİŞLE HESAPLAŞMA

Mithat SANCAR

Almanya'nın ve Almanların Nazi vahşetinin çok boyutlu yıkımıyla baş etme çabası gibi özgöl bir bağlam içinde türemiş bir kavram olan "geçmişle hesaplaşma", İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, neredeyse sadece Almanya'nın, belli ölçülerde Almanya'nın savaştaki müttefiki ve siyasal kardeşi Japonya'nın, kısmen de bir kaç Avrupa ülkesinin bir sorunu olarak görülüyordu. Savaştan hemen sonra, Almanya ve Japonya'da müttefiklerin dayatmasıyla başlayan ve çok büyük ölçüde gönülsüzce yürütölen geçmişle hesaplaşma süreci, Almanya'da ilk zamanlardaki "bastırma" çabalarına rağmen 1960'lı yıllarda içselleşmeye başlamış ve bu eğilim giderek yerleşmiş; Japonya'da ise kısa bir süre içinde yerini geçmişi "unutma" ve "bastırma" politikasına bırakmıştır. Savaşı izleyen yıllarda diğer Avrupa ülkelerinde ise, daha ziyade mağdur/kurban söylemi ve direniş mitosları havayı belirlemiş, geçmişe dair eleştirel sorular arka plana itilmiştir.

1980'lerin ortalarından, esas olarak da 1990'ların başından itibaren bu manzara radikal bir biçimde değıştı. Özellikle Latin Amerika'da askerî diktatörlüklerin çözölmesi, Güney Afrika'da ırkçı rejimin çökmesi, Sovyetler Birliğı ve Doğı Bloku'nun dağılmasıyla birlikte; geçmişte işlenen ağır suçlar ve insan hakları ihlalleriyle nasıl uğraşılacağı, özgöl Avrupaî bir mesele olmaktan çıkıp evrenselleşme sürecine girdi. Bu sürecin başlarında, sistem değışikliğınin bu gelişimde oynadığı önemli rolün sonucu olarak "geçmişle hesaplaşma" meselesi, daha çok diktatörlükten demokrasiye geçen toplumlarda eski rejimin mirasıyla nasıl bir ilişki kurulacağı bağlamında ele alındı. Böylece geçmişle hesaplaşma, demokratik siyasal rejimlerin, ağır insan hakları ihlalleri siciline sahip kendilerinden önceki yönetimlerle hesaplaşmalarını sağlamaya yönelik faaliyetleri anlatan toparlayıcı bir kavram haline geldi.

Ancak geçmişin ağır mirasıyla ilişki sorunu, sadece "geçiş süreci" yaşayan toplumlarla sınırlı kalmadı. Bazı ülkelerde, vahşet deneyimlerinin yaşandığı zamanlardan çok sonraları, o dönemler ilk defa veya daha kapsamlı ve derin bir şekilde yeniden sorgulanmaya, o dönemlerin bugüne uzanan etkileriyle hesaplaşmaya başlandı. Örneğın Doğı Avrupa'daki dönüşümün ardından, ülkelerin çoğunda sadece eski rejimle hesaplaşma değıl, İkinci Dünya Savaşı'ndaki sorumluluk da gündeme geldi.

Bu tartışma, Nazilerin işgal ettiğı Fransa, Avusturya ve savaş sırasında "tarafsız" kalan İsviçre gibi Batı Avrupa ülkelerine de sıçradı. Savaş sonrasında kurgulanan mitoslar ve "ulusal yalanlar" birbiri ardına köktü; "tarihsel ipoteklerin geri dönüşü" diye nitelenen bir süreç hızla işlemeye başladı.

Arjantin ve Şili'de, "geçiş süreci"nin üzerinden yirmi yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen, askerî diktatörlükler döneminde işlenen insan hakları ihlalleriyle sadece yüzleşme değıl, sorumluları cezalandırma girişimleri ve mağdurların acı ve zararlarını telafi etme önlemlerini de içeren geçmişle hesaplaşma etkinlikleri devam etmektedir. İç savaşın üzerinden neredeyse yetmiş yıl, "geçiş süreci"nden bu yana otuz yıla yakın zamanın geçtiğı İspanya'da da hem iç

savaş sırasında işlenen insanlık suçlarıyla, hem de Franco diktatörlüğünün ağır ihlalleriyle hesaplaşma yeni başlamaktadır.

Bugün geçmişle hesaplaşma konusunda bir "küresel konjonktür"den rahatlıkla söz edilebilir ve geçmişle hesaplaşmanın günümüz dünyasında siyasal kültürün önemli bir unsuru haline geldiği söylenebilir.

I- EVRENSELLEŞMENİN DÜZLEMLERİ

Geçmişle hesaplaşmanın evrenselleşmesine giden yolda şu dört düzlemin altını çizebiliriz:

1- Ulusal Deneyimlerden Evrensel Birikime

Ulusal düzlemde, yukarıda belirtildiği gibi, özellikle 1980'lerden itibaren, sistem değişikliğinin ardından geçmişin suçları ve ihlalleriyle hesaplaşma konusunda Latin Amerika ve Güney Afrika'da yaşanan deneyimler, benzer şartlara sahip toplumların görmezden gelemeyeceği bir geleneğe vücut verdiler. Daha önce "geçmiş bastırma" politikasının izlendiği ülkelerde, bu politikanın çözümlenmesi ve ne kadar zaman geride kalmış olursa olsun geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma süreçlerinin harekete geçmesi, bu geleneğin pekişmesini sağladı.

Travmatik şiddet deneyimlerine ilişkin hafıza çalışmalarında, esas olarak ulusal kimlikle bir hesaplaşma söz konusu olur. Bu nedenle, saikleri ve hedefleri itibarıyla hafıza çalışmaları öncelikle ulusal çerçeveyi referans alırlar. Bu durum, hafıza çalışmalarının ve hatırlama kültürünün canlandığı dönemin başlarında çok daha belirgindi. Uluslararası ve karşılaştırmalı çalışmalar daha sonra öne çıkmaya ve yaygınlaşmaya başladı. Bunun nedenlerinden biri, münferit çalışmaların, ele alınan ülkeler arasında büyük benzerlikler bulunduğunu ortaya çıkarmalarıdır. Her bir devletin ulusal sınırlarını aşan benzer tarihsel ritmin teşhis edilmesi, olayların ve gelişmelerin sadece ulusal tarihten hareketle açıklanmasının yetersiz olacağını gösterdi.¹ Bugün artık geçmişle hesaplaşmanın gündeme geldiği toplumlarda, başka ülkelerde yaşanmış ve yaşanmakta olan deneyimlerden yararlanılması olağan bir yöntem olarak kabul edilir ve bu durum açıkça da dile getirilir.²

2- Uluslararası Ceza Yargılaması

Uluslararası ceza yargılaması alanındaki gelişmeleri de, belli ölçülerde bu çerçevede değerlendirmek mümkün. Nürnberg'le başlayan, Eski Yugoslavya ve Ruanda'da yaşanan ağır ihlaller ve soykırım için geçici ceza mahkemelerinin faaliyetleriyle devam eden ve Uluslararası (Daimî) Ceza Mahkemesi'nin kuruluşuyla şimdilik en yüksek noktasına ulaşan bu gelişmelerde, "devletler hukukundan dünya vatandaşlığı hukukuna" doğru bir evrimin³, "hatırlama mekânı olarak dünya toplumu" perspektifinin içkin olduğu söylenebilir.⁴

1 Henry Rousso, "Das Dilemma eines europäischen Gedächtnisses", *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, Online-Ausgabe, 1 (2004), H. 3, (<http://www.zeithistorische-forschungen.de/16126041-Rousso-3-2004>), s.6.

2 Christoph Cornelissen/ Lutz Klinkhammer/ Wolfgang Schwentker, "Nationale Erinnerungskulturen seit 1945 im Vergleich", aynı yazarlar (ed.), *Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945*, 2. Baskı, Frankfurt am Main 2004, s.14.

3 Bkz. Jürgen Habermas, "Kants Idee des ewigen Friedens – aus dem historischen Abstand von 200 Jahren", aynı yazar, *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*, 2. Baskı, Frankfurt am Main 1997, s.207-208.

4 Bkz. Otto Böhm, "Von Nürnberg nach Den Haag – Erfahrungen mit internationalen Tribunalen", Gabrielle von Arnim / Volkmar Deile (ed.), *Jahrbuch Menschenrechte 2000*, Frankfurt am Main 1999, s.110.

Uluslararası ceza hukuku alanında yaşanan gelişmeler, özellikle Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulması, "cezazasılık"la mücadelede çok önemli bir aşamayı temsil ettiği için, geçmişle hesaplaşmayla yakından ilgilidir. Ancak buradaki hesaplaşma, bir toplumun kendi geçmişiyle kurduğu ilişki olarak değil, dışarıdan bu geçmişin hesabının görülmesi olarak ortaya çıkar. Oysa geçmişle hesaplaşma kavramı, bir toplumun kendi geçmişiyle kurduğu ilişkinin belli bir biçimini, bu ilişki neticesinde kendi geçmişindeki suç ve ihlallerin hesabını esas olarak kendisine vermesini ifade eder. Uluslararası ceza yargılaması, Eski Yugoslavya ve Ruanda örneklerinde olduğu gibi, bir toplumun kendi geçmişiyle hesaplaşması sürecini harekete geçirme veya derinleştirme konusunda bir rol oynayabilir; fakat onu ikâme etmez, onunla aynı anlama gelmez ve aynı sonuçları doğurmaz.

3- Uluslararası İlişkiler ve Özür Dileme Kültürü

Bir devletin kendi geçmişiyle ilişkisi uluslararası politikada da önem kazandı. Bununla bağlantılı olarak, tarihsel suçları inkâr etmek, uluslararası ilişkilerde bir rahatsızlık faktörü haline gelmeye başladı. Mağdur gruplarına saygısızlık olarak algılanan bu tutum, ilgili devletin siyasal ve moral açılardan zor durumlarda kalmasına yol açıyor.

Son yıllarda, geçmişteki suçlar için fail devletlerin temsilcilerinin mağdur/kurban topluluklarından özür dileme ritüellerinde ciddi bir artış yaşanması da, evrenselleşmenin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Willy Brandt'ın 1970'te Varşova'da, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında katledilen Yahudiler için dikilen anıtın önünde diz çökerek Nazi yönetimi tarafından işlenen korkunç insanlık suçlarından dolayı özür dilemesi, geçmişle ilişki konusunda "Alman özel yolu"nun bir ifadesi ve "eşsiz bir ritüel" olarak tarihe geçti. Bu olayın üzerinden otuz yıla yakın bir zaman geçtikten sonra, bugün özür dileme, neredeyse geçmişle hesaplaşmanın temel unsurlarından biri haline geldi. Bu bağlamda tarihsel suçlara ilişkin kamusal siyasal itiraflarda ve kurbanların torunlarından özür dileme açıklamalarında daha önce benzeri görülmemiş bir yoğunlaşma gözleniyor. Örneğin Almanya Dışişleri Bakanı Joschka Fischer, yaklaşık yüz yıl önce Kayzer Wilhelm döneminde Afrika'da uygulanan sömürgeleştirme politikalarından dolayı özür açıklaması yaptı. Kanada ve Avustralya Devlet Başkanları, kendi atalarının yerlilere yaptıkları zulümlerden dolayı onlardan özür dilediler. Kanada ayrıca, 1885 – 1923 yılları arasında Çinli göçmenlere yapılan ayrımcılığı kabul ederek özür diledi. Kanada Başbakanı Stephen Harper, yüz yıl önce Kanada'ya giren Çinlilerden 'kelle vergisi' adı altında çok yüksek vergiler alındığını, çok sayıda göçmenin de sınırdışı edildiğini hatırlatıp, "yapılanlar büyük adaletsizlik ve ırkçılık, hükümet adına özür dilerim" dedi. Tony Blair, İngiltere'nin fetih politikalarından dolayı özür diledi. Papa II. Jean Paul de bu kervana katıldı; cadı avı, engizisyon ve Yahudi karşıtlığından dolayı özür diledi. 1999 Haziranında iki bin kadar Hıristiyan, yaklaşık dokuz yüz yıl önce yaşanan Haçlı Seferlerinden dolayı özür dilemek amacıyla "Kutsal Topraklar"a yürüyerek gitmek için yola koyuldu⁵.

Amerikan Senatosu, linç ederek adam öldürme uygulamasını durdurmak amacıyla federal hükümetin 18. Yüzyılın sonlarında başlattığı bir yasa çıkarma girişimini engellediği için Ameri-

5 Norbert Seitz, "Die Sorry-Kultur. Warum sich Politiker so häufig entschuldigen?" (www.frankfurter-hefte.de/ausschnitt/thema_12.html)

kan halkından açıkça özür diledi. Amerika'da, 1880'lerden 1960'lara kadar, çoğu siyah olmak üzere yaklaşık beş bin kişinin linç edilerek öldürüldüğü tahmin ediliyor. ABD'nin yakın tarihinde buna benzer başka özür açıklamaları da var. Örneğin ABD Başkanı Bill Clinton, Afrika'da yaklaşık iki yüz elli yıl önce Amerikalılar tarafından gerçekleştirilen köleleştirme hareketinin sorumluluğunu üstlenip bundan olayı özür diledi. Amerikan Kongresi, 1988 yılında, Japon kökenli Amerikalılardan, İkinci Dünya Savaşı yıllarında kendilerine yapılan muamele nedeniyle özür diledi. Japon kökenli Amerikalılar, savaş yıllarını özel kamplarda geçirmeye zorlanmıştı. 1993 yılında da Kongre, Havai adalarının yerli halkından, 19. Yüzyılda bir Havai kralının görevden uzaklaştırılmasında Amerika'nın oynadığı rol nedeniyle özür diledi.

4) "Avrupa Projesi" ve Ortak Avrupa Hafızası

Giderek yaygın kabul gören, "Avrupa'nın ortak bir hafızaya ve birleşik bir hatırlama politikasına dayanması" gerektiği görüşü, geçmişle hesaplaşmanın evrensellesmesine önemli bir katkı oluşturuyor. "Avrupa Projesi"nin kurumsal adresi konumundaki Avrupa Birliği de, bu görüşü somutlaştırma anlamına gelen çeşitli adımlar atıyor. Örneğin aday ülkelerin, geçmişlerindeki suçları kabul etmeleri, "Avrupa'ya giriş bileti" almanın neredeyse fiilî şartı haline geldi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudi soykırımına katkıda bulunmuş ülkelerin, öncelikle bunu kabul etmeleri isteniyor. AB'ye üye olmak isteyen devletlerden Polonya, uzun yıllar suskun kaldıktan sonra, 2004 yılında Devlet Başkanı Alexander Kwasniewski'nin ağzından Polonyalı Yahudilerin savaş sırasında yaşadıkları acıları ve Polonya'nın bu acılardaki sorumluluğunu resmen tanıdı. Romanya'da da eski Devlet Başkanı Ion Iliescu, uzun süre ısrarla inkâr etmelerine rağmen, AB'ye üyelik sürecine kabul edilebilmek için Romanyalıların Yahudi soykırımına katıldıklarını resmen kabul etti. Bu şart, sadece Yahudi soykırımıyla sınırlı tutulmuyor. Örneğin Sırbistan'dan da, üyeliğe kabul edilebilmesi için, Yugoslavya savaşı sırasında işlediği soykırım ve katliamların sorumluluğunu üstlenmesi talep edildi. Aynı şekilde, "Eski Yugoslavya'daki savaş suçlarını yargılamak için kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi'yle işbirliği yapmadığı gerekçesiyle, Hırvatistan'la tam üyelik müzakereleri ertelendi. Türkiye'nin tam üyeliğiyle ilgili tartışmalar bu zemine de taşınıyor ve geçmiş politikası ile hatırlama kültürü boyutlarını da içerecek şekilde derinleşiyor.

II- EVRENSELLEŞMENİN İMKÂNLARI

Bu gelişmeleri, ağır insan hakları ihlalleri ve insanlık suçlarıyla mücadele konusunda yeni bir ulusaşırı modelin işaretleri olarak yorumlamak mümkün. Bu modelin içeriği ve niteliği henüz yeterince belirginleşmiş olmasa da, bu konuda çeşitli kavramsallaştırma denemeleri yapılıyor, öneriler ortaya atılıyor. Bunların bir kısmını kısaca ele alalım:

1- Kozmopolit Hafıza ya da Eleştirel Dünya Hafızası

Bazı yazarlar, hafıza ve hatırlama alanında son yıllarda yaşanan gelişmeleri, "ulusal hafızadan kozmopolit hafızaya geçiş eğilimi" olarak adlandıırırlar.⁶ Bu tezin başlıca savunucularından Levy ve Sznajder, küreselleşmeyle birlikte tüm yaşam alanlarının artan şekilde kozmopolitleştiği kabulünden hareket ederler ve kolektif hafızanın giderek ulusların kutsal mekânların-

6 Daniel Levy / Natan Sznajder, *Erinnerung im globalen Zeitalter: Der Holocaust*. Frankfurt/M. 2001, s.10, s.21 vd.

dan uzaklaştığını, ulus devletin koordinatlarını terk ettiğini belirtirler. Yazarlara göre; temel özellikleri Holocaust örneğinde açıkça gözlemlenebilen bu gelişim, sadece bilinç düzlemlerini değil, kurumsal düzlemleri de kapsamına almaktadır.⁷ Bunun doğal sonucu olarak, ulus devlet hem içeriden yükselen hem de dışarıdan bastıran faktörlerin etkisiyle hafıza ve hatırlama üzerindeki yorum tekeline yitiriyor.⁸

Levy ve Sznajder, yapmayı denedikleri şeyin, kolektif hafıza kavramını bugüne kadarki saf ulusal bağlamından çözüp, "içsel küreselleşme" olarak niteledikleri kozmopolitleşme süreciyle tamamlamak olduğunu belirtirler. Yazarlara göre, kozmopolitleşme doğrusal değil, diyalektik bir süreçtir. "Küresel" ile "yerel" kültürel zıtlıklar olarak değil, birbirleriyle bağlantılı ve birbirlerini karşılıklı olarak gerektiren ilkeler olarak bu süreçte yer alırlar. Bu nedenle, kozmopolit hafıza ulusal hafızanın yerine değil, ötesine geçen; dolayısıyla ulusal hafızayı ikâme eden değil, sınırlarını kırmak suretiyle onu genişleten bir yapıdır. Kolektif hafızanın kozmopolitleşmesi, kimlikleri artık münhasıran ulus-devlet tarafından belirlenmeyen çeşitli grupların kendilerine ilişkin algılarını da etkiler.⁹

Levy ve Sznajder, kolektif hafızayı ulus-devlet ilkeleri bağlamında kavramsallaştıran yazarlardan farklı olarak, çağımız insanının ihtiyaçlarına cevap veren hafıza manzaraları bulmanın mümkün ve zorunlu olduğunu iddia ederler. Bu çerçevede elektronik iletişim, bize sürekli yeni görüntüler sunarak, kendimiz hakkında anlattığımız öykülerin özdeşleşebileceğimiz yegâne öyküler olmadığını gözlerimizin önüne serer. Başka öykülerle özdeşleşmek istemeyen seyirciler bile, bu öyküleri dikkate almak zorunda kalırlar.¹⁰

Sznajder, bir söyleşide bu tespitleri biraz daha açar ve küresel hafızayı, öncelikle toplumsal ya da kolektif hafızayı ulus devlet çerçevesinden ve konumlanışından ayırma girişimi olarak niteler. Bu açıdan küresel hafıza, insanların kendilerini artık sadece ulus-devlet tarihinden tanımlamamaları anlamına gelir. Küresel hafızanın en iyi ifadesi, insan hakları söylemidir. Burada soyut bir insan kavramına, etnik veya ulusal aidiyetlerinden soyunmuş bir insana inanç söz konusu. Bu olağanüstü empatinin bir kaynağı da hafızadır; yani insanların tüm haklarından mahrum bırakıldıkları, sorgusuz sualsiz imha edildikleri durumlara dair hatıralardır, hatırlamalardır. Sznajder, küresel hafızanın oluşumunu Holocaust'a ilişkin hatırlama biçimleri üzerinden açıklamaya çalışmalarını da bu nedene bağlar. Yazara göre, bugün Holocaust'a dair "negatif hatırlama"ya dayanmayan bir insan hakları rejimi herhalde tasavvur edilemez. Kimse Nazilerle karşılaştırılmak istemiyor, ama sürekli Nazilerle karşılaştırmalar yapılıyor. Zira Naziler ve Holocaust, kötünün temsilinde belirleyici semboller haline geldiler. İnsan hakları söyleminin, doğası gereği özerkleştirici, yani insanların tarihsel bağlamlarına hapsedilmelerini reddeden bir söylem olduğu anlaşılırsa, kötünün temsilinde bir sembol olarak Holocaust'un da neden bağlamsızlaştığı, yani bir Alman ve Yahudi sorunu olmaktan çıktığı da daha iyi anlaşılır.¹¹

7 Levy / Sznajder, s.14.

8 Levy / Sznajder, s.17.

9 Levy / Sznajder, s.20-22.

10 Levy / Sznajder, s.34.

11 Weg vom Eigenen. Ein Interview mit dem israelischen Soziologen Natan Sznajder über »Globale Erinnerung«, *Jungle World*, sayı 31, 21 Temmuz 2004

Geçmişle hesaplaşmanın evrenselleşmesine giden yolu açan bu gelişmeleri nitelerek için, Otfried Höffe'nin, "eleştirel dünya hafızası" kavramsallaştırmasından da yararlanabiliriz. Höffe'ye göre, "fetihler, baskı ve sömürüler, kölelik, sömürgecilik ve emperyalizm, Nazi vahşeti, sosyal ve sosyalist devrimler adına sayısız insanın kurban edilmesi gibi büyük şiddet eylemlerine ilişkin hatıralardan bir 'eleştirel dünya hafızası' ortaya çıkabilir. Bunun ön şartı, bu hafızanın seçici olmaması, daha çok bir 'hatırlama adaleti'ni esas almasıdır. Ancak o zaman, sadece hatırlamaya sapanıp kalmaz, bu tür şiddet eylemlerinin gelecekte tekrarlanmasını önlemeye de yardımcı olur".¹²

2- Yeni Uluslararası Moral

Geçmişle hesaplaşma alanında yaşanan gelişmeler, bir "yeni uluslararası moral" in habercisi olarak da değerlendirilir. Bu görüşün başlıca savunucularından Amerikalı tarihçi Elazar Barkan, geçmişteki soykırım, kıyım ve insanlık suçlarından zarar gören toplulukların taleplerinden, bu taleplere muhatap olan devletlerin tutumlarından ve bu konudaki tartışmaların küresel etkilerinden hareketle bir "yeni uluslararası moral" in doğduğunu ve bunun giderek yayılıp güçlendiğini ileri sürer. Barkan, bu tezini, öncelikle 2. Dünya Savaşı'yla bağlantılı olaylara dayanarak geliştirir. Barkan'a göre, Almanya'nın İsrail'le 1952'de imzaladığı ve geniş bir tazmin ve telafi öngören anlaşma, bu yeni dönemin başlangıcını oluşturur. Barkan; İkinci Dünya Savaşı sırasında kurduğu seks köleliği sistemi nedeniyle Japonya'dan; "Nazi altınları" dolayısıyla İsviçre'den; Japon kökenli yurttaşlarını toplama 2. Dünya Savaşı boyunca toplama kamplarında tutan Amerika'dan talep edilen tazmin ve telafileri de bu çerçevede ele alır. Kitabının ikinci bölümünü sömürgecilik bağlamındaki olaylara ayıran Barkan; Afrikalı ve Amerikalı siyahların kölelik sisteminden kaynaklanan tazmin ve telafi taleplerini; ABD'de, Güney Amerika ülkelerinde, Avustralya ve Yeni Zelanda'da yerlilerin topraklarını ve kültürel değerlerini geri alma isteklerini ve bu bağlamdaki gelişmeleri de, "yeni uluslararası moral" in kaynakları arasında değerlendirir. Barkan'a göre, faillerin ve mağdurların torunları arasında haksızlık üzerine bir diyalogun, bir tartışmanın başlaması, önemli siyasal sonuçları da beraberinde getirecektir. Bu diyalogun ve tartışmanın yaygınlaşması, insan hakları bilincinin dünya çapında gelişmesini ve "yeni uluslararası moral" in pekişmesini sağlayacaktır.¹³

III- EVRENSELLEŞMENİN ENGELLERİ

Hatırlama kültürünün ve geçmişle hesaplaşma programlarının belli bir bölgeye özgü olmaktan çıkıp, benzer deneyimlerden geçen değişik coğrafyalardaki farklı toplumlarda da uygulama alanı bulması ve bu konudaki tecrübe ve birikimlerin sınırları aşan bir paylaşımına konu olması anlamında sorunun evrenselleştiği açıktır. Ancak evrenselleşmenin diğer boyutları ve sonuçları konusunda ciddi engellerin, önemli sıkıntıların bulunduğu da inkâr edilemez. Bu engelleri ve sıkıntıları birkaç başlık altında kısaca irdelemekte yarar vardır:

12 Otfried Höffe, *Gerechtigkeit. Eine philosophische Einführung*, München 2001, s.16.

13 Elazar Barkan, *Völker klagen an. Eine neue internationale Moral*, Düsseldorf 2002.

1- Kozmopolit Hafıza ya da Eleştirel Dünya Hafızasının Sınırları

Bir "eleştirel dünya hafızası"nın oluşumu konusunda iyimser olmayı zorlaştıran pek çok faktör, yanıtlanması gereken de çok sayıda soru var. Örneğin böyle bir "dünya hafızası"nın nasıl ortaya çıkacağı, bunun hatırlama mekânlarının neler ve nereler olacağı, bu hafızanın taşıyıcılığını hangi toplumsal güçlerin yapacağı gibi noktalar belirsiz duruyor. Ancak bütün bunlar, "dünya hafızası"na ilişkin bu verimli önermeyi, basit bir felsefi spekülasyon veya salt teorik bir kurgu olarak niteleyip bir kenara bırakmayı haklı kılmaz. Örneğin iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde dünyanın bir ucunda meydana gelen insan hakları ihlalleri ve kıyımlar, dünyanın her tarafına iletilebilmekte, böylece ortak bir bilme durumu doğmaktadır.¹⁴ Bu durum, çeşitli medyaları, ortak dünya hafızasının en önemli dayanakları haline getirmektedir. İnsan hakları ihlallerine ya da insanlık suçlarına dair bilginin ve hatıraların bu şekilde paylaşılabilir hale gelmesiyle, siyasal otoritelerin insanlara ve insanların birbirlerine karşı nasıl davranmamaları gerektiği konusunda görmezden gelinmesi imkansız bir referans da olmaktadır. Küresel hatırlama mekanları da, bu bilgi ve hatıraların her tarafa yayılmış büyük bir kamuyla paylaşılması sayesinde ortaya çıkarlar. Bir ülkede ağır ihlal ve suçlarla özdeşleşen mekânlar, yerel bağlantılarından koparak küresel düzeyde bir anlam bağlamına yerleşirler ve insanlık için ortak simgelere dönüşürler; Auschwitz, Hiroşima, Şili Ulusal Stadyumu, Arjantin cuntasının işkence merkezi ESMA veya Kamboçya'daki ölüm tarlaları gibi.¹⁵ Küresel hafızanın bu dayanakları, her türlü vahşet politikalarına karşı küresel dayanışmanın da güçlü dayanak noktalarını ve anlam bağlantılarını oluştururlar. Bu nedenle, örneğin 1970'lerde ve 1990'larda askeri diktatörlüklere karşı Latin Amerika'da yürütülen insan hakları mücadelesi ve uluslararası alanda gelişen kurbanlarla/mağdurlarla dayanışma hareketi, bu tür bir "eleştirel dünya hafızası"nın ön basamakları olarak görülebilirler. Ağır insan hakları ihlallerine karşı harekete geçen bu hatırlama ve dayanışma topluluğu, böyle bir hafızanın sağlam ayaklarından birini oluşturur.

Levi ve Sznajder'in de belirttikleri gibi, hafızanın kozmopolit hale gelmesi, barbarlığa dair ortak hatırlama temelinde yeni dayanışma biçimleri yaratılmasına imkan sunmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkacak uluslararası hatırlama kültürü, küresel insan hakları politikasının temellerini pekiştirebilir.¹⁶ (f.).

Öte yandan çeşitli ülkelerde yaşanan tecrübeler ortak bir birikime yol açarken, geçmişle hesaplaşma konusunda küresel bir iletişimi kolaylaştıran ortak bir terminoloji de oluşuyor. "Hakkikat", "toplumsal bütünleşme", "yas çalışması", "acının tanınması" gibi normatif kavramlar, adalet talebinin ortak dilini kurma çabalarına önemli katkı sunma vaadini içeren böyle bir terminolojinin başlıca unsurları olarak görülebilirler.

2- "Yeni Uluslararası Moral"e Karşı "Çifte Moral"

Bir "yeni uluslararası moral"in gelişmesi konusunda iyimser olmak için çeşitli dayanaklar bulunabilir. 1945'ten bu yana uluslararası hukuk ve toplum düzleminde elde edilen kazanımlar,

14 Levy / Sznajder, s.48.

15 Mark Arenhövel, Mark: "Tendenzen der Erinnerung an Diktatur und Bürgerkrieg – auf dem Weg zu einem Weltgedächtnis?" *WeltTrends*, sayı 37, Kış 2002/2003, s.22.

16 Levy/Sznajder, s.10-11

insan hakları hareketinin zorlu mücadelesiyle oluşturan bilinç, iletişim teknolojisinin de imânıyla biçimlenmekte olan "global sivil toplum"un yarattığı duyarlılık¹⁷; bu tür bir "moral"ın güçlü temeli; "hafıza konjonktürü" ve "hesaplaşma dalgası" da, bu temel üzerinde yükselen inşaatın yeni bir aşaması olarak kabul edilebilir.

Bununla beraber, insan hakları belgelerini imzalayıp onaylamış bir çok devletin reel politikaları, bu iyimserliğin abartılmaması gerektiğini gösteriyor. Kuşkusuz bu devletler arasında ABD'nin özellikli bir konumu ve rolü vardır. ABD'nin BM'yi işlevsizleştiren, uluslararası hukuku hiçe sayan ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni engelleyen tutumu, "yeni uluslararası moral"ın yaygınlaşıp yerleşmesinin önündeki en ciddî engellerin başında geliyor.

Gerçi "negatif hatırlama", 20. Yüzyılın sonlarından itibaren çok sayıda devletin politikalarında önemli bir normatif unsur haline gelmiştir; ama devletlerin ağır insan hakları ihlalleriyle ilişkilerinde ortaya çıkan bu normatiflik, bir yandan da askerî müdahalelerin meşrulaştırılmasında bir araç olarak da kullanılabilir. Bu araçsallaştırıcı yaklaşım, özellikle Kosova operasyonunda ve Irak'ın işgalinde çok açık hale gelmiştir. Bu olaylarda, önce NATO, sonra da ABD ve müttefikleri, askerî müdahaleyi, Auschwitz'e referansla meşrulaştırmak istemişlerdi.

Aynı yönelimi, İsrail'in saldırgan politikalarında da gözlemek mümkün. İsrail'in 1973'ten itibaren Holocaust'ı, "Filistin Sorunu"nun bir parçası haline getiren stratejisi; "İsrail'e yönelik eleştirilerin İsrail devletinin politikalarıyla hiçbir ilişkisinin olmadığı, tamamen Holocaust'un unutulmasından kaynaklandığı" söylemi üzerine kurulmuştur. Buna göre, İsrail'in yürüttüğü savaşın, Holocaust'un tekrarını önlemekten başka bir nedeni yoktur. Böylece, Arap – İsrail çatışması, müzakereler yoluyla çözülmesi gereken menfaatler ihtilafının bir ürünü olarak değil, tarihin en büyük insanî felaketine, "benzersiz" bir soykırıma maruz kalmış bir halkın, aynı tehlikenin tekrarına karşı varlığını koruma mücadelesi olarak sunulmuş oluyor. Böyle bir mücadelede ise, her yolun mübah olacağı açıktır. Rakibini ya da hasmını tarihin en acımasız figürüyle özdeşleştirmek suretiyle itibarsızlaştırıp zayıflatmayı; bütün bir Yahudi toplumunu ve Holocaust'un sorumluluğunu vicdanında hisseden Batı kamuoyunu İsrail politikalarının ve ABD'nin İsrail üzerinden hayata geçirmeye çalıştığı Ortadoğu planlarının arkasına almayı hedefleyen bu strateji, İsrail'in son Lübnan saldırısında da görüldüğü gibi bugüne kadar değişen yoğunluklarda da olsa hep uygulandı.

Kısaca aktardığımız bu araçsallaştırıcı yaklaşım; "yeni uluslararası moral"ın gelişip yerleşmesini engelleyen uğursuz bir "çifte moral" örneğidir. Zira bu tutumla; başkalarının acılarını tanıyıp paylaşma, bunlardaki sorumluluğumuzu kabul etme ve bu acılara yol açan haksızlıklara karşı evrensel bir duyarlılık yaratma gibi amaçlara hizmet etmesi gereken hafıza çalışmaları ile hesaplaşma kültürü, tarihsel vahşetlerin inkârı ve muhtemel vahşetlerin meşrulaştırılması gibi tam tersi istikamete yönlendiriliyor.

Ancak araçsallaştırma stratejileriyle açılan bu yolu çaresizce gidilecek bir "mecburi istikamet" olarak kabullenmek için bir sebep yok. Nitekim bütün bu olumsuzluklara karşın, Holocaust'a dayanan hafıza çalışmalarını evrensel insan hakları söyleminin ve küresel insan hakla-

17 Bkz. Mithat Sancar, "Global Sivil Toplum mu?" *Birikim*, sayı 130, Şubat 2000, s.19 vd.

rı rejiminin temeli olarak kavrayan çabaların çok daha yaygın ve bu yöndeki kazanımların çok daha köklü ve kapsamlı olduğunu görüyoruz. Gerçekten de, insanların tüm haklarından mahrum bırakıldıkları, sorgusuz sualsiz imha edildikleri durumlara dair hatırlama, evrensel insan hakları söyleminin özünde yatan olağanüstü empatinin en önemli kaynağını oluşturur. Bunda, başlangıçta daha çok bu vahşetin kurbanlarını, bu vahşetten kurtulup hayatta kalanları ve onların çocuklarını hedef alan bir anma edimiyle sınırlı olan Holocaust'a dair hatırlamanın; zamanla fiilin kendisini, failleri, onların işbirlikçilerini, haleflerini ve hedeflerini sorgulayan bir faaliyete dönüşmesi belirleyici rol oynamıştır.¹⁸ Böylece "Auschwitz şifresi", sadece tarihsel kurbanlara ve onların torunlarına ilişkin acı bir olayın simgesi olmaktan çıkmış, "global bir referans noktası"¹⁹, "bütün bir çağın nişanı, alâmet-i farikası" haline gelmiş;²⁰ "insanlığın", neyin neden "bir daha asla" olmaması için neleri yapması gerektiğine dair fikir ve eylem üretiminin evrensel kaynağı olarak algılanır olmuştur.²¹

Bu gelişimde, "negatif hatırlama"nın çok önemli rol oynadığını belirtelim. Hatırlama kültürünün "bir daha asla" şiarı doğrultusunda işleyebilmesi bakımından anahtar kavramlardan biri olan "negatif hatırlama"yı bir yazar, "*düşünülemeyeni düşünmek, telaffuz edilemeyeni telaffuz etmeyi öğrenmek ve tasavvur edilemeyeni tasavvur etmeye çalışmak*" olarak tanımlar ve "negatif hatırlama"nın sadece kurbanların acılarının hatırdada tutulmasıyla kolektifleşmeyeceğini, bunun için faillerin, fiillerin ve bunların hedeflerinin de sürekli hatırlanmasını sağlayacak biçim ve yöntemlere ihtiyaç olduğunu belirtir.²²

3- Özür Dilemenin Değeri ve Etkileri

"Özür dileme kültürü" olarak da adlandırılan gelişmeler; başta niyet ve işlev olmak üzere çeşitli açılardan tartışılabilir. Örneğin bu ritüellerin, samimi bir pişmanlık ve sahici bir yas dayanışması amacına değil, araçsalcı çıkar hesaplarına dayalı oldukları iddia edilebilir. Nitekim gelişmeleri "niyet" ölçütüyle değerlendiren bir yazara göre, zengin devletler, bu yolla suç dolu geçmişin yükünden kurtulmak, etik açıdan arınmış olarak sahnede yer almak ve küreselleşmeye manevî dayanak oluşturmak istiyorlar.²³

Bu görüşte büyük haklılık payı bulunduğunu teslim etmek gerekir. Bununla beraber, bir toplumun üst düzey siyasal temsilcilerinin; o toplum içinde, bazen "kolektif suç" oluşturacak şekilde o toplum tarafından, çoğu durumda ise o toplum adına işlenmiş insanlık suçlarından dolayı mağdurlardan/kurbanlardan özür dilemelerinin, bu ritüelin ardındaki niyet ne olursa olsun,

18 Heidmarie Uhl, "Einleitung", aynı yazar (ed.), *Zivilisationsbruch und Gedächtniskultur. Das 20. Jahrhundert in der Erinnerung des beginnenden 21. Jahrhundert* içinde, Innsbruck/Viyana/MüniH/Bozen 2003, s.7-8.

19 Jan-Holger Kirsch, "Rezension zu: Daniel Levy / Natan Sznajder, Erinnerung im globalen Zeitalter: Der Holocaust", (<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/GA-2002-020>)

20 Jürgen Habermas, "Geschichtsbewusstsein und posttraditionale Identität. Westorientierung der Bundesrepublik", aynı yazar, *Eine Art Schadensabwicklung. Kleine Politische Schriften VI* içinde, Frankfurt am Main 1987, s.161 vd.

21 Ayrıntılar için bkz. Mithat Sancar, "Geçmişle Hesaplaşma: Bir Adalet ve Özgürleşme Sorunu", *Birikim*, sayı 211, Kasım 2006, sayfa 21 vd.

22 Reinhart Koselleck, "Formen und Traditionen des negativen Gedächtnisses", Norbert Frei / Volkhard Knigge (ed.), *Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord* içinde, MüniH 2002, s.27 vd.

23 Hans Branscheidt, "Aufarbeiten? Vergeben? Versöhnen?" (<http://www.medico.de/rundschr/rs399.htm>)

olumlu işlevler gördüğü de inkâr edilemez. Bu işlevlerin başında ise; baskı, zulüm ve kıyım politikalarının hiçbir biçimde meşrulaştırılamayacağı öncülüne dayanan, bu politikaları bir insanlık suçu ve ayıbı olarak gören bir küresel siyasal kültürün pekişmesi gelir. Örneğin, Elazar Barkan; ABD Hükümeti'nin 1941'den savaşın sonuna kadar toplama kamplarında tutulan Japon kökenli yurttaşlarından özür dileyen açıklaması ile tazminat ödemeyi öngören kararının; 11 Eylül'den sonra Müslümanların daha fazla ayrımcılığa maruz kalmalarını engelleyen bir etki yarattığını ileri sürer. Barkan; tartışmalar sırasında, Müslümanlara karşı, 2. Dünya Savaşı sırasında Japon kökenli yurttaşlarla ilişkide yapılan hataların tekrarlanmaması gerektiği şeklindeki argümanın sıkça kullanılmış olmasını, bunun bir kanıtı sayar.²⁴

Öte yandan, bu tür jestler kurbanlar veya onların çocukları/torunları açısından geçmişte maruz kaldıkları haksızlıklara yönelik bir "manevî telafi" veya yaşadıkları acılar için bir "manevî tatmin" anlamına da gelirler. 1916 yılında Güney Carolina eyaletinde bir grup beyazın linç ettiği Anthony Crawford'un torununun torunu Doria Johnson'un, Amerikan Senatosu'nun kararıyla ilgili sözleri bunun sade bir ifadesi olarak değerlendirilebilir: "*Senato'nun bu şekilde özür dilemesi, Afrika kökenli Amerikalılar için ve Amerikalılar olarak paylaştığımız ortak tarih açısından çok önemli. Bireylerin, yargılanmaksızın, komşuları tarafından linç edilmesi, Amerikalı siyahları dehşete düşüren bir uygulamaydı.*"

Buradaki asıl tehlike, özür dilemenin geçmişteki suçların siyasal ve moral yükünden kurtulmak için yeterli sayıldığı bir ortamın doğması, yani özür dilemenin bir tür içi boş "sivil din" haline gelmesidir. Bunun olası sonuçlarından biri, geçmişle hesaplaşmanın, "söyle kurtul" ya da "itiraf et temizlen" basitliğine indirgenebilecek bir süreç olarak yorumlanıp yozlaştırılmasıdır. Bu nedenle, özür dileme jestlerini geçmişle hesaplaşma süreçlerine nokta koyan nihai bir edim olarak benimsetme stratejilerine karşı; geçmişle hesaplaşma taleplerinin bugünü kurma mücadelesi olduğunu ve özür beyanlarının güncel politikalarda karşılık bulması gerektiğini sürekli hatırlatmak, bunun ısrarlı takipçisi olmak gerekir.

MİLLİ HAFIZAYI DÖNÜŞTÜRMEK

Aleida ASSMANN

Bu konferansta konuşması gereken kişinin sesini artık duyamayız. Hrant Dink cinayeti nedeniyle yas tutuyor, onun tutkusunu, aklını ve hayallerini özlüyoruz. Sesini duyamıyoruz, fakat sözleri hala hafızalarımızda, kalbimizde. Gazetelerde, internette yer alan bu sözler yinelenecek, yeniden okunacak, söylenecek, hatta daha büyük bir ilgi ve yoğunlukla tartışılacaktır. Bizim ve bu konferansın görevi, onun sözlerini, fikirlerini canlı tutmak ve yalnız başına yüklenmediği sorumluluklarında ona katılmaktır.

1. AB VE ULUS DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ

Birbirinden farklı uçlarda olan iki farklı ulus-devlet vardır: Bunlar, **etnik ulus devlet** ve **sivil ulus devlet**. Etnik ulus-devlet, kutsal onur değerleri olan fedakarlık ve kanın saflığı üzerine kurulu, homojen bir devlet kavramına dayalıdır. Bu milliyetçi onur kuralı, milliyetçiliğin laik dinini kutsal olarak kabul etmektedir. İkinci ulus devlet tipi olan sivil devlet, demokratik katılım, bireylerin ve azınlıkların farklı hayat tarzlarına saygı duyan sivil toplum üzerine kuruludur.

20. yüzyılın başında, Avrupalı birçok ulus devlet, komşularına karşı saldırgan tutumlarla kendi varlığını güçlendiriyordu. Bu gelişmenin sonucunda, büyük savaşın büyük yıkıcı değişikliği içinde 'uluslar çatışması' meydana geldi. İngiltere ve Fransa'dan farklı olarak, Almanya'nın maneviyatı 1918'de hiç de bozulmadı, hatta tersine, kendi ulus-devletini daha köklü bir şekilde yeniden inşa etti. Yenilgi, ulusa karşı bir 'saygısızlık' olarak algılandı ve bunun yanıtı olarak güçlendirilmiş bir yeniden kutsallaştırma geldi. Bu, saldırgan şiddetini serbest bırakan ve travmatik felaketleriyle İkinci Dünya Savaşı'nı tetikleyen birinci tipe göre, ulus devletin yarı dinsel bir şekilde köktencilleştirilmesiydi.

1945 yılından sonra, Avrupa Birliği (AB), benzer gelişmelerin tekrarını önlemek amacıyla bir güvenlik çerçevesi olarak yaratıldı. Bu birlik sadece işbirliğini, ilerlemeyi ve zenginliği teşvik etmek için ekonomik bir işleve değil, ayrıca, ulus devletler arasında başka bir öldürücü çatışmayı önlemek için tarihsel bir işleve de sahip oldu. AB, ulus devletin özünde var olan, hepsi çok iyi bilinen ve yaşanan bozulmalara karşı bir koruma olarak tasarlandı. Almanya, bu tarihi dersi gösteren paradigmaya ait bir vakadır: Bu birliğin bir üyesi haline gelmek amacıyla, devletler, birinci tipten ikinci tip ulus devlete doğru bir dönüşümden geçmek zorundadırlar.

İkinci tip olan sivil ulus devlet, sadece etnik bir toplum düzeni üzerine değil, ayrıca, sivil bir anayasa ile çeşitli kurumlarıyla birlikte demokratik bir siyasi sistem üzerine kuruludur. Ne var ki, bu, soyut ulus kavramını görünür ve somut bir hale getiren ulusal geleneklerden ve sembollerden (sözde 'lieux de mémoire') tamamen vazgeçebildiği anlamına gelmez. Belirgin bir kolektif kişisel görünüm, paylaşılan bir miras ve bir manzaranın veya geleneklerin ortak deneyimi olmaksızın, bir ulusun çeşitli bölgeler, dinler, sınıflar, etnik topluluklar boyunca özdeşleşme ve sadakat duygularını oluşturabilmesi çok zordur. Her iki devlet tipi için ulusal

sembolizm arasındaki önemli fark, bunların kutsallaştırma derecesiyle ilgilidir. Biz Almanlar, ulus değerlerinden daha yüksek değerlerin var olduğu yönündeki dersi öğrenmek zorunda kaldık: İnsan haklarının değerini ve bireyin bütünlüğünü. AB'nin milletler üstü çerçevesi, ilk ulus devlet tipini 'hizaya getirdi' ve tehlikeli bir şekilde kutsallaşmasını önledi.

2. ULUSAL HAFIZA DÖNÜŞÜMLERİ

Ne var ki, ulusal kimliğin en önemli unsuru, tarihin spesifik bir vizyonudur. 19. ve 20. yüzyıllarda, bu tarihi anlatılar, tarihsel bir olay örgüsü geliştirerek, zafer, fedakarlık ile güçlendirici, motive edici simgeler olarak ulus mensupları tarafından sindirilen kriz ve eylem yönündeki azimli ve kararlı anları vurgulayarak bir ulusun kahraman görüntüsünü desteklemiş, unutulmaz bir şekilde benimsemişlerdir. Fransız antropolog Ernest Renan, 'Bir Ulus Nedir?' (1882) başlıklı konferansında, bir ulusun sadece ortak geçmiş hafızası ile değil, aynı zamanda, bunu toplu bir şekilde unutmak bakımından birbirlerine bağlı kişilerden oluştuğunu belirtti. "Unutma hareketi –buna neredeyse tarihsel bir hata diyebilirim– bir ulusun yaratılmasında önemli bir rol oynar ve bu nedenle tarih sahasındaki ilerlemeler, genellikle bir ulusa karşı tehdittir."¹

Hafıza, elbette, tarihçilikten çok daha fazlasıdır, her zaman seçicidir, sadece unutmayı *içermekle* kalmaz, ayrıca, unutma üzerine *kuruludur*. Unutmak, hatırlamanın arka planıdır ve bu olmaksızın hiçbir şeyi elimizde tutamazdık veya bir ilinti ve anlam oluşturamazdık. Unutmamanın birçok farklı biçimi vardır: Bilinçsiz geçicilik ve anıların gözden kaybolması,² neyin ilintisiz olduğuna aldırılmamak, neyin anlamsız olarak düşünüldüğünden vazgeçmek, mevcut değerlerle neyin çatışma içinde olduğunu tartışmak, neyin kabul edilememesi gerektiğini reddetmek, olumlu bir kişisel görünümü tehdit eden baskı altında tutmak. Bu unutma örnekleri, gördüğümüz gibi, evrensel bir mekanizmadan bilinçsiz ve kasıtsız hareketlerin şeklini alan daha güçlü biçimlere kadar uzanır. Tutarsız süreçlerde inşa ve muhafaza edilen ulusal hafıza seviyesinde, sadece bilinçsiz veya bilinç altındaki mekanizmalarla değil, ayrıca, hareketin bilinçli ve kasıtlı biçimleriyle ilgilenmekteyiz.

Unutmak, bir barış anlaşmasına kaydedildiği zaman iç ve uluslar arası savaşlardan sonra bir siyasi strateji şeklini de alabilir. Bu durumlarda, unutma yönündeki ortak anlaşma, nihai bir kapanış çizgisi çizmek ve karşılıklı çatışma ve şiddetin sıkıntılı tarihini geride bırakmak için yapılan uzlaşmaya tekabül eder. Barışı oturtmak ve yeni bir gelecek için yer açmak, önemli bir kültürel başarı olan bu kolektif hafıza kaybı biçimi, psikik bir baskı mekanizmasının tersidir; bu, aktif bir hafıza kaybı biçimidir, unutmayı ve affetmeyi bir araya getirir. Bu, eski Yunan'da ve dinsel Otuz Yıl Savaşı'ndan sonra erken modern Avrupa'da uygulandı (Bu arada, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanmadı ve Almanya'nın kızgın ve saldırgan hafızadan oluşan bir ulusa dönüştürülmesinin nedenlerinden birisi budur.)

Şart koşulmuş bu hafıza kaybının ortak bağı için temel niteliğinde, herkesçe bilinen, unutma ve affetme birleşimi, ne var ki, amacın sadece *karşılıklı* hücumla ve acıyla başa çıkmak oldu-

1 Ernest Renan, "What is a Nation? ("Bir Ulus Nedir?"), 11 Mart 1882 tarihinde Sorbonne'da verilen konferans: Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny (ed.), *Becoming National: A Reader* (Ulusallaşmak: Bir Okuyucu.) Oxford 1996: 41-55 içinde.

2 Bilimsel ve nöro psikolojik bakış açısından bkn. Daniel Schacter, "The Seven Sins of Memory"(Hafızanın Yedi Günahı).

şu bir savaştan sonra işe yarar. Bir karşılıklılık durumunda işe yarar, fakat paradigmaya ait durumu soykırım olan asimetrik şiddetten sonraki bir durumda işe yarayamaz. Soykırım, 'yasallaştırılmış' saldırı biçimlerinden farklılık gösterir ki, buna savaş adı veririz ve bunun içinde güçlülerin tümü baştan aşağı güçsüzlere karşı kışkırtılır. Bu nedenle, sivillerin imha edilmesi, ortak unutmaya başa çıkılamayan, tarihsel bir olaydır. Kanlı bir buluşmayla başa çıkmanın tek yolu, paylaşılan hatırlamadır.

Bugün, 21. yüzyılın başında, ulus devletin ve beraberinde ulusal hafızanın dönüşümüne tanık olmaktayız. Dünya artık tam olarak özerk ve bağımsız birimler olarak ulus devletler halinde ayrılmış değil. Milli ekonomi, medya ve yönetim, küreselleşme çağında daha da karışmış ve birbirine dolanmış bir hale gelmiştir. Ulusların eski solipsizimleri, ani karşılıklı gözlem koşulları altında daha fazla desteklenemez. Bu sürecin bir etkisi, değerlerde göze çarpan bir değişimdir. Trafik ve iletişim teknolojisiyle daha küçük bir hale gelmiş dünyada, ulusların toplu 'egosu', yeni bir milletler üstü ahlak biliminin 'süper egosu' tarafından daha da çerçevelenmekte ve kapsanmaktadır. Dünyanın her yerinde sivil toplum kuruluşları (STK) tarafından temsil ve talep edilen şekilde, insan haklarının medeni değerleri, kişisel ve etnik farkın teyidi, eski milli onur ve fedakarlık değerlerini aşan ve bunlara meydan okuyan koşulsuz değerler haline gelmiştir. Ulusal değerler kodu yok olmamıştır, fakat bundan sonra, daha yüksek bir medeni değerler kodunun sınavına katılmak zorundadır.

Evrensel değerlerin tasdikine yönelik bu değişim, birçok uygulamalı sonucu içinde yansıtmaktadır. Bunlardan birisi, 1990'lardan bu yana devletlerin ve kurumların en yüksek temsilcileri tarafından sunulan ciddi halk özür hareketleri serisiydi. Diğer uygulamalı sonuç, Güney Afrika örneğinin sonucunda gelişen 'Hakikat ve Uzlaşma Komisyonları'dır ve bugün dünyanın her yerinde fişkırmaktadır. Eğer iddia edildiği gibi, 'gerçek ilk kayıp savaş' ise, bu cümle bir soykırım için daha gerçektir. Bu nedenle, gerçek, genellikle toplu bir travmadan sonra geri getirilebilen son ve tek kayıptır.

Bu genel özür ve toplu hatırlama törenlerinde, sorumluluk geçmişte işlenen gaddarlıklara atıldı ve mağdurlara hissedilen duygudaşlık ifade edildi. Bu süreç içinde, milli görünümün bu törenlerde hasara uğramadığını, fakat, bunun tersine, lekeli veya hırpalanmış bir görünüşü geriye getirme gücüne sahip olduklarını keşfetmek şaşırtıcıydı. Suçlarını hatırlamaya, göstermeye ve bunlarla başa çıkmaya hazır bir ulus, evrensel medeni değerler kodunu benimsediğini ve böylece bireylerin bütünlüğünü koruyan, azınlıkların haklarını savunan milletler üstü bir sadakatin bir parçası olduğunu dünyaya göstermektedir.

Bu değerler değişiminin uygulamalı başka bir sonucu da tarihsel anlatı biçimleridir. Okullarda öğretilenler, toplu bir hafıza olarak sindirilenler, iletilenler, artık sadece cesur ve muzaffer vurgulardan oluşamaz, ayrıca bunlar, kişinin ulusal tarihinin daha karanlık bölümlerinden bazılarını da içermelidirler. Bugün, Avrupa'da, ulus devletler, egemenliklerinin bir kısmını gönüllü olarak bırakacak kadar birbirlerine yakınlaşmaktadırlar. Bu egemenlik, diğerleri arasında, başkaları üzerindeki feci etkilerine saygı duymaksızın, kişinin ulusal efsanesini görkemli bir yalnızlıkla inşa etme özgürlüğünü ima ederdi. Avrupa çerçevesinde, komşu uluslar, komşularının deneyimine ve tarihi perspektiflerine saygı duymayı öğrenmek zorundadırlar –ve bu zor ve sürekli bir süreçtir– kendilerini sınırın her iki tarafında çok farklı şekillerde yaşanmış bir

'karışımı' tarih içindeki paylaşımcılar olarak görmeyi öğrenmek zorundadırlar. Diğerlerinin varlığının bilincinde olmak, içindeki farklar kadar yer almayan farklara da atıfta bulunur. Bu, komşu uluslarla olduğu kadar ortak bir travmatik tarih içinde bağlı oldukları azınlıklarla da ilgilidir.

Paradigmaya ait durum, elbette, Yahudi azınlığıyla Almanya'dır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, bu travmatik tarihin paylaşılan bir anı haline gelemsi uzun zaman aldı. Geçmişle yüzleşmeden ve geçmişini tanımadan önce, unutmanın birçok değişkeni vardı. Birincisi, bir temaya yönelik hale getirmemenin uzun bir toplu sessizlik safhası vardı. Daha sonra, mağdurların ifadelerinin ve tarihsel araştırmanın uluslararası açıdan giderek tanınmasıyla, tarihin bu travmatik bölümü, kendisini yavaşça okullardaki tarih kitaplarına giden yolda buldu. Son olarak, hafıza iyileşmesi süreci, resmi anıtlarda ve anmalarda cisimleşen, halkın giderek artan dikkatinde kendini buldu. Tanınmayan bir tarihin toplu halk hafızasına yönelik bu dönüşümü, savaştan sonra Alman siyasi kültüründeki kararlı bir değişimdi. Bu, mağdurlar ve failer arasındaki ilişkiyi köklü bir şekilde değiştirdi. Sessizlik dönemi, failer ve mağdurlar arasındaki açıklığı uzatmıştır. Travmatik hafızayı mağdurlara bırakmak, aralarındaki öldürücü açıklığı muhafaza etmek anlamındaydı. Failer, travmatik hafızayı paylaştıkları anda, kendilerini mağdurlardan ayıran amansız çizginin karşısına geçerler. İfadelerini tanıyarak, acılarını anlayarak ve paylaşarak, failerin soyundan gelenler, ne kendilerini küçültürler, ne de toplu kişisel görünümlemlerini lekelerler. Bunun tersine, kendi zamanlarından çok önce işlenmiş suçlardan kendilerini uzaklaştırdıklarını ve sivil bir toplumun ahlaki standartlarını temsil ettiklerini gösterirler. Almanlar gibi, biz de öğrendik ki, sessizlik, inkar ve ret, failin rolünü yerine getirmenin bir yolu değil, bu pozisyonu güçlendirmek ve belirsiz bir geleceğe doğru uzatmaktır.

3. HAFIZA VE GAYRİHAFIZA

The Ethics of Memory (Hafıza Etiği) adlı kitabında, İsraili felsefeci Avishai Margalit, söze kişisel bir hatırayla başlar. Bu kitap, önsözünün ikinci sayfasında görünen ebeveynlerine adanmıştır. Margalit, şöyle yazar: "Erken çocukluktan beri, ebeveynlerim arasında hafıza hakkında sürekli devam eden bir tartışmaya tanık oldum." Margalit, daha sonra, Avrupa'daki büyük ailelerinin ortadan kaldırıldığı zaman olan savaşın sona ermesiyle başlayan ebeveynlerinin bu diyalogunu yeniden inşa eder.

Anne: *Yahudiler, telafi edilemez bir şekilde yok edildi. Geriye sadece büyük Yahudilerin hazin bir enkazı kaldı (ona göre, bu Avrupalı Yahudi halkı anlamına geliyordu). Geriye kalan Yahudiler için tek onurlu rol, hafıza toplulukları oluşturmak. Ayinsel bir şekilde ölümlerinin anısına yakılan mumlar gibi 'ruh mumları' görevi görmek.*

Baba: *Bizler, geriye kalan Yahudiler, mum değil, insanız. Sadece ölümlerinin anısını akılda tutmak, hatrına yaşamak, herkes için korkunç bir olasılıktır. Ermenilerin yapmaya karar verdikleri budur. Ve korkunç bir hata yaptılar. Her ne pahasına olursa olsun, bundan kaçınmalıyız. Toplu mezarlıklardan yönetilen bir toplum değil, çoğunlukla geleceği düşünen ve şimdiki zamana tepki veren bir toplum yaratmak daha iyidir."*³

3 Avishai Margalit, *The Ethics of Memory* (Hafıza Etiği), Cambridge Mass. 2002, vii-ix.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İsrail'deki yılları düşündüğümüzde, genellikle benimsenen ilk olarak babasının pozisyonuydu. Büyük kolektif proje, inşa edilmesi ve şekillenmesi gereken yeni devletti, yeni bir nesil doğmuş ve yeni bir hayata başlamıştı, hayatta kalanların enerjileri belirgin bir şekilde yeni bir gelecek açmaya yönelik donatılmıştı. Fakat, kırk yıl sonra, annenin pozisyonu devredildi. Hayatta kalanlar, geçmişe geri döndüler ve uzun zaman boyunca askıya aldıkları hafızayı geri getirdiler. Siyonist devleti kurduktan ve savaşlarda çarpıştıktan sonra, İsrail ulusu törensel bir hafıza toplumuna dönüştü.

Ebeveynlerinin sesinde, Avishai, travmatik belleğe yönelik paradigmaya ait iki tutum sundu: Birisi bunu kucaklamak, diğeri bundan kaçınmaktır. Örnekte, bu tutumların belirgin bir şekilde cinsiyete yönelik olmaları ilginçtir: Anne, geçmişe sıkıca sarılmakta, baba geleceğe doğru yönelmektedir. Ermeniler, burada, psikanalist Vlamik Volkan'ın 'seçilmiş travma' olarak adlandırdığı şey için bir paradigma olarak tanıtılmaktadır: grubun kimliği, çeşitli ayinlerde, yeniden sahnelemelerde kucaklanan ve güçlendirilen bir tarihsel travmanın toplu hafızası üzerine kuruludur.

Hrant Dink, gerçek bir aracıydı. Ölümcü bir çatışma tarafından yok edilmeden önce, bunu yumuşatmaya çalıştı. Ermeniler arasında unutmayı ve Türkler arasında hatırlamayı teşvik ederek aşırı uçlar arasında bir denge yaratmak istedi. Cenaze töreni sırasında, şu slogan duyuldu: 'Hepimiz Ermeni'yiz!' Eğer, Yahudilere, dükkanlarına, mallarına ve sinagoglarına karşı yapılan canavarca saldırılardan sonra Kasım 1938 tarihinde Almanya'da binlerce Alman sokakta 'Hepimiz Yahudi'yiz' sloganını atarak yürüseydi, Hitler'in ahlaksız 'nihai sonuç' deliliği asla gerçekleşemezdi. 'Hepimiz Ermeniyiz!' çılgınlığı, çelişkili bir müdahaledir, toplu kimliklerin acımasız kutupluğunun ötesindeki toplumsal hayal gücünün ve empatinin inanılmaz ve umut verici bir sıçrayışıdır. Başkasının pozisyonunu alarak, çapraz etnik bir hüviyet tespit etme hareketiyle, derin bir sessizlik bozuldu. Sadece paylaşılan bir hafızayla, yenilenen saldırının öldürücü tahriki sadece sivil bir pişmanlık, yas tutma bağıyla kesilebilir ve değiştirilebilir. 20. yüzyılın sonunda bir soykırıma tanık olan Paul Rusesabagina, "Geçmişini değiştiremeyiz" sözlerini yazmış ve şöyle devam etmiştir: "fakat geleceği iyileştirebiliriz."⁴

4 Paul Rusesabagina, *An Ordinary Man* (Sıradan bir Adam)

ORTAK ANILAR İÇİN BİR YER OLARAK AVRUPA?

Pieter LAGROU

MAĞDURİYET, KİMLİK VE GEÇMİŞTEN KURTULMAK ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Ortak bir Avrupa hafızası diye bir şey var mı? Son zamanlarda yapılan bazı tartışmalara bakıldığında, bu sorgulanabilir. Bazı laikler, günah çıkarma yanlıları, egemenlikçiler ve federaler, Avrupa Anayasa Antlaşması'nın girişi üzerinde uzun uzun tartışmışlardır. Sonunda, aynı zamanda bir "evrensel değerler", "acı deneyimler" ve "eski bölünmeler" kaynağı olan "Avrupa'nın kültürel, dini ve hümanist mirasına" atıfta bulunan, oldukça bulanık bir uzlaşmaya razı oldular.¹ Avrupa Anayasa Antlaşması projesi, başarısız oldu. Fransa'da ve Hollanda'da yapılan referandumla reddedildi. Anayasanın giriş bölümü ve sebep olduğu çatışma olmaksızın referandumların daha ikna edici olup olmayacağı ise merak edilmektedir. Avrupa entegrasyonunun çok daha güçlü ve somut sembolü, elbette, ortak para birimi olan avrodur. Yine, modelleri avro banknotları üzerinde yer alan büyük Avrupalıların –Erasmus, Leonardo da Vinci, Jean Monnet- yer aldığı kısa liste üzerine yapılan uzun ve şiddetli tartışmalardan sonra, Merkez Bankası teknik alt komitesi, sonunda köprü, pencere ve kapı çizimlerine, güya Avrupa fikrini cisimleştirmenin cana yakın fakat oldukça soyut bir yoluna razı oldu. Bir "Atta-Avrupa" arayışına basitçe teslim olmak gerekiyordu. Son bir örnek, ortak bir "Avrupa Günü", milletler üstü bir tatil arayışıdır. Sadece bazı Avrupalılar, esasen bu günün 9 Mayıs gününe tekabül ettiğini bilirler ki, bu tarih sadece kaçınma nedeniyle göze çarpar. Bu, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna işaret eden 8 Mayıs'ı izlediği için Avrupalı ulusların tümüne kutlama için eşit sebepler vermez.

Ortak semboller peşindeki başarısız arayış, sadece siyasi bir sorun değildir. Bu, ayrıca temel bir entelektüel meydan okumanın da bir göstergesidir ve bunu çağdaş Avrupa tarihçiliğinin şizofrenisi olarak tanımlayabilirim.² Bir yandan, "ortak kadere" sahip Avrupa tarihleri vardır. Bunlar, genellikle kurucu babaların, ortak ataların oldukça erek bilimsel hikayeleridir ve tarih boyunca büyük fikrin açık, berrak bir şekilde telaffuzudur. Avrupa entegrasyonu sadece başka bir ulus inşa etme süreciymiş gibi, bu sürece tarihçilerin yaptığı tek katkı sanki 20.yüzyıl Michelet'lerinin rolünü oynamak ve başka bir siyasi yapı için başka bir asil soy ağacı icat etmiş gibi, bunlar, baştan sona entelektüel olarak ikna edici ve yaratıcı değildirler. Öte yandan, acı deneyimlerin ve geçmişteki bölünmelerin ulusal tarihleri vardır.

Bunlar, entelektüel açıdan çok daha ikna edici ve yaratıcıdır ve daha çok öz eleştiri yaparlar: Fakat tamamen ulusal tekilik bağlamında anlaşıldıkları için, bunlar tatmin edici değildir.

1 http://europa.eu/constitution/en/1stoc1_en.htm

2 Bakınız "Between Europe and the Nation: The paradox of the inward turn of contemporary historiography." (Avrupa ve Ulus Arasında: Çağdaş tarihçiliğin içeriye dönüşünün paradoksu.) Thomas Lindenberger et Konrad Jarausch (ed.) *Europeanising Contemporary History (Çağdaş Tarihi Avrupalılaştırmak)* (NY, Berghahn, 2007) içinde.

Çünkü yirminci yüzyılda Avrupa tarihinin muazzam yakınsamalarının nedenini açıklayamazlar. Avrupa tarihi gerçekten Avrupa "modernliğinin" sınırına giden özel ve aykırı yollardan oluşan, 27, 35 veya *Sonderwege*'nin sayısı her ne ise, bu sayılardan oluşan bir kümeden fazlası değil mi? Eğer Fransa'daki Vichy Rejimi anlaşılmalı istenirse, Dreyfus Meselesi ve Fransız Devrimi'nin Vendée katliamlarından ilham alınmalıdır, yoksa Mgr. Tiso'nun Slovakya'sı veya Amiral Horty'nin Macaristan'ı daha muhtemel kaynaklar mı olurdu?

Ulusal tekilliğin kabul edilmiş gerçeği, tartışma için ortak bir yerle geçmiş deneyimler üzerine ortak bir dilin bir araya gelmesinin önündeki en önemli engeldir. Ulusal "eşsizlik" ikili uzlaşmayla uyumsuz olmayabilir –örneğin, Fransa ve Almanya arasında, Polonya ve Ukrayna arasında– ama uzun vadede entelektüel bir çıkmaz oluşturabilir gibi görünmektedir. Ne var ki, gerçek bir Avrupa tarihçiliğini düzenlemenin karşılaştığı zorlukları kurcalamaktan ziyade, başlangıç noktamız olan Avrupa hafızalarına dönmek ve mevcut hafıza söylemlerimizin, oldukça farklı bir şekilde, bu çıkmaza nasıl katkıda bulduklarını göstermeye çalışmayı isterim.

Eğer Avrupa hükümetleri tarafından her seviyede yapılan gerçek taahhütten ve yatırımdan faydalanan ortak anma vesilesine sahip bir girişimi tanımlamak gerekirse, bu, muhtemelen Auschwitz'in kurtuluş yıldönümü olan 27 Ocak tarihinde anılan "Holocaust'u anma günüdür". Bu durum, birçok açıdan gariptir ve hatta tartışılabilir. Bu, büyük olayların ve büyük insanların anılması değil, zalim bir suçun anılmasıdır. Bu, kahramanlardan ziyade, kefaretle ve yas tutmayla ilgilidir. Çağdaş anma politikalarında Auschwitz'in merkeziliği, birçok soruyu beraberinde getirir. Kalbinde hem eşsizlik, hem de evrensellik iddiasında bulunan, mutlak bir kötülüğü temsil ederken günü gününe ırkçılığın önlenmesine katkıda bulunuyor gibi davranan çelişkili bir söylem yer alır. Lise öğrencilerini otobüslere doldurup Auschwitz'e bir günlük geziye göndermenin ırkçılığa ve aşırı sağcılığa karşı aşı yapması, tıpkı Padova'daki Aziz Anthony Bailikasına veya Lourdes'deki Bernadette mağarasına yapılan haccin çaresizleri ve devasızları iyileştirmesi gibi, bazen, sihirli düşünce gibi kokar.

Ayrıca, diğer tarihi ve çağdaş trajediler pahasına tarihsel bir suça kıyas kabul etmez derecede önem veren, esas olarak Avrupa ve Avrupalılarla ilgili bir söyleme benzer. Diğer beyaz Avrupalıları öldüren beyaz Avrupalılar, Avrupalı olmayan beyaz Avrupalıları öldürenlerden daha çok edici ve tüyler ürpertici görünürken, üzerlerine yüklenen kabileye ait ortak aşiret katliamı silsilesinden bahsetmeye gerek bile yok.³ Ne var ki, halkın Auschwitz'e gösterdiği dikkatin istisnai özelliği üzerine ısrar etmekten ziyade, "Auschwitz'i" tarih ve anma hakkında çok daha geniş, yayılan bir söylemin bir göstergesi olarak değerlendiriyorum. Yeni bir küçük görüş birliğinin, farklı anı paralarında bazı ortak paydaların, başka bir deyişle, mağdur ve mağduriyet söyleminin ortaya çıkmasına tanık oluyoruz gibi görünüyor.

Failleden ziyade mağdurlarla dayanışma, insani reflekslerin en başında yer alır. Mağdurlarla dayanışmanın suçları durdurmaya yardımcı olan veya suçları önlemeyi amaçlayan hareket tekliflerinin, normlarının ve çerçevelerinin oluşturulmasına katkıda bulunan hareketleri telkin ettiği yerlerde, bu eylem, şimdiki zamanla meşgul olmanın ve daha iyi bir gelecek oluşturma-

3 See Mark Mazower, American Historical Association, 2003

nın en dinamik yollarından birisini oluşturur. Kürt militanlar, askeri diktatörlüğe karşı çıkanlar, istenmeyen göçmenlerin toplanması, devam eden insan hakları ihlallerindeki mağduriyet dili, örneğin, yapıcı siyasi seferberlik için güçlü ve ivedi bir mesaj taşır. Ne var ki, bugün Avrupa'daki hakim halk söyleminde, çağdaş suçların ve insan hakları ihlallerinin mağdurları, siyasi gündemde sadece mütevazı bir yeri işgal ederler. Uzak bir geçmişe ait suçlara, olası bir doğrulamanın mümkün olmadığı suçlara, durdurma veya önleme için herhangi bir siyasi hareketin emredilmediği suçlara halkın dikkatini çekme talepleriyle bu kişiler giderek kenara itilmektedir. Bu söylem, münhasıran geriye dönüktür ve topluluk bağlarını güçlendirmek, kimlik iddialarında bulunmak için artan bir şekilde tören haline getirilmektedir. Mağduriyetin anma vesilesi olan söylemi, şimdiki zamanla yapıcı ve dinamik bir şekilde meşgul olmanın tam tersidir ve demokratik tartışmanın paralize eden gerilimidir. Bu noktayı göstermek için, tartışılacak beş davetten fazlası gibi olmayan beş teklifi formüle edeceğim.

1.

Mağduriyet söylemi, evrensel bir meşruluk kaynağıdır ve kolektif iddiaların formüle edileceği yeni bir dil sunar. Eşcinsellerin hakları için eylem yapanlar, eski kölelerin soyundan gelenler, sömürgecilik –bunlara ilave yapılabilir, terörizm, çocuklara duyulan cinsel eğilim, çevresel felaket ve daha fazlasının– mağdurları, eksiksiz bir sosyal ve siyasi tanınmaya giden emin bir yol olarak bu söylemi seve seve benimserler. Bu –eninde sonunda Auschwitz'e ve Nazi soykırımına– öykünmek için belirgin modeller ile tamirat için yapılan ödemeleri, özel anma kanunlarını, en yüksek tanınma aşaması olan reddetmeyi yasaklayan kanunu elde etme yönündeki belirgin, resmi amaçlara sahip çok şifreli bir dil oluşturur. Dört Fransız hatıra kanunu ve bunların belirginleştirdiği dinamik, bunu ikna edici bir şekilde göstermektedir. Soykırımı inkar yasası, daha düşük bir kanunen tanınma seviyesinden faydalanan minör talep sahiplerine gıpta etmek için modeldir: Ermeniler, kölelerin soyundan gelenler, sömürgecilik mağdurları, örneğin, Cezayir vakasında, Avrupalı sömürgeciler, sınır dışı edilen mağdurlar veya yerli nüfuslar, baskı ve işkence kurbanları.

2.

Mağduriyet nosyonu, partizan değildir. Aykırılığa hoşgörü göstermez, bir yandan mağdurların acı çeken insanıyeti ile öte yandan kendilerini insanıyet bölgesinin ötesine alan ifa edilemez bir fail azınlık arasında rızaya bağlı ve kapsamlı bir bölme uygular. Bu sıfat siyasi bir nosyondur, çünkü sorgulanamaz bir mağduriyetin ortaklığının kutlanmasından başka bir siyasi amaç gütmmez. Bu, bir toplum duygusunu, bir aidiyet hissini, bir kimlik hissini bir araya getirmekle ilgilidir. Bu, utanç verici pedofili suçlarının mağdurlarıyla dayanışma içinde kitleler halinde yapılan gösterilerde olduğu gibi, bu suçları diğer tarafta onaylayan protestocularla arada bir tartışma varmış gibi, kolektif ahlaki kendine yeterliğinin oldukça anlamsız törensel bir teyidinin şeklini alabilir. Veya, daha sıklıkla, bu, kişinin kendini belli bir fikre adanmasını beyan eden, toplumsal hale getirme refleksidir. Mağduriyet, bir siyasi teşebbüs olmadığı ve bir kimlik kategorisi olduğu için, fazla gerilen dayanışmalar oluşturmaz. Gündem, siyasi açıdan serbest bırakma ve sivil haklar gündemi olduğu sürece, açık ve eşitlikçi bir toplum için savaşan çeşitli göçmen topluluklarının, kölelerin soyundan gelenlerin, feministlerin ve eşcinsel eylemcilerin

objektif, ilerleyen bir birleşmesi yer alabilir. Gündem, toplumcu bir tanınmaya doğru küçülürken, talepte bulunanlar, bir rekabet durumunda ve hatta tamamen bir düşmanlık durumundadırlar. Yakın tarih, böylece, birçok Avrupa ülkesinde Türk ve Ermeni toplumlar arasındaki ve ayrıca bir yandan feminist ve eşcinsel eylemciler ile öte yanda Müslüman toplumlar arasındaki acı ayrılıkları ve karşılıklı şikayetleri göstermiştir. Bir mağduriyet söylemi ırkçı veya cinsiyetçi yermeye yol açtığına, bir özgürleşme kaydında veya açık bir toplum için ortak bir projede daha fazla yer almayız.

3.

Mağduriyet söylemi, statiktir, geriye dönüktür, pasiftir ve çelişkili bir şekilde nostaljiktir. Gelecekteki herhangi bir izdüşümünü önler. Şimdiki zamanı geçmiş bağlamında değerlendirir. Yineleme ve nesilden nesle iletim önermelerine dayalıdır. Sıklıkla tekrarlanan bir özdeyişe göre, failin statüsü iletilmezken, mağdurların statüsü, asla bitmeyen bir mağduriyet idamesi içinde ikinci, üçüncü, dördüncü nesil boyunca aktarılır. Böylece, aslında, mağduriyet nosyonu, geçmişin döngüsel vizyonunda kayıtlıdır, çünkü hepimiz geçmişten yeniden tecrübe etmeye mahkumuz. Çelişkili bir şekilde, bu, önlemenin kategorisel zorunluluğuyla bağlantılıdır. “Devoir de mémoire” veya hafıza yükümlülüğü, harekete geçmediğimiz takdirde, geleceğin bir *priori*, geçmişten dönüş olduğu yönündeki varsayımdan ayrılır. Bu nedenle, gelecek, tamamen mu-kadderdir, bir özerkliği yoktur, radikal olarak asla yeni değildir. Sadece neler olduğu bağlamında, fark değil, benzerlik bakımından yorumlanabilir.

4.

Mağduriyet söylemi, temelcidir. Değişmez, simyasal kategorileri somutlaştırır. Genellikle, bunlar, tarihsel anlayış için değil, demokratik tartışma için değil, mahkemeye yönlendirilmiş hukuki kategorilerdir. Bunların en merkezi olanı, soykırım nosyonudur. Soykırım, faillerinin niyetleri bağlamında bir olayı tanımlar ve örtülü bir suçlar hiyerarşisi oluşturur ve bundan mutlak bir zirve kurar. Yasal uygulaması, katı coğrafi ve kronolojik sınırları ima eder. Arusha’daki Raunda için Uluslararası Ceza Mahkemesi soykırım, 1 Ocak – 31 Aralık 1994 arasında Ruanda sınırları içinde işlenen suçlarla sınırlar. Ermeni soykırımı, 1915 yılı sırasında Doğu Anadolu’da işlenen bir dizi suçu seçer, bunu kendi bağlamından fiilen ayırır. Bu nedenle, fiilen, Ocak 1994 tarihinden önce Ruanda Halk Cephesi’nin saldırısı ile 1994’ün ikinci yarısında ve 1995’te Congolese bölgesindeki Hutu Interahamwe’ye karşı savaş arayışı, soykırım tanımının ve böylece mahkeme yetkisinin dışında kalır. Sırası gelmişken, bu, Hutu tarafından işlenen suçlarla ilintili olduğunu ima ederken, bunların mağduru olmadığını ima eder. Tartışmayı 1915 olaylarıyla kısıtlamak, aynı bölgede şiddetle hüküm süren bir Dünya Savaşı bağlamını ve ayrıca Rus, İngiliz politikalarının temel etkisini göz ardı etme eğilimindedir. 19. yüzyılın ortalarından beri Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgesel açıdan giderek geri çekilmesi ve Balkan Savaşlarıyla bunun önemli ölçüde hızlanması, bunun yanında Anadolu’da yeni bir mülteci nüfusunu oluşturacak olan İmparatorluğu’nun Kuzey ve Batı bölgelerinde yaşayan milyonlarca Müslümanın kitleler halinde buldukları yerden sınır dışı edilmeleri, 1915 olaylarını anlamak için önemli bir bağlamdır. Fakat soykırım kavramı bunları kapsayamaz.⁴

4 Bakınız Donald Bloxham

Ayrıca, Yunan saldırısıyla tetiklenen 1920-1923 yıllarındaki dramatik olayların gösterdiği gibi, 1915 yılı, Anadolu'yu vahşi bir şekilde demografik açıdan dönüştürme sürecinin sonu değildi. Tarih, olayları somutlaştırmakla ilgili değildir, bundan ziyade, süreçlerle, neden ve sonuç ilişkisiyle; önceden meydana gelenler ve bunları izleyenler içine olayları entegre etmekle ilgilidir. Eğer suçları tanımlayan hukuki kavramlar geçmişti tartışmak için tek dil haline gelirse, kendimizi tarihsel anlayıştan esirgemekle kalmaz, ayrıca, muazzam ve kısmen de meşru bir adaletsizlik duygusu yaratarak herhangi bir iki taraflı tartışmayı imkansız hale getiririz. Münhasır bir yasal süreç ve açık oturum kategorisi olarak soykırım, şimdiki Ruanda hükümetine özellikle uyar, fakat bu, tarihsel sorumluluklar, suçlar ve Ruanda toplumunun çoğunluğu için mağduriyet üzerinde geniş bir tartışma yapmayı –ve böylece uzlaşmayı– imkansız hale getirir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması üzerindeki uluslararası tartışmayı Ermeni soykırımına indirgemek, aynı şekilde, kısmen meşru bir adaletsizlik ve hayal kırıklığı duygusu oluşturur. Bu, potansiyel olarak, Ortadoğu'da ve Güneydoğu Avrupa'sında, günümüzün uluslararası politikasının en acil zorluklarından birisiyle meşgul olan bir tartışmadır (Skyles-Picot ve Balfour, Sevr ve Lozan, uluslararası açıdan uygun bulunmuş etnik temizlik, İslamiyet ve laiklik, Irak ve Lübnan'ın yaratılması, Arap milliyetçiliği ve Siyonizm, adını siz koyun) ve feci sonuçlar için tarihsel sorumlulukların büyük oranda zamanın büyük oyuncularından paylaşıldığı bir süreçtir. Türk Devletinin sadece spesifik bir suçlar dizisini nitelemek için soykırımın yasal tanımını kabul etme veya reddetme konusu değildir. Bu, bir şekilde, Müslümanlar tarafından işlenen suçların, kendilerinin mağdur oldukları suçlardan daha fazla incelemeyi hak eder gibi görünmektedir. Geçmişle hesaplaşma süreci, ille de geçmişin fiilen meydana geldiğini kabul etmekle başlar, fakat geçmişle hesaplaşmak ve bu geçmişten siyasi açıdan faydalı sonuçlar çıkarmak, sadece açık ve çok taraflı bir süreç olabilir. Bu, önemli uluslararası müzakerelerin bıçağını boğaza dayayarak elde edilebilen bir şey değildir veya yabancı mahkemelere, uzmanlara veya komisyonlara verilemez.

Tarihi yorumun açık kategorileri ve tarihsel sürece, neden sonuç ilişkisine ve sonrasına gösterilen büyük dikkat iddiası, ille de bir aklama stratejisi değildir. Almanlar'ın 1945 yılından sonra kitle halindeki sınır dışı edilme mağdurları olduklarını ve Yahudiler'in 1947 yılından sonraki etnik temizliğin faileri olduğunu ifade etmek, Alman failer tarafından 1945 yılından önce Yahudi mağdurlara karşı işlenen suçların ağırlığını zerre kadar ortadan kaldırmaz veya bunun tarihsel sorumluluğunu değiştirmez. Eğer kişi verilen bir durumdan ziyade mağduriyeti kimlikle karıştırırsa, veya kişi, gerçekten, bir insanın, sağ yanağına vurulduğunda, fiilen ve her durumda, karşılık vermek yerine, sol yanağını uzatması gerektiğini düşünürse, bunun gibi bir ifade, sadece, ahlaki bir skandal oluşturabilir. Psikiyatrik tedaviyi gerektiren bazı patolojik vakalar hariç, insan doğası için, irsi mağdurların olmaması oldukça güven tazeyici görünmektedir. Bu durum, Ruanda'dan Kivu'ya, Kielce'den Haifa'ya ve Bulgaristan'dan Kafkaslar'a ve Doğu Anadolu'ya kadar bir sürdürmeyi ve şiddet ihracını ima etse bile, tarih boyunca, masalar döner, ve bu bir umut kaynağıdır. Kategorileri ve olayları somutlaştırmak, iştaki, neden sonuç ilişkisindeki, durumdaki süreçleri görmemizi engeller. Eğer tarihsel süreci kimlikten ziyade kimliği tespit etme bağlamında analiz edersek, tarih, sadece insan toplumunu anlamak için faydalı bir disiplin olabilir.

5.

Son olarak, ayrıca, mağduriyet söylemi, her zaman bir kutsallık kaydı içinde tertip edilen bir söylemdir. Mutlak masumiyeti mutlak kötülükle karşı karşıya getiren bir dil içinde eleştirel diyalektiğe yer bulunamaz. O halde, eleştiri, otomatik olarak dinsel saygısızlığa ve kutsallığa saygısızlığa benzetilebilir. Bu dilde, ret –sadece radikalleşmiş bir nefret konuşması biçimi değil, meşru revizyonizm biçimlerini lekelemek için kullanılan zamanda ve yerde bile– mağdurlara ve mağdurların soyundan gelenlere yapılan hakaret yoluyla orijinal suçu tekrarlamaktan daha az değildir. Bunun gibi radikal bir meşrulaştırmama mantığında, anlaşmazlığa yer olmaz. Böylece tartışma, yakınlaşma ve uzlaşma için de yer olamaz. Anma alanları, kutsalın, kutsal hale getirilenin ve kutsallığı kaldırılanın alanlarıdır. Auschwitz topraklarına kar topu fırlatan lise öğrencileri, Aralık 2004 yılında kendi Fransız kolejlerinden ihraç edildiler. Eğer herhangi bir resmi dinin kutsallaştırdığı topraklarda aynı şeyi yapsalardı, en azından kendi savunmaları için anayasal *laïcité* ilkelerine atıfta bulunmuş olurlardı. David Duke’un Ku Klux Klanıyla ilgili olarak Robert Faurisson’dan anti Siyonist liderlere kadar tüm soylardan gelen, aynı zamanda Yahudi soykırımını reddedenleri bir araya getiren ve İran Başkanı Ahmedinejad tarafından Aralık 2006 yılında Tahran’da düzenlenen “Yahudi soykırımı konferansı”, aynı mantık üzerinde ilerledi. “Konferans” ve konferansa eşlik eden karikatür yarışmaları, Danimarkalı bir gazete tarafından yayınlanmış, Muhammed’in karikatürleri üzerindeki ihtilafa bir yanıtı. Batılı demokrasilerin ifade özgürlüğünün yekpare bir versiyonuna değer verdiğini, dini yasağa ve kutsallığa kayıtsız olduğunu iddia eden Avrupalı liberaller, böylece çeşitli cezai ve kovuşturma tertipleriyle, belirgin bir şekilde tanımlanan yasal kategorilerde düzenlenmiş, farklı bir türün –veya eninde sonunda karşılaştırılabilen bir türün– yasaklarının onayını kışkırtmak için tasarlanmış bir manevra tarafından tuzağa düşürüldüler.

Avrupa’daki tartışmalar üzerine son zamanlarda yapılan değerlendirme, bizim Holocaust’un benzersizliğinin tek tanrılı modelinden ve buna karşı duyulan evrensel saygıdan giderek uzaklaştığımızı önerir. Bu uzaklaşma yeni bir Kutsal Üçleme’ye doğrudur. Ermeniler ve Tutsiler inkara karşı soykırım anısını müdafaa etmek için bir birlik kurmaya davet edilmektedirler. Bunun gibi bir seçim, sadece keyfi olabilir ve bu nedenle entelektüel olarak müdafaa edilemez. Bu, sadece bunun gibi bir Kutsal Birlik’ten adaletsizce dışlandıklarını hisseden ve en iyi siyasi tanınmaya katılmayı amaçlayan –tazminat, çilelerinin soykırım olarak resmen tanınması ve bunu inkarı cezalandıran kanun– her tür mağdur gruba öykünmeyi, onlarla rekabeti, hissedilen hayal kırıklığını ve burukluğu ortaya çıkarabilir.

Eğer açık bir toplumun erdemlerine inanıyorsak, Başkan Ahmedinejad’ın “Yahudi Soykırımı Konferansı” gibi geçmişteki acıların mülayim bir şekilde kışkırtılması ve araçsallaştırılması içinde, bir tarih parodisi yapan her tür tezahürü kınamak zorundayız. Benzer bir şekilde, “Türklüğü”, Cumhuriyet’i, devletin temelini ve kurumlarını, bunun gibi açık bir toplumun işleşiyle uyumsuz olan Türk Ceza Kanunu’nun 301. maddesini de kınamak zorundayız.

Sonuç olarak, Avrupa’daki tarih ve bellek üzerine son zamanlarda yapılan tartışmaların çoğunda, özellikle suçlar ve bu suçların mağdurları anıldığında, hatırlama ile unutma arasında yayılan, fakat yanlış olan bir karşıtlık vardır. Bunun gibi bir ikili plandan ziyade, örneğin spe-

sifik mevzuat, anıtlar, tazminat ödemeleri, müze, kitaplar ve okul müfredatı biçiminde; kamunun dikkati ve siyasi tanınma için yürütülen rekabetle karşı karşıyayız. Çeşitli suç ve ayrımcılık mağdurları yığınının ve sınırsız gücemiş kimliklerin yer aldığı toplumlarda yaşıyoruz. Diğerleri pahasına her zaman onları anıyor ve tanıyoruz. Hatırlamak ve unutmak arasında bir seçim yapmaktan ziyade, rekabet eden karmaşık amaçlar geometrisi ve genel bir kalabalıklaşma süreciyle karşı karşıyayız. Böylece, gruplar ve anılar, istemeden, diğer grupları sahne arkasına iterek sahnenin önünde yer alabilirler. Bunun gibi bir süreç, halk olarak tanınma yönündeki siyasi mücadelenin özünde yer alır ve nadir bir varlıktır. Siyasi sürecin gerçek doğasının bilincinde olmak, kaçınılmaz olduğu kadar, vazgeçilmezdir de.

Unutma hayaleti, ayrıca, geçmişi hakkında saplantılı, nostalji tarafından yutulan toplumlarda, geleceği anlamaya daha fazla yeltenmeyen, projeler ve ütopyalar kıtlığındaki toplumlar için olası bir tehdit değildir. Mağduriyet söylemi ise içine kapanık, ikili, statik, münhasır ve hoşgörüsüz nitelikteki kimlik söylemini besler. Bu, ayrıca, demokratik tartışmaya karşı temel olarak tarihseldir ve hiç değişmez. Dürüst olalım: günümüzdeki Avrupa projesi sadece geçmişi muhafaza etmekle ve kimliği icat etmekle mi ilgili, yoksa yeni ufuklara, yeni ütopyalara, ortak bir dile ve yeni bir dinamik tarih kavramına ihtiyaç duyan 20. yüzyılın en heyecan verici, ileriye bakan projelerinden birisi değil mi?

ADALET VE HAKİKAT

GEÇMİŞLE HESAPLAŞMA BAĞLAMINDA ONARICI ADALET YAKLAŞIMININ KATKISI

Prof. Dr. Turgut TARHANLI

Bu kısa makalede, doğrudan doğruya, geçmişin acılarına yönelen bir bakış veya geçmişin yüküyle hesaplaşma politikalarını tartışmayacağım.¹ Fakat, adalet kuramının ceza adaletiyle ilgili iki farklı yaklaşımı ışığında, bu politikaların, farklı araçlar kullanılarak nasıl farklı hedeflere varabileceğini ve bu durumun, konuya ilişkin tartışmalardaki tarafların konumunu nasıl değiştireceği üzerinde duracağım. Böylece yapmaya çalışacağım, söz konusu iki adalet yaklaşımının, belki biraz şematik bir biçimde fakat karşılaştırmalı bir değerlendirmesi olacak. Ceza adaleti alanındaki bu yaklaşım farklarının, geçmişle hesaplaşma yönünde nasıl bir sonuç doğurduğu, bu soyut karşılaştırmaların sonucunda kısaca değerlendirilmeye çalışılacak.

Geçmişte meydana gelen acıların hesabını sorma ya da geçmişin yüküyle hesaplaşma gibi başlıklar altında, son tahlilde, bir 'hesap sorma' veya 'hesap verme' çabası öne çıkar. Bunun, bugün için, mutlaka bir 'cezalandırma' biçiminde somutlaşması şart değildir. Kaldı ki, bu, bazı durumlarda fiilen mümkün de değildir. Bu nedenle, mağduriyetin giderilmesi için gösterilecek tutum daha fazla önem kazanmaya başlar.

Mağduriyet, buna yolaçan nedenler ve bu sonucun giderilmesiyle ilgilenen ceza adaleti kuramının ve uygulamasının iki temel ilgi konusu, fail ve mağdur konumlarında odaklanır. Fail ve mağdur arasında söz konusu olan da, aslında bir ilişkidir. Hatta, buna bağlı toplumsal sonuçlar da dikkatten uzak tutulmaksızın, bu ilişkide bir iletişim sorunsalı da gizlidir. Ceza adaleti bağlamında, 'fail' ve 'mağdur' konumlarının teşhisi ve buna birtakım hukuki sonuçlar bağlanması, farklı biçimlerde temellendirilen adalet yaklaşımlarıyla ortaya konulabilir. Bunlar içinde, dünyada olduğu kadar ülkemizde de en yaygın bakış, 'denkleştirici adalet' (*retributive justice*) anlayışı şeklinde adlandırılan yaklaşım biçimidir. Fail ve mağdur ilişkisini ve adalet sis-

1 Bu bağlamda şu kaynaklara bakılabilir: C.Casey ve R.B.Edgerton (Ed.), *A Companion to Psychological Anthropology: Modernity and Psychocultural Change*, Blackwell, 2005, özellikle s. 417-494; E.Barkan, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*; The Johns Hopkins University Press, 2000; J.Thompson, *Taking Responsibility for the Past: Reparation and Historical Justice*, Polity, 2002; L.Douglas, *The Memory of Judgment: Making Law and History in the Trials of the Holocaust*, Yale University Press, 2001; C.L.Sriram, *Confronting Past Human Rights Violations: Justice vs Peace in Times of Transition*, Frank Cass, 2004; D.W.Van Ness, "Restorative Justice and International Human Rights", B.Galaway ve J.Hudson (Ed.), *Restorative Justice: International Perspectives* içinde, Kugler, 1996, s. 17. Geçmişin acılarıyla yüzleşme tartışmaları, genel olarak 'bellek' ya da 'toplumsal bellek' konusundaki çalışmalarla da desteklenen bir alandır. Bu konuya ilişkin kapsamlı bir literatürün varolduğuna temas ederek, yukarıdaki kaynakların yanı sıra, Türkçe'de yayımlanmış bazı kaynakları da aktarmak istiyorum: P.Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Çev. A.Şenel, Ayrıntı, 1999; A.Huyssen, *Alacakaranlık Anıları: Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*, Çev. K.Atakay, Metis, 1999; P.Nora, *Hafıza Mekânları*, Çev. M.E.Özcan, Dost, 2006. Ayrıca, son yıllardaki makaleleriyle bu konuya ilişkin Türkiye'deki tartışmalara yön gösterici bir katkıda bulunan Mithat Sancar'ın şu çalışmalarını da anmak isterim: "Geçmişin Hesabı, Geleceğin İnşası", *Birikim*, sayı 134-135, Haziran/Temmuz 2000, s. 92; "12 Eylül Vesilesiyle: Geçmişle Hesaplaşma Kültürü Üzerine 'Bir Daha Asla!' Diyebilmek İçin", *Birikim*, sayı 198, Ekim 2005, s. 27; "Geçmişle Yüzleşme: Bir Adalet ve Özgürleşme Sorunu", *Birikim*, sayı 211, Kasım 2006, s. 18.

teminin buna yönelik tutumunu ya da tepkisini, denkleştirici adalet anlayışının karşısında duran, 'onarıcı adalet' (*restorative justice*) anlayışı ile temellendirmeye çalışan yaklaşım tarzı, önekinde oranla görece yeni sayılır.²

'Onarıcı adalet' yaklaşımı, görece yeni olmakla birlikte, geçmişle hesaplaşma ya da geçmişin, bugünü de etkileyen yüküyle nasıl yüzleşip, nasıl bir politika geliştirilebileceği gibi tartışmalarda, önekinde göre değerli katkılar sunabilir. Bunu söylerken, o geçmişin yükü veya acıları konusunda, bunlarla yüzleşmeye yönelik çabaların dillendirilmesi ve güçlendirilmesiyle ilgili nasıl bir kalkış noktası ya da hareket hattı belirlenmesi konusunun altını çizmeye çalışacağım. Bu, elbette o sorunlar bakımından bir çözüm hedefini de önemseyen bir bakıştır. Ancak, böyle bir yaklaşıma dikkat çekmenin sadece kendisi bir çözüm olarak tanımlanması için yeterli olmayabilir. Kısaca, çözüm veya bir sorunun halli, yaklaşım yönteminin kendisinden daha başka bir duruma ya da sonuca ilişkindir. Ama seçilen o yöntem, buna gerçekten yaklaşmayı kolaylaştırabilir. Veya bunun aksi olur.

'Geçmişle hesaplaşma' kavramının, aynı zamanda bir adalet politikası olarak da önem kazandığına temas etmekle birlikte, böyle bir değerlendirmenin, sadece dar anlamda bir adalet politikasının türevi olması da beklenemez. Kısaca, bu yoldan varılması istenen hedef belirsiz olmasa da, bu bağlamda asıl önem taşıyan evre, o başlangıçtaki politika tercihidir ve bu politikanın tartışılması, geliştirilmesi için gösterilecek çabadır.

Bu bağlamda, suç, mağduriyet ve mağduriyetin giderilmesi bağlantıları konusunda nasıl bir denklem kurulması gerektiği sorusuna cevap vermeye çalışan iki temel ceza adaleti yaklaşımından yaygın bir uygulama alanına sahip olan 'denkleştirici' yaklaşımla, buna karşı geliştirilen, ama geleneksel deneyimlerden de yararlandığı görülen 'onarıcı' yaklaşım, bireysel ve toplumsal nitelikte sorunların tartışılma yöntemi açısından da sadece tek bir yol olmadığını gösterir.

Böyle bir çerçeve içinde, bu ilişkinin tarafları ya da aktörleri, devlet, toplum ve birey bağları; mağduriyetin tanımlanma, tanınma ve giderilmesine çalışma biçimleri ya da sadece bunun varsayılmasıyla yetinme gibi bir durumun irdelenmesi önem taşır.

Bu sayede varılacak hedef, geçmişin yüküyle yüzleşme sorunu konusunda, yeni bir mercekten yararlanmanın da mümkün olduğunu göstermekle sınırlıdır. Bildiğimiz, geleneksel birtakım yollar bakımından olduğu kadar, bu gibi 'yeni' yaklaşımlar konusunda da elbette tılsımlı bir çözüm beklemek beyhude olur. Aslolan, gerçeğin, ama hukuken gerçek olarak tanımlananla hukuk dışındaki gerçeklerin ne ölçüde örtüşebileceği, bir anlama, değerlendirme ve tartışma çerçevesini kurabilmektir. Sanırım, bundan yoksun olan tüm adalet yaklaşımları eksik ve yetersizdir.

2 'Denkleştirici' ve 'onarıcı' adalet çalışmaları alanında, gitgide genişleyen bir literatür var. Bu kaynakların tümü, ilgilendikleri konular bakımından doğrudan doğruya bu çalışmadaki başlıkla ilgili olmayabilir. Zira, ceza adaleti yaklaşımıyla farklı ülkelerdeki farklı suç tiplerine ilişkin araştırmalarda, çok özel kültürel, toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkilerin irdelenmesiyle karşılaşılabilir. Veya büyük tarihsel sorunlar (örneğin sömürgecilik, kölecilik, ırk ayrımcılığı, sistematik ve yaygın katliamlar, vb.) da bu kapsamda yer alıyor. Doğrudan doğruya o özel ilişkileri belirleyen etkenlerle ilgili olmasa da, bu ilişkilerle yönelik bir 'onarıcı' adalet yaklaşımının uygulanma biçimlerinin değerlendirildiği deneyimler, kuramsal nitelikteki kaynaklara paralel olarak, bu çalışma bakımından da dikkate alınmıştır.-T.T.

SUÇ, SUÇUN TARAFIARI, DEVLET VE BİREY

Modern devlet, ülkesi sınırları içinde meydana gelen tüm hukuki ilişkilerde, bunları düzenlemek, bir uyumsuzluk çıkması halinde bunu gidermeye çalışmak ve başka devletlerin ya da devlet dışındaki oluşumların aynı ülke üzerinde aynı ya da buna benzer yetkiler kullanmasına engel olma kabiliyeti ve yetkisine sahip kabul edilir. Bu gücün hukuk alanındaki en belirgin görünümü, insanlar arasındaki ilişkilerde bir haksızlık, yanlışlık ya da suç olarak tanımlanan bir eyleme karşı ortaya konulması gereken tepki ya da yaptırım uygulamasıyla ölçülebilir.

Zira, bir devletin hukuk düzeni içinde meydana gelen bu tür aykırılıkların sonucu ve etkisi, sonuçta, devletin hukuk düzenine karşı eylemleri şeklinde açıklanacaktır. Bu nedenle, suç oluşturan bir eylem karşısında, devlet aygıtlarınca ortaya konulması beklenen müdahale, özellikle bu eylemi gerçekleştiren kişi ve devlet makamları arasındaki ilişki çerçevesinde anlam kazanmaya başlar: Suç, devletin hukuk düzenine karşı bir eylemdir. O halde devlet, bu nedenle kendi aygıtları aracılığıyla bu eylemi gerçekleştiren kişiye (fail) yönelik bazı tedbirleri karara bağlamak ve uygulamak durumundadır.³

'Denkleştirici adalet' anlayışının en açık ve yaygın açıklanma biçimi, suçun, hukuk kurallarının bir ihlali ve buna bağlı olarak, devletin hukuk düzeninin bozulması sonucunu doğurabilecek bir eylem olduğu için, önlenmesi ve bir yaptırıma tâbi tutulması ihtiyacıyla açıklanır. Bu eylemin sorumlusu veya sorumlularına karşı bir yaptırım uygulanması için devlet aygıtlarınca bir girişimde bulunulması, bu anlayışın doğal sonucudur. Ve böylece, 'suç' olarak tanımlanan eylemin varlığı nedeniyle kurulacak böyle bir ilişkinin tarafları, esasen devlet ve fail olacaktır.⁴

Bu ilişkinin kurulmasında, gerçek anlamıyla olmasa da, bir şekilde devletin 'mağduriyeti' gibi bir önkabulden hareket edildiğini söylemek de mümkündür.⁵ Öte yandan, devlet makamlarınca, failin bir yaptırıma tâbi tutulmasını öngören bir sistem içinde tanımlanan bu ilişkide, failin söz konusu eylemi için takdir edilen ceza, suç nedeniyle bozulan ilişkiler düzeninin, devlet aygıtlarınca yeniden kurulmaya çalışılması biçiminde de açıklanabilir.⁶ Fakat böyle tasarlanan bir ilişkide suçun gerçek mağduruna yer yoktur. Mağdur, devlet ve fail arasında, suça bağlı olarak kurulan ilişkiye dayanan bu adalet sisteminde etkili olabilen bir aktör değildir. Mağdur, nihai olarak, suç nedeniyle kendisinde veya yakın çevresinde meydana gelen 'kayıbın', ancak yaptırım mekanizmasının işleyişi ve sonuçları sayesinde karşılandığı varsayımıyla karşı karşıyadır ve bunu kabullenme durumundadır.⁷

3 H.Zehr, "Retributive Justice, Restorative Justice", G.Johnstone (Ed.), *A Restorative Justice Reader - Texts, Sources, Context*, Willan Publishing, 2003 içinde, s. 69; T.F.Marshall, "Restorative Justice: An Overview", Johnstone, *A Restorative Justice Reader* içinde, s. 28; G.Johnstone ve D.W.Van Ness, "The Meaning of Restorative Justice", G.Johnstone ve D.W.Van Ness, *Handbook of Restorative Justice* içinde, Willan Publishing, 2007, s. 5-6.

4 Zehr, "Retributive Justice, Restorative Justice", *A Restorative Justice Reader* içinde, s. 71 vd.

5 D. Roche, "Retribution and Restorative Justice", *Handbook of Restorative Justice* içinde, s. 77-79.

6 R. E. Barnett, "Restitution: A New Paradigm of Criminal Justice", *A Restorative Justice Reader* içinde, s. 46 vd.

7 Zehr, "Retributive Justice, Restorative Justice", *A Restorative Justice Reader* içinde, s. 70-71.

Oysa, 'onarıcı adalet' anlayışının, suçun tarafları bakımından ayırdedici niteliği, o ilişkiyi, sadece devlet ve fail ile sınırlı tutmamasıdır. Onarıcı adalet yaklaşımının, bu konuyu değerlendirmeye yönelik yaklaşım tarzı şöyle açıklanabilir: Suç, herşeyden önce, insanlar arasında meydana gelen bir olgudur. Etkin ve edilgen tarafları sadece insanlardır. Bu nedenle, suç oluşturan eylem, devletin hukukuna karşı bir başkaldırı ya da bu hukuk düzeninin bir ihlâli olarak görülmeden önce, o eylem sonucunda, aslında bir başka kişinin haklarının çiğnendiğini dikkate almak gerekir.

O halde, suç oluşturan bir eylem nedeniyle ortaya çıkan bu ilişkinin tarafları, denkleştirici adalet anlayışı çerçevesinde devlet ve fail ile sınırlı kabul edilirken, onarıcı adalet yaklaşımı açısından fail ve mağdurun varlığı, onları birlikte dikkate almayı gerektirir. Suç oluşturan eylemin taraflarının teşhisi ve buna bağlı konumlarının belirlenmesi konusundaki çaba önemlidir. Zira, bu mağduriyete yolaçan o sorunun telafisi ya da çözümü için mağduriyet ve sorumluluk konumlarının açıklıkla belirlenmesi gerekir. Bu çerçevede, bir sorunun, bir uyumsuzluğun, bir mağduriyetin saptanmasında olduğu kadar, çözüm konusunda da her iki tarafın varlığına ihtiyaç duyulacaktır. Ancak yaklaşım farklılığına bağlı olarak, bunun denklemi değişebilecektir.

Onarıcı adalet yaklaşımıyla varılacak ilk sonuç şöyle özetlenebilir: Suç, öncelikle devletin hukukunu ihlâl şeklinde değil, fail ve mağdur arasındaki ilişkiler bakımından değerlendirilmesi gereken bir olgudur.⁸ Bu nedenle genel olarak toplumsal ilişkileri ve toplumsal iletişimi zedeler. Bu, belki çok genel bir doğru olarak görülebilir. Fakat bu yaklaşımda, denkleştirici adalet yaklaşımında olduğu gibi, failin sadece devlet hukukunun ihlâli sonucunu doğuran bir eylemden ötürü sorumlu tutulduğu ve mağdurun, devletin cezai yargı yetkisine dayanan bir mekânizmanın işleyişinin sonuçlarına katlanarak, mağduriyetinin telâfi edildiğini veya giderildiğini varsaymasına oranla insan merkezli, gerçekçi bir saptamada bulunulduğu söylenebilir.

Hiç kuşkusuz, mağduriyet, sadece hukukun tanımladığıyla ölçülebilecek nitelikte hatları belli bir durum değildir. Ve mağduriyet, sadece devlet hukuk düzenine yönelik bir aykırılığın ürünü biçiminde tanımlanarak sınırlandırılmaz. Denkleştirici adalet anlayışının tercih ettiği hukuki soyutlama tarzına uygun olarak, mağduriyetin kapsamını, hukuk kuralları çerçevesinde devlet aygıtlarınca belirlemenin ötesine geçmek ve mağdur olanın bir insan olduğu gerçeğini dikkate alan bir değerlendirme yapmak, öncelikle somut insanı kavramaya yönelik bir çabadır.

HAK, MAĞDURİYET VE SORUMLULUK

Denkleştirici adalet bakışıyla suç oluşturduğu iddia edilen bir eylemin gerçekleşme koşullarının belirlenmeye çalışılması, geçmişe yönelik bir çabadır. Bu, o eylemin, pozitif hukuktaki tanımlara uygun olup olmadığının saptanması sürecidir. Böyle bir hukuki çabada, o suçun işlenip işlenmediğinin kanıt ve belirtileri önem kazanır. Bu nedenle şüphelinin geçmişteki o eylemi ve bununla ilgili davranışı üzerinde yoğunlaşma ihtiyacı doğar. Bu çaba, bir suç işlendiği kanısına güç kazandıran sonuçlara varmışsa, şüpheli suç işlemekle itham edilir. Bu sayede,

8 H. Zehr ve H. Mika, "Fundamental Concepts of Restorative Justice", E. McLaughlin, et. al. (Ed.), *Restorative Justice: Critical Issues* içinde, Sage ve Open University, 2004 (Reprinted), s. 41.

kendisinin, devlete ve topluma karşı sorumluluğunun kapsamı ve derecesi belirlenir. Failin cezalandırılmasının esası, 'Aydınlanma' çağının bir ürünü olan 'orantılılık' ya da 'ölçülülük' kistasına göre, suçun ağırlığı gözönünde tutularak belirlenir.⁹ Böylece keyfiliğin önlenmesi amaçlanır. Adalet sistemi içinde, fail için öngörülen cezanın infazı sayesinde faile acı çektirilmesi bu anlayışın bir gereği olsa da¹⁰, bunun önceden belirlenmiş bir sınırı olmalıdır.

Aynı eyleme onarıcı adalet merceğinden bakmak, hemen suç isnadıyla sonuçlanacak bir tavır desteklemek anlamına gelmez. Şüphelinin suç işlemekle itham edilmesinden önce, yükümlülüklerinin bilincinde olmasına ve bu eylemden bir sorumluluk duymasına çalışmak daha önemlidir. Geçmişte meydana gelen bir eylemin gerçekleşme biçimine ve bunun sorgulanmasına odaklanmaktan çok, bunun neden olduğu mağduriyetten duyulan pişmanlık daha değerli kabul edilir. Bu nedenle, fail bakımından, mağdurla birlikte, mağduriyetin giderilmesi yollarını bulma gayreti içinde olmak önem kazanır.¹¹ Mağduriyete neden olan bir eylemin karşılığını tamamen bir cezayla değil, fakat mağdur ve fail adasındaki iletişimi sağlayan bir davranışı ön planda tutarak doğru olanı yapmak, onarıcı adalet yaklaşımının tercihidir. Doğru olanı yapmaktan kasıt, mağdurun çiğnenen haklarının ihya edilmesi için çalışıldığı konusunda etkin ve etkili bir çaba içinde olmaktır.

Denkleştirici adalet yaklaşımında, suçun gerçekleşme biçiminin saptanmasına odaklanma tavırının önemli olduğuna değinmiştim. Bu çaba, tamamen hukuki bağlamda tanımlanır. Suç oluşturan eylem, ahlâki, sosyal, siyasi ve ekonomik etkenlerin dışında, yalın hukuki haliyle teşhis edilmeye çalışılır. Onarıcı adalet yaklaşımında, suç oluşturan eylemin, geçmişe yönelik bir bakışla saptanmasına çalışılması ve hukuken tanımlanması bir öncelik değildir. Bunun yerine, sorunun çözümüne yönelme çabası ağırlık kazanır. Bu yönelim, söz konusu eylemin sadece gerçekleşme biçimiyle sınırlı kalmaz. Çünkü, bozulan ilişkinin ya da iletişimin, hangi düzeyde olursa olsun ihyası yeniden kurulmaya çalışılması geçmişte değil, bugün varolan ve asıl geleceği dikkate alan bir yaklaşımı gerektirir. Ve bu nedenle, söz konusu eylemden doğan sorunun sadece pozitif hukukun kural ve ilkeleriyle çözümlenmeye çalışılmasıyla yetinilmesi mümkün değildir. Böyle bir çaba, hukuki olan dışında da bir gerçeğin bulunduğu ayırında olmanın bir gereğidir. Kaldı ki, mağduriyeti sadece yasalarla tanımlamak da olanaksızdır.

Bu bağlamda, denkleştirici adalet ve onarıcı adalet anlayışı arasında en belirgin ayırddedici özellik, öncekinin geçmişe yönelmesine karşılık sonrakinin bugünü, ama asıl geleceği önemseyen bir yaklaşımı tercih etmesidir.

Denkleştirici adalet yaklaşımı, söz konusu eylem ilişkin saptamadan sonra çekişmeli bir süreçte gelişir ve hasım iki tarafın varlığı bu yaklaşımın yapısal unsurları arasında bulunur. 'Fail' ve 'mağdur' olarak adlandırılan ve birbirine karşı konumlandırılan taraflar, bu çekişmeli sürecin kendi lehlerine sonuçlanması için, birbirine zıt hukuki tezlerini diğeri karşısında üstün

9 Zehr, "Retributive Justice, Restorative Justice", *A Restorative Justice Reader* içinde, s. 73; Roche, "Retribution and Restorative Justice", *Handbook of Restorative Justice* içinde, s. 77-78.

10 Zehr, "Retributive Justice, Restorative Justice", *A Restorative Justice Reader* içinde, s. 71.

11 Zehr ve Mika, "Fundamental Concepts of Restorative Justice", *Restorative Justice: Critical Issues* içinde, s. 41.

kılmaya yönelik bir uğraş içindedirler. Denkleştirici adalet, bu nedenle yarışmacıdır ve bireysel hak ve çıkarların rakip hak ve çıkarlar karşısındaki üstünlüğünü kanıtlamayı esas alır.

Bu çekişmeli süreç, hukuk düzeninin yetki sınırları içinde belirlenen usullerle yürütülür. Bu anlamda esnek bir niteliğe sahip değildir. Şüphelinin, incelemeye konu oluşturan eylemdeki rolünün pozitif hukuk kuralları ışığında belirlenmesini hedefler. Ancak başlı başına bu sonucun, bir 'giderim' veya 'çözüm' anlamına geldiği de ileri sürülemez. Öte yandan, mağdurun da aynı usuli çerçevede kalarak oynadığı bu oyunun araçları, kurucu ve yaratıcı bir esnekliğe sahip olamaz. Çünkü verili bir oyun alanına sahip olmak ve orada kalmak durumundadır.

Onarıcı adalet yaklaşımında, her zaman olmasa da, genellikle kabul edilen ve teşvik edilen bir usul 'yüzleşme' olarak nitelenebilir. Bu, bir diyalog ya da görüşme sürecidir. Yarışmaktan çok anlamaya yönelik bir çaba olmasına çalışılır. Bu bağlamda, failin olduğu kadar mağdurun da hak ve ihtiyaçları birincil bir değerde kabul edilmek durumundadır. Hem fail hem de mağdur bu sürecin kuyusunda değil, onun etkin bir tarafıdır. Failin ve mağdurun birbirini (ve aynı zamanda kendini) anlama sürecinde, denkleştirici adalet anlayışından farklı olarak, yapıcı ve yaratıcı bir biçimde bu sonuca varmaya çalışması beklenir.¹²

Devlet aygıtlarının faile karşı, kınayıcı, bazı tedbirler alıcı ya da cezalandırıcı bir davranış içinde olmasıyla 'adalet'in sağlandığının varsayılması yaklaşımından farklı, onarıcı adalet anlayışına uygun olarak gerçekleştirilen görüşme/yüzleşme usulü, eğer bir dirençle karşılaşmazsa, taraflar arasında bir iletişim kurulmasına da zemin hazırlamayı esas alır.¹³ Bu, naif bir iletişim çabası değildir. Bilâkis, failin kendi eyleminin sonuçlarını idrak etmesi, mağdur açısından, bu durumuna yolaçan nedenleri görebilmesine yardımcı olabilir. Görüşme/yüzleşme usulünün bu işlevi, mağduriyete yolaçan o eylem nedeniyle tarafların (her ikisinin de) kaybettiği gücü ve güveni yeniden tesis etmede bir katkı sağlayabilir.¹⁴ Çünkü, suçun hem nedenlerini hem de sonuçlarını kendi kişiliklerinde simgeleyen bu tarafların, bu sayede öteki tarafı tanıması ve onun gerçeğinin farkına varmasına bağlı olarak, bu olay nedeniyle aldıkları darbenin etkisinden sıyrılma yollarını da bulmaya çalışacakları söylenir. Bu sonuç, görüşme/yüzleşme usulünün 'dönüştürücü' etkisi şeklinde açıklanır.¹⁵

Denkleştirici adalet yaklaşımı, eylemin vasıflandırılmasına bağlı olarak, suçun ilânı ve suçlunun ithamı ile ilgilenmeyi önemli bulurken, onarıcı adalet yaklaşımında mağduriyete yolaçan eylem ön planda tutulmaya çalışılır. Bu, o eylemin, bugün de varlığını koruyabilen etkilerinin kavranmasıyla ilgili bir çabadır. Yoksa amaç, sadece bir eylemin geçmişteki gerçekleşme koşullarının teşhisi ve bunun karşılığının yürürlükteki hukuk kurallarıyla ölçülmesiyle sınırlı değildir. Mağduriyetin, sistem içi tüm çabalara rağmen sürüyor olması, mağdurun o konununun

12 Zehr, "Retributive Justice, Restorative Justice", *A Restorative Justice Reader* içinde, s. 75 vd.; Johnstone ve Van Ness, "The Meaning of Restorative Justice", *Handbook of Restorative Justice* içinde, s. 9-12; Susan Sharpe, "The Idea of Reparation", *Handbook of Restorative Justice* içinde, s. 30-32.

13 Marshall, "Restorative Justice: An Overview", Johnstone, *A Restorative Justice Reader* içinde, s. 32 vd.

14 Özellikle bu süreçte dahil olan tarafların güçlendirilmesi (empowerment) yönünde bir tahlil ve bunun eleştirisi konusunda bkz. J. L. Sawin ve H. Zehr, "The Ideas of Engagement and Empowerment", *Handbook of Restorative Justice* içinde, s. 41-55.

15 Johnstone ve Van Ness, "The Meaning of Restorative Justice", *Handbook of Restorative Justice* içinde, s. 15-16.

varlığı ve bunun neden olduğu olumsuz etkilere karşı bir çaba gösterilmesi gerektiğinin savunulması, onarıcı adalet yaklaşımının belirgin bir özelliğidir.¹⁶ Bu durumun, failin cezalandırılmasını daha üstün tutan ve bu şekilde mağduriyetin giderildiği varsayımına dayanan denkleştirici adalet yaklaşımından epey farklı bir tercih olduğu açıktır.

Failin eylemiyle orantılı bir cezalandırma anlayışı, denkleştirici adalet yaklaşımının esasıdır. Böylece, mağdurdaki kaybın ağırlığına denk bir cezanın takdiri ve bunun infazı adaletin tecelisi olarak görülür, ayrıca benzer olası vakalar karşısında, bu sayede caydırıcı bir etki yaratmaya da çalışılır.¹⁷ Böylece, çekişmeli bir hukuki süreç sonunda belirlenen bu durum, tarafların konumu bakımından, ancak kaybetme-kazanma ekseninde bir anlam taşıyacaktı.

Onarıcı adalet yaklaşımında önemli görülen eski hali yeniden inşa veya bir şekilde ona dönme yollarını arama çabası, her zaman kelimenin gerçek anlamıyla mümkün olmasa bile, varılmaya çalışılan hedefin taraflarca ortak bir zeminde belirlenmeye çalışıldığı ve buna varmak için birlikte gayret gösterilmesi gereken bir süreci ifade eder. Bu yaklaşım, öyle bir sonuca varmak için her zaman yeterli olmasa bile, tarafların hem birbirlerini anlamalarını hem de kendilerine bakmalarını teşvik edebilir. Bu tutumun, toplumsal bakımdan desteklenmesi kadar, toplumsal ilişkiler üzerinde de etkili olması beklenir.¹⁸ Kaybeden-kazanan biçiminde tasarlanmış bir ilişki tipine oranla, bu durum her iki tarafın da kazancını dikkate almayı daha elverişli sayan kazan-kazan yaklaşımıyla biçimlenen, onarıcı bir sonuca varmayı güçlendirebilir.

Geçmişin acıları veya geçmişin yüküyle hesaplaşma politikaları bağlamında, her iki adalet yaklaşımından da destek alınması mümkündür. Bugün görülen o ki, bu konuya ilişkin tartışmalarda yaygın tutum 'denkleştirici bir adalet' yaklaşımını esas alıyor.

Bu yaklaşımla, geleneksel temellendirme tarzında yapıldığı gibi, 'fail' olarak tanımlanan ya da o acılardan sorumlu tutulan tarafa, geleneksel yaptırım tarzının mantığıyla acı çektirilmesine yönelik bir tutum, ancak bir 'denkleştirici adalet' yaklaşımı içinde değer taşıyacaktır. Bu, acının nedenleri konusunda hukuki soruşturma, kanıtlama, eylemin gerçekliğinin saptanması ve şüpheli tarafın bundan ötürü hukuk önünde sorumlu tutulması gibi bir ekseninde yürütülecek bir çabadır.¹⁹

Bu tartışma, genellikle gerçekten böyle bir hukuk usulüne tâbi olarak değil, siyasi ilişkiler zemininde fakat bu biçimde görünen bir üslûpla ortaya çıkar. Bu durum, gerçek bir hukuk usulüne tâbi yargılama girişiminde belirginleşen 'denkleştirici adalet' yaklaşımının tüm zayıf taraflarının, kolaylıkla daha da artmasına, katlanmasına yol açacaktır. Zira, böyle bir ithamla karşı karşıya bulunan taraf da, kendisi bakımından, mâruz kaldığı iddiaları püskürtmeye yönelik bir konumu güçlendirmeye çalışacaktır. Bu durum yargısal bir mücadele tarzının esası-

16 J. Braithwaite, "Restorative Justice and a Better Future", *Restorative Justice: Critical Issues* içinde, s. 57.

17 R. E. Barnett, "Restitution: A New Paradigm of Criminal Justice", *A Restorative Justice Reader* içinde, s. 46-49.

18 Braithwaite, "Restorative Justice and a Better Future", *Restorative Justice: Critical Issues* içinde, s. 57-58.

19 Zehr, "Retributive Justice, Restorative Justice", *A Restorative Justice Reader* içinde, s. 74-78.

dır. Ancak, tamamen güç ilişkilerine bağlı bir zeminde bu tutumun savunulması, denkleştirici adalet anlayışında önem taşıyan usule bağlılık esasının büyük ölçüde güce meyletmesi sonucunu doğurabilir. Bunun, çözüm ya da mağduriyetin giderilmesi anlamına gelmediği şüphesizdir.

Buna karşılık, 'onarıcı adalet' yaklaşımıyla geçmişin acılarına bakma çabası, tarafların, birbirleri karşısında hukukça tanımlanmış konumlarının saptanmasına odaklanmak yerine bir mağduriyetin varlığını ön planda tutacaktır. Bu, bir tarafın mutlaka cezalandırılmasını hedefleyen denkleştirici adalet yaklaşımından farklı olarak, tarafların, bu mağduriyete yolaçan nedenleri ve bunun, hâlâ süregelen etkilerini görmelerine değer veren bir yaklaşım tarzıdır. Bu nedenle, geçmişe yönelmekten çok bugünle ilgilidir. Taraflardan birinin, sorumlu bile olsa, bunun karşılığının mutlaka 'cezalandırma' yöntemiyle ödettirilmesi gibi bir önceliği dayatmaz.

Bu yaklaşımın şöyle bir sonucun doğmasını teşvik ettiği söylenebilir: Tarafların, bir mağduriyetin varlığı ve bunun sonuçlarının giderilmesiyle ilgilenmeye yönelik girişimleri veya bu amaçla ortaya koydukları çabaları sırasında böyle bir öngörü içinde hareket etmeleri, onların birbirlerine karşı üstünlüğü uğraşından çok, eşitliği yönünde güçlenen bir inanç edinmelerini kolaylaştırabilir.²⁰ Sorunun, sadece taraflardan birinin hukuk önündeki sorumluluğunun saptanmasıyla biteceği gibi bir yaklaşımın ötesinde, asıl ilginin dikkate değer bir eylem üzerinde yoğunlaşması gerektiği ve bunun mağduriyet olarak tanımlanan sonuçlarının takdiri olması gerektiği, bu sayede daha berraklaşabilir.

Onarıcı adalet yaklaşımıyla geçmişin acıları veya yüküyle hesaplaşma tavrı, 'bugün' ortaya konulması gereken bir sorumluluğun ifadesi olarak görülmelidir. Bu nedenle geçmişe odaklanmak yerine, geleceğe yöneliktir. Fakat o gelecek, ilgili tarafların, ortak ve eşit sorumluluğunu öncelikle birbirlerine sundukları, birbirleriyle paylaşabildikleri bir iletişim ve ilişkiler mecrasını önemli ve değerli bulmakla görünür olmaya başlar.

20 Bu konuda bir tahlil için bkz. K. Pranis, "Restorative Values", *Handbook of Restorative Justice* içinde, s. 63 ve s. 66 vd.

BİR ADALET SORUNU OLARAK GEÇMİŞLE HESAPLAŞMAK: FELSEFİ YANSIMALAR

Hans KÖCHLER¹

(I) KAVRAMSAL FARKLAR VE GENEL KURALLAR

Yer aldığı siyasi iklim bakımından itham altında olan bir ulusun “geçmişle hesaplaşması” söylemi, kavramsal bir açıklama gerektirir. Çağdaş tartışmalarda kökü araştırılan İngilizce deyimden ortaya çıktığı Almanca terim “*Vergangenheitsbewältigung*”, temel anlamda yanıltıcıdır. Kelime anlamı olarak, “geçmişle hakimiyetin” bir ulus veya bir insan için mümkün olduğunu öne sürer. “Geçmişle hesaplaşma” yönündeki terimin İngilizce karşılığı, tarihin olası geriye alınması hakkında yanlış beklentiler yaratmadığı ölçüde “gerçekçidir”. Bu, başından itibaren felsefi –veya rasyonel– ahlak bilim bağlamında, çağdaşların tarafında bireysel bir sorumluluk bırakmaz veya bunları önceki nesillerden gelen kişilerin yaptıkları fiiller için sorumlu tutmaz. Bireyin bunun gibi bir “kollektif” tarihi sorumluluğu anlayışı idareyi üstlenirse, kişi, mantıksız, neredeyse metafizik bir suç doktrini izler. Ayrıca, “geçmişle hesaplaşmak”, esasen –birincil olarak yasal değil– ahlaki bir sorundur.

İlk bakışta, kişi bu nosyonun nitelendirdiği sürecin üç temel boyutunu –veya kuralcı imalarını– anlayabilir. “Geçmişle hesaplaşmak” aşağıdaki anlama gelir ve akabinde aşağıdakileri gerektirir:

1.

Önceki nesildeki veya rejimdeki kişiler (özellikle subaylar, kamu görevlileri, devlet memurları, vb.) tarafından işlendiği iddia edilen “uluslararası suçların” (uluslararası hukukta belirtilen şekilde, insanlığa karşı işlenen suçlar, savaş suçları, vb.) işlenmesiyle aynı kapıya çıkan gerçekler hakkında *doğru ve kapsamlı bir tarihsel kayıt oluşturmak (özellikle subaylar, kamu görevlileri, devlet memurları, vb.)*. Bu, temelde siyasi değil, bilimsel bir görevdir ve kesinlikle herhangi türde bir propaganda kampanyasıyla değil, bilimsel araçlarla üstlenilmelidir.

2.

Haksızlıkları tazmin edecek önlemler, başka bir deyişle, farklı etnik, sosyal, kültürel veya dini toplumlara ait belirli insan gruplarına yapılan *haksızlıklar için tazminat*. Hareketleri hakkını yerine getirme önlemlerini gerektiren kişiler artık yaşamıyorsa, yükümlülüğü sadece devlet sorumluluğu nosyonuna dayalıdır. Söz konusu önlemlerden farklı olarak, bu birincil siyasi ve daha sonra kanuni bir görevdir: Eninde sonunda, sadece iyi nitelenmiş durumlarda olmasına rağmen, buna medeni hukuk davaları altında bakılmalıdır.

1 Bu makalede ifade edilen görüşler sadece yazara aittir ve Heinrich Böll Stiftung Derneği'nin görüşlerini ve politikalarını zorunlu olarak yansıtmaz. Telif hakkı 2007 Hans Köchler. Yazarın izni olmaksızın alıntı yapmayınız veya aktarmayınız.

3.

Cezai adalet önlemleri - Bu ancak suçların iddia edilen faillerinin hala hayatta oldukları *durumlarda uygulanabilir*. Ne var ki, bu adli araç, hiçbir şekilde intikam amacıyla kullanılmamalıdır. Sadece dikkatle hazırlanmış, düzgün işleyen bir yetki bölümü olduğu takdirde, bunun gibi önlemler yüklenilebilir. Bir yargılama yetkisi olan devlet savcısı yürütme yetkisinden – başka bir deyişle, Adalet Bakanı, Başbakan, Cumhurbaşkanı veya kolektif bir organ olarak hükümet– gelen talimatlar üzerine hareket ettiğinde, bu kaçınılmaz koşul, kesinlikle karşılanmaz.

Bir ulusun geçmişine değinilirken, suçun önyargılı olarak kabulü kabul edilemez. “Suç”, asla bir tarihsel dogma haline gelmemelidir. Hangi takımyıldızdan ve hangi ulustan olursa olsun.

Genel bir kural olarak, bir ulusun, başka bir deyişle, “devletin geçmişle anlaşmaya varması” zorunlu çıkarılardan koparılmalıdır –uluslararası politika veya iktidar politikasıyla ilintili olanlar– ve “kızmadan ve duygusal yakınlık kurmadan” yapılmalıdır. Başka bir deyişle, “iyi niyetle” ve siyasi manevra anlamında sonradan akla gelen düşünceler olmaksızın. Geçmişin doğrucu bir kaydını oluşturmayla ilgili bilgince proje, özellikle bulgularının olası siyasi sonuçları itibariyle, asla ve hiçbir koşul altında siyasi bir gündemle karartılmamalıdır.

Bizatihi “iyi” veya “kötü” uluslar (kişiler) yoktur. Geçmişte olanların sorumluluğu, her zaman sonunda koordine bir şekilde çalışabilmiş olan belirli kişilerle veya gruplarla ilgilidir (etnik veya kültürel anlamda değil, işlevsel bir anlamda gruplar olarak). Bu, dünyanın Manichvari bir şekilde bölünmesinin ilkeli reddini ima eder, “günün hükümdarlarının” tarih boyunca çok sıklıkla direnemediği bir ayartma.

Kişi, bir ulusun geçmişine değinirken, “adalet” bir algı ve çare kabilinden hareket dengesi olarak nitelendirilecektir. Bu bağlamda, bu terim birincil olarak cezai adalet anlamında anlaşılmalı (savaş suçları mahkemelerinde, vb. uygulandığı gibi), ama aşağıdaki anlamlarda anlaşılmalıdır:

- (a) Doğru bir tarihsel kayıt oluşturarak uluslar arası suç mağdurlarına karşı “adil olmak”, ve
- (b) hala uygun olan yerlerde ve zamanda tazminat şeklinde bu haksızlıkların hakkını yerine getirmeye çalışmak (basit bir şekilde yüz yıllarca geriye gidilemez).

(II) BİR ULUSUN BİR ADALET SORUNU OLARAK GEÇMİŞİNE DEĞİNMESİNE REHBERLİK EDEN ON ÜÇ İLKE

Yukarıda tarif edilen genel çerçeve içinde, bir ulusun (insanların) “geçmişle hesaplaşmasında” rehberlik etmesi gereken temel ilkeleri formüle edebiliriz. Bu ilke sorularını açıklığa kavuşturmadan, konu, siyasi polemikler tarafından kolayca yutulacak ve söylem açıklıktan ziyade daha fazla karışıklık yaratacak, bir ülkenin net bir siyasi stratejiyi tanımlamasını hemen hemen imkansız hale getirecektir.

1. Tutarlılık ilkesi:

Geçmişe değinirken, hem kuralcı hem de hakiki seviyede çifte standarttan kaçınmak şarttır. Bu, şu anlama gelir: (a) Tarihsel olaylar hakkında yargıya aynı ahlaki normlar uygulanır ve

(b) gerçeklerin araştırılmasında aynı bilimsel metotlar ve bilimsel titizlik gözlemlenir. Ayrıca, hakiki ve kuralcı seviyeler, net bir şekilde ayrılabilir; gerçeklerin tanımı, değerlendirilmesiyle karıştırılmamalıdır.

2. Tarihsel denge ilkesi:

Bu ilke, tarihsel önyargılardan (veya çifte standarttan) kaçınma yükümlülüğüyle ilintilidir. Sıklıkla, sadece bir çatışmada yenilenlerin geçmişe değinmeleri beklenir veya "zorunlu hissedilir" ki bu, gerçekte, "iktidarlar kanunları yapar" yönündeki sözü edilmemiş kurala bağlı olan bir "tarihsel keyfiyetle" aynı anlamdadır. Örnekler oldukça fazladır, özellikle yirminci yüzyılda. Mevcut küresel güç yapısında sabit olmasına rağmen, bu uygulama yine de ahlak bilimi bağlamında tamamen kabul edilebilir değildir. Bir ulusun hesaplaşmasının beklediği tarihsel dönemle ilgili olarak herhangi bir seçicilik olmamalıdır. Eğer güçlülerin bunun gibi bir yükümlülükten muaf oldukları kabul edilirse, "geçmişle hesaplaşmayı" adaletin bir gerekliliği olarak sunanlar güvenilir değildir.

3. Geri çevrilemezlik ilkesi:

Bu, zamanın geçişinin geri döndürülemediği bir doğa kanunudur. Bu anlayış önemsiz görünmesine rağmen, mevcut bağlamda belirtilmelidir. İnsanların genellikle tarihin gidişatını değiştirebilirlermiş "gibi" davranmalarına rağmen, geçmiş değiştirilemez, insanlar sadece geleceği etkileyebilir.

4. Olurluk ilkesi:

Bir ulus, geçmişine değinirken, temel bir sağduyu sorusu ortaya çıkar: Kişi geçmişte gerçekten ne kadar derine bakmalıdır? Eğer kişi yeterince geriye gitseydi, neredeyse her ulus tiksindirici gaddarlıkları için hesap vermek zorunda kalırdı -günümüzün başlıca küresel gücünün dikkatlice incelenmesi ve yeniden değerlendirilmesi gerektiği gibi- ve bir devlet olarak birçok yönetim biçiminin meşruluğunu sorgulamak gerekirdi. Bunun gibi bir yaklaşım, iyilikten çok kötülüğe yol açardı ve Birleşmiş Milletler çerçevesinde uluslararası ilişkileri yöneten öncelikli uluslararası barış ve istikrar normuna uymazdı.

5. Kişisel sorumluluk (kolektiften farklı olarak) prensibi:

Genel ahlaki ilkeler çerçevesinde, "kolektif suç" – veya "tarihsel ilişki yüzünden suç- diye bir şey yoktur. Bu kural, kavramsal açıdan uzak iki seviyeye uygulanır: (a) Sorumluluk (ahlaki anlamda ve ayrıca ceza hukuku anlamında) sadece bireylere atfedilebilir. Bu kişilerin, bir yönetim biçimi veya bir grup insan adına hareket ettikleri durumlar buna dahildir. (b) Geçmişte bulunulan fiiller için sorumluluk (yine ahlaki anlamda ve ayrıca ceza hukuku anlamında) gelecek nesillerin omuzlarına yüklenemez; bunun gibi bir yaklaşım, teolojik "orijinal günah" kavramını uygun bulmakla eş anlamlı olur.

6. Sağduyu ilkesi (siyasi bağlamda tarihe değinirken):

Genel olarak, tarihsel gerçek kanunla düzenlenemez veya "yönetilemez." Bunun gibi bir yaklaşım, gerçekte bir "gerçek bakanlığının" kurulmasını gerektirirdi –ki bu bir saçmalık olmaz-

dı-, fakat totaliter "nüfus kontrolü" sisteminin yaratılmasını ima ederdi. Başlangıçtaki notlarımızda belirttiğimiz gibi, tarihsel gerçek, bir bilimsel araştırma amacıdır (bu, araştırmacının anayasa tarafından güvenceye alınan özgürlüğünü gerektirir). Bilimsel metodoloji, kesinlikle her bir tarihsel kaydın eleştirel bir değerlendirmesini ve ayrıca tarihsel inançların veya stereotiplerin sorgulanmasını gerektirir. Siyasi çıkarlar mihrabı üzerinde feda edilmesin diye hiçbir koşul altında tarihsel gerçek arayışının "suç işlemesine neden olunmamalıdır".

7. Bağımsızlık ilkesi (tarafsızlığın gereği olarak):

Adli özelliğe sahip konularda olduğu gibi –bilimin bir amacı olarak– tarihsel gerçek arayışı kesinlikle siyasi müdahalenin tamamen ortadan kalkmasını gerektirir (hem ulusal düzlemde parti politikası anlamında hem de uluslararası düzlemde iktidar politikası anlamında). Bu temel anlamda (genellikle hukukun üstünlüğü uyarınca gerektiği şekilde) "güçlerin ayrılması", kendi doğası içinde, sadece bir ulusun kimliğiyle ve kendine saygısıyla ilgili değil, ayrıca kendi siyasi düzeninin meşruluğuyla ilgili en hassas konulara değinen bu tür bir araştırma için kaçınılmazdır.

8. Karşılıklı bağlılık ilkesi (adalet ve gerçek arasında):

Adalet (adillik ve tarafsızlık anlamında) gerçeği gerektirirken (değerlendirmenin dayandırılacağı doğru ve gerçek bir kayıt anlamında), gerçek, tarihsel araştırmanın altında yapılacak spesifik koşullar bağlamında adaleti gerektirir.

9. Karşılıklı münhasırlık ilkesi:

Geleneksel akıl, bize gözü yılmayan tarihsel gerçek ve politika arayışının (anın "ulusal çıkarına" tercüman olan reel politika anlamında) karşılıklı olarak münhasır olduğunu öğretir. Tarihsel hesap sorumluluğu sorusu (sadece ayrı ayrı tarihsel gerçeklerle ilgili eksiksiz bilgi temelinde karar verilebilir) bir siyasi oyunda sayı hesaplaşması yapmak uğruna kötüye kullanılmamalıdır. Türkiye'nin geçmişi hakkındaki fikirleri "düzenlemeyi" amaçlayan (ve bu ülkelerdeki zorunlu siyasi çıkarların dikte ettiği) kanunlar (Fransa'da olduğu gibi) veya kararlar (Birleşik Devletler'de olduğu gibi) üzerindeki ihtilaflar, tipik bir örnek sorundur – özellikle bu ülkenin olası Avrupa Birliği üyeliği hakkındaki tartışmalarla bağlantılı olarak.²

10. Dürüstlük ve güvenilirlik ilkesi:

Tarihsel geçmişle yüzleşmek, bir ulusun geçmişine değinmesini kurtaran bir ruh arayışı olarak yayanların üzerinde, "bugünün gerçeğini" kasten gözden kaçırmamayı gerektirir. Diğerlerini kendi geçmişlerine dönüp bakmaları için kışkırtan aynı devletler tarafından yapılan sürekli – ve sistematik olarak ihmal edilen– insan hakları ihlalleri, bu tip ikiyüzlü bir tutumun örneğidir (bu genellikle en güçlü ülkelerin davranışını karakterize eder). Kişi, diğerleri arasında, ciddi uluslararası insani kanunların ihlalinin eşlik ettiği, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık tarafından –Birleşmiş Milletler şartının bariz bir ihlali olarak– Irak'ın işgaline ve zapt edilmesine

² Fransa durumu hakkında bakınız "Erinnerungskultur wird nicht durch das Strafrecht erreicht" başlıklı makale: İstanbul Post. Das wöchentliche deutschsprachige Internetmagazin der Türkei, Yıl4, No. 19, 15 Mayıs 2006 içinde.

atıfta bulunarak bu temel güvenilirlik sorusunu gösterebilir (Abu Gureyb cezaevindekiler gibi). Basitçe anlatmak gerekirse: Sistemik insan hakları ihlalcileri, "küresel hakem" olarak hareket etmeye çalışırken güvenilir değildir, başka bir deyişle, kendi tecavüzlerine tam olarak değinmeye hazırlıklı olmadıkları sürece diğer ulusların geçmişini yargılayamazlar.

11. Tarihsel kayıt ve suç kaydı arasındaki farkı ayırt etme ilkesi:

(a) Sözde "hakikat komisyonlarının" (veya hakikat ve uzlaşma komisyonlarının) –amacı unutkanlık olmayan ama üzerinde karşılıklı olarak anlaşmaya varılmış tarihsel kaydın ve kamu suç itirafının oluşturulmasına dayalı olan- kurulması ile (b) bireysel ceza, tazminat ödenmesi, vb. anlamında durumun hakkını fiilen yerine getirme yükümlülüğü bağlamında "cezaî hesap sorumluluğu muameleleri" arasındaki fark net bir şekilde ortaya konulmalıdır. Bu bağlamda, çağdaş uluslararası meselelerde hala çözülmemiş bir sorun, farklı ülkelere neden ve hangi kriterlere göre farklı modellerin uygulandığıdır (Güney Afrika, eski Yugoslavya, Sierra Leone, Kamboçya, vb.).³

12. Kapsamlılık (veya dahillik) ilkesi (küresel adaletin gerekliliği olarak):

Yukarıda sıralanan ilkeler ışığında, tarihsel sorumluluk sorularına sadece iç (ulusal) –veya hatta bölgesel– mesele olarak değinilemediği aşıkardır. Kendi doğaları itibariyle, bu sorular, milletler üstüdür. "Küresel adalet", ancak istisnasız her ulusun geçmişiyle ilgili dürüstlüğü ve açık sözlülüğüyle edinilebilir. Belirli ülkeleri seçmek –onları bir iktidar politikası oyununda "uluslararası günah keçileri" haline getirmek– bu amacı cidden engelleyecektir. Bu gerçekler bakımından, ulusların geçmişlerine değinme gündemi ideal olarak evrensel bir örgüt tarafından belirlenmelidir – bu yapıya göre, kapsamlı bir yaklaşımı izleyebilen bir örgüt olan Birleşmiş Milletler bu kriterleri karşılar. Ne var ki, büyük bir uyarıyla; hiçbir üye devletin bu süreçte veto hakkını kullanmaması şartıyla. (Uluslararası Güvenlik Konseyi'nin uluslararası ceza mahkemeleri yaratan ve tek bir vakayı Lahey'deki Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne⁴ "havale eden" olarak kaydı, bu bağlamda pek teşvik edici değildir). Eğer kapsamlılık ilkesi izlenirse, Fransa'nın Cezayir'deki tarihsel kaydının ve Avrupalı diğer sömürge güçlerinin Afrika ve diğer yerlerdeki kaydının kesinlikle ön plana çıkarılması gerekir.

13. İktidar politikalarından kaçınma ilkesi:

Tarihsel deneyime göre, bir ulusun geçmişine değinmesi her zaman reel politik düşüncelerden etkilenmiştir. Bir yanda temelde bu ahlaki ve belirli anlamlarda adli olan uygulama ile öte yanda uluslararası iktidar politikaları arasındaki karşıt ilişki göz ardı edilemez. Sıklıkla, bir ulusun tarihindeki "ağır insan hakları ihlalleri" (veya uluslar arası suçlar) sadece ister içeriden, ister dışarıdan olsun, bir rejim değişikliği gerçekleştiikten sonra hatırlanır. Durum sonraki gibi olduğunda (Irak durumunda olduğu gibi), ulusun "geçmişle hesaplaşması" fatihin çı-

3 Ayrıntılar için yazarın şu eserine bakınız : *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı? Dönüm Noktasındaki Uluslararası Cezai Yargı*. Springer: Viyana, New York, 2003, özellikle. Bölüm 1/5, sayfa. 75ff.

4 Sonraki durumda, bakınız yazarın bildirisi: Uluslararası Ceza Hukukunda Çifte Standartlar, Sudan Vakası. Uluslararası İlerleme Örgütü Başkanı Dr. Hans Köchler'in bildirisi. Viyana: Uluslar arası İlerleme Örgütü, 2 Nisan 2005, www.i-po.org/Koehler-Sudan-ICC.pdf içinde.

karlarıyla şekillenir – ve cezai adalet önlemleri bir intikam aracı olarak ve aşırı derecede seçici bir şekilde⁵ kullanılır. Irak örneğinde bu durum (a) Saddam Hüseyin’in duruşmasında (bir siyasi gösteri duruşması gibi ele alınmıştır) kanıtlandı ve (b) dava muamelelerine sadece nispeten daha küçük olan Dujail vakasında izin verilmesi, daha ciddi suçlar yüklenmeden ölümüne mahkum edilmesini engelledi. Bunun gibi bir uygulama, ulusların “geçmişle hesaplaşmalarını” teşvik etme yönünde süren çabaları –neredeyse düzeltilemez şekilde– itibardan düşürür çünkü bunun gibi duruşmalar –gerçekte ise sözde kanuni takibatlar– kaçınılmaz olarak bütün bir ulusun üzerine yabancı bir iradeyi empoze etmek için tasarlanmış uluslararası iktidar politikaları için tek araçlar olarak algılanacaktır.

(III) GEÇMİŞLE HESAPLAŞMAK: GÜVENİLİRLİK KONUSU

Tarihsel “hafıza gerçekte milli sınırlara baskın çıktığı”⁶ için, buna sadece iki taraflı olarak veya hegemonik bir bağlamda değil, çok taraflı bir çerçeve içinde değinilmelidir. “Hafıza politikası”, esasen tek kutuplu bir çerçeve içinde iktidar politikalarının bir parçası olarak algılanmaz ve gerçekten tarihsel araştırma kapsamını (a) belirli coğrafi alanlarla, (b) tarihin belirli dönemleriyle, (c) belirli kültürel, etnik ve/veya siyasi gruplaşmalarla sınırlandırmayan evresel bir proje olarak kavranırsa, 21. yüzyılda tutarlı bir uluslararası ilişkiler kavramı olacaktır.

Bu çok azimli proje –küresel adalet bağlamında– gündem ancak en etkili küresel oyuncunun/oyuncuların kendilerini üstün gören temsilcileri tarafından belirlenmediği takdirde güvenilir olacaktır. Gündem bir siyasi oyunun parçası haline gelir gelmez, taahhüdün tümü itibardan düşer. Bu gibi şartlar altında, “geçmişle anlaşmaya varmak” –bir süreç veya dışarıdan empoze edilen kurtarıcı bir uygulama olarak– ancak ceza hukuku alanında “fatihin adaleti” olarak nitelendirilecek ve amaçlanan sonucun tam tersini ortaya çıkaracaktır. Güvensizlik ve inkar ortamı, bunun gibi bir yaklaşımdan kaynaklanır.

Uluslararası reel siyaset bağlamında bununla ilintili olarak -10 Şubat 2007 tarihinde Vladimir Putin’in Münih’de yaptığı konuşmasını aynı anlama gelecek başka sözcüklerle aktararak-başkalarına (geçmişle hesaplaşma hakkında) öğretmenlik yapanların ilk olarak kendilerini öğrenmeye hazırlamaları gerektiği söylenebilir. (Bu konuşmada, Rusya Cumhurbaşkanı demokrasisi hakkındaki tartışmaya atıfta bulunmuştur.⁷)

Yukarıda ana hatları verilen kurallar ve ilkeler temelinde, ahlaki açıdan aşağıdaki güvenilirlik düsturu formüle edilebilir: Mutlaka kaçınılması gereken, ulusların geçişine değinirken bir tür “ahlaktan dem vurma yaklaşımıdır” ki buna göre belirli uluslar “iyi” olarak etiketlenir-

5 Irak vakasında, bakınız yazar tarafından düzenlenen belgeleme: Irak Krizi ve Birleşik Devletler. İktidar Politikalarına karşı Uluslararası Hukukun Üstünlüğü. Uluslararası İlerleme Örgütü tezkeresi ve bildirileri (1990-2003). Uluslar arası İlişkiler Çalışmaları, XXVIII. Viyana: Uluslararası İlerleme Örgütü, 2004, özellikle sayfa 59ff.

6 Bakınız bu konferans için hazırlanmış Heinrich Böll Stiftung Derneği yazılı görüşü: “Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye – Uluslararası Konferans – Geçmişle Hesaplaşmak. 24-25 Şubat 2007, İstanbul,” sayfa 47.

7 “... sırası gelmişken, Rusya’ya –bize- sürekli olarak demokrasi hakkında bilgi verilir. Fakat bazı sebepler yüzünden bize öğretmenlik yapanların kendileri öğrenmek istemezler.” Vladimir V. Putin, Cumhurbaşkanı, Rusya Federasyonu, 43. Münih Güvenlik Politikası Konferansındaki konuşma, 02/10/2007, Münih Güvenlik Politikası Konferansı tarafından yayınlanmıştır, www.securityconference.de.

ken ("masum" anlamında ve böylece kınamanın ötesinde olarak) diğerleri "kötü" olarak sınıflandırılırlar. İlk sınıflandırmanın gerçek sebebi, neredeyse her zaman bunun gibi sınıflandırılan ülkelerin zaman içinde ayrı ayrı anlarda güçlü olmalarından ve bu arada ikinci kategorinin kapsadığı ülkelerin güçsüz olmalarından veya verilen bir anda diğer güçlü bir ülkeyle aynı hizada olmamasından kaynaklanıyordu. Temelde dengesiz bir iktidar takımıydı içinde (şimdi olduğu gibi) kendisini küresel hakem pozisyonuna yerleştiren ülke kendisini "vazgeçilmez ulus" ilan ederek pozisyonunu geçmişle hesaplaşmadan muaf kılmaya teşvik eder."⁸

Açıkçası, bununla beraber, "tarihsel kötülük eksenini" olmadığı ve hiçbir ulusun sonsuza kadar geçmişinin esiri olamayacağı kabul edilmelidir. Kolektif bir suç varsayımı temelinde işleyen yargıların tümü ("toplumda tarihsel suç" biçiminde), açıkça asla kabul edilmese bile, ahlaki temellerde kesinlikle reddedilmelidir. Ne var ki, bu, her bir ulusun (insanın) kendi tarihsel kaydına tam bir dürüstlikle değinmesini göz ardı etmek – veya önemsizleştirmek – olarak yanlış anlaşılmalıdır. Kolektif suç nosyonunu reddetmek, bir ulus tarafından kendi liderleri veya diğer kişiler veya ulusun liderliğiyle ilişkili insan grupları tarafından işlenebilmiş uluslararası suçları örtbas etmeye davet olarak algılanmamalıdır.

O halde, ancak bunun gibi bir çaba sadece intikam amacıyla veya politik çıkar sağlamak için kullanılmadığı takdirde, "geçmişle hesaplaşmak" adalete bir katkıda bulunur – mağdurlara (a) "adil davranmak" ve (b) (bir ülkenin diğerlerine tercih edilmediği ve başka yerlerde ve diğer tarihsel dönemlerde olanlarla yapısal bir kıyaslamaya izin veren) evrensel tarih bağlamında dengeli bir tarihsel kayıt oluşturmak gereklidir. Bir "çifte standartlar politikası" – her ne şekilde olursa olsun – adaletin zorunluluklarına uygun değildir.

Tarihsel kaydı oluşturmak, ve böylece bir ulusun tarihteki pozisyonunu tarif etmek için çifte standartlar sorununun dışında, sadece cezai takibatın uygulanmasından daha fazlası olmalıdır. Görülmeye en çok değer örneklerde – büyük savaşlardan sonra, - adli önlemler genellikle ayrımcı bir gündeme göre şekillenmiştir. Büyük oranda, bunlar fatihin adaletindeki uygulamalardı ve bu sayede hakim güç(ler) kendi tarih versiyonlarını empoze etmişlerdir. Böylece kendilerini, başka bir deyişle siyasi aktörlerini kendi uluslararası insani hukuk ihlallerine değinme yükümlülüğünden hemen hemen muaf tutmaya çalışmışlardır ki kendi personel veya görevlilerinden bazılarının bireysel cezai sorumluluğundan bahsetmiyoruz bile. Burada I. Dünya Savaşı'ndan beri büyük çatışmalardan sonra kurulan olumsuz sözde "savaş suçları komisyonları" örneğine atıfta bulunulabilir (kapsamlı ve önyargısız bir yaklaşım söz konusu olduğunda) ki bu, istisnasız, sadece yenilmiş ülkelerle ilgili suçlara ve tarihsel gerçeğe değinmiştir. Temeldeki siyasi zorunluluklar, kapsamlı bir yaklaşımı benimsemelerine izin vermemiştir.⁹

8 Burada Madeleine Albright'ın 18 Şubat 1998 tarihinde Ohio Devlet Üniversitesi'ndeki Belediye Binasında – tırmanan Irak kriziyle bağlantılı olarak – Birleşik Devletler hakkında yaptığı meşhur açıklamadan bahsediyoruz (ABD Dışişleri tarafından verilen metne göre, Sözcü Bürosu, 20 Şubat 1988).

9 II. Dünya Savaşının sonuna doğru yayınlanmış hipermetrop bir yasal analizde, şüphesiz 20. yüzyılın en etkili hukuk felsefecisi Hans Kelsen, uluslararası alanda dikkatleri bu fatihin adaleti sorununa çevirdi: Kanun yoluyla Barış. N.J. Birliği: "Yeni Kanun Kitabı Dönüşümü, ikinci baskı 2002 (birinci baskı, 1944), bakınız özellikle sayfa 113.

ÖZET

Etik ve ayrıca siyaset felsefesi bakımından, eğer tarihsel sorumluluk nosyonu, savaşta yenilmiş veya verilen bir uluslararası iktidar dengesi içinde "alıcı uçta" olduğu kanıtlanmış (başka bir deyişle, daha zayıf olanlar) ülkelerin geçmişleriyle tamamen ilintili ise, "geçmişle hesaplaşmak," uluslar için ne saygı değer ne de güvenilir bir amaçtır.

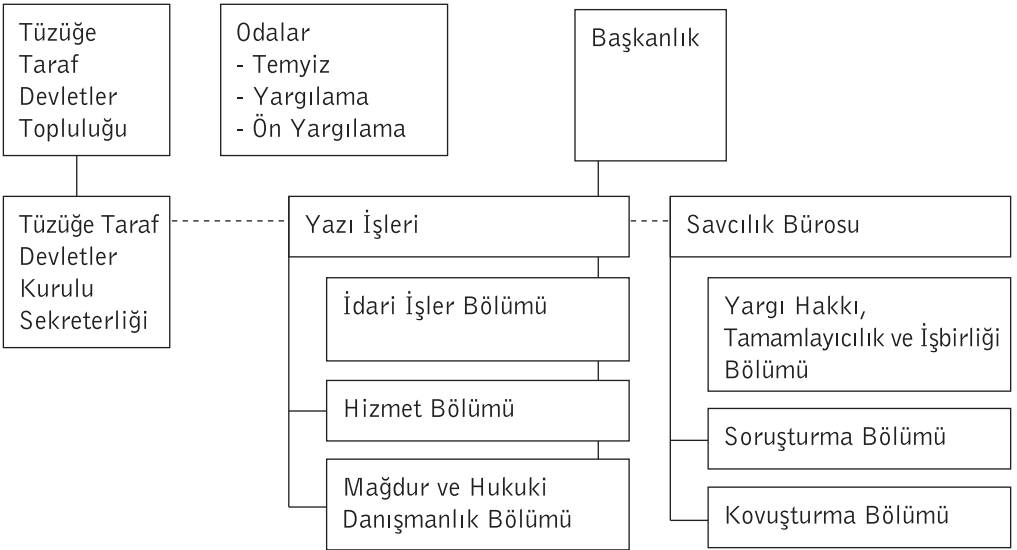
İçinde kapsamlı bir "hafıza yöntemi" projesi taahhüt edilecek parametreleri tanımlama yönündeki çabanın "hafıza politikasına" dönüştürülmesinden kaçınılmalıdır. Eğer söylem sadece siyasi nitelikteki bir çerçevenin dışında yerine getirilebilirse, böyle bir çaba (yani, verilen bir ülkenin tarihi ve tarihsel sorumluluğu hakkında "tartışmaların kavramsal ve metodolojik olarak iyileştirilmesine" katkıda bulunmak) amacını yerine getirebilir. Göstermeye çalıştığımız gibi, "geçmişle hesaplaşmak" esasen hakikati kurmaya yönelik (spesifik koşullar altında kanuni etkileriyle birlikte) ahlaki bir yükümlülüktür. Ne var ki, tarihin hiçbir döneminde siyaset ve gerçek, uysal komşular olmamıştır.

ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİNİN ÖNEMİ

Kai AMBOS

Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), 17 Temmuz 1998'de Roma'da kabul edilen ve oluşma tarihi Nürnberg Duruşmaları'na¹ kadar uzanan uluslararası bir sözleşmeye (UCM Tüzüğü)² dayanır. Tüzük, beklentilerin aksine, dört yıl sonra, 1 Temmuz 2002 yılında yürürlüğe girdi ve 1 Eylül 2006 tarihine kadar 102 ülke tarafından imzalandı.³ 13 bölüm ve 128 maddeden oluşan bu tüzükle ilk kez uluslararası ceza hukukunun maddi ve muhakeme usullerinin temel noktaları özet halinde bir yasayla düzenlenmiş oldu.⁴ Yasaya, 9 Eylül 2002'de – aşağıda değineceğimiz - Tüzüğe Taraf Devletler Kurulu'nda kabul edilen "suç unsurları" ve "muhakeme ve deliller" gibi başka hukuk araçlarının yanı sıra, mahkemenin 26 Haziran 2004 yılında çıkardığı "Mahkeme Yönetmeliği"⁵ ve sekreterlik tarafından 6 Mart 2006 tarihinde yayınlanan "Kayıt Yönetmeliği"⁶ eklendi.

Tablo 1: UCM Organizasyon Şeması

Kaynak: UCM, 2004 (değiştirilmiş)

- 1 Sayın I. Stegmiller ve A. Heinze'ye önemli katkıları için teşekkür ediyorum. Krşl. Kai Ambos, Internationales Strafrecht, 2006, § 6 kn. (kenar numarası) 1 ve devamı, UCM müzakereleri için: kn. 40 ve devamı.
- 2 Tam metin için: www.icc-cpi.int/about.html; Almanca kaynak: BGBl 2000 II, s. 1393.
- 3 krşl. www.iccnw.org.
- 4 Daha kapsamlı bir analiz için krşl. K. Ambos (dipnot 1), diğer bilgiler için §§ 7 ve 8.
- 5 'Elements of Crimes', ICC-ASP/1/3 (II-B bölümü), 9.9. 2002; 'Rules of Procedure and Evidence', ICC-ASP/1/3 (II-A bölümü), 9.9. 2002; krşl. www.icc-cpi.int/about/Official_Journal.html
- 6 'Regulations of the Court', ICC-BD/01 - 01 - 04, 26.5. 2004, ilk kez 9.3. 2005 tarihinde değiştirildi; 'Regulations of the Registry', ICC-BD/03 - 01 - 06, 6.3. 2006; krşl. www.icc-cpi.int/about/Official_Journal.html.

UCM Lahey'de daimi bir kurum olarak kuruldu (1. bölüm, 3. madde).⁷ UCM bir Birleşmiş Milletler organı olmamakla beraber, özel bir anlaşmayla (4 Ekim 2004 tarihli "BM'le İlişkiler Sözleşmesi") bu kuruluşla ilişkisi vardır (2. madde). Mahkeme, Başkanlık, bir Temyiz ve iki Yargılama Bölümü, Savcılık Bürosu ve Sekreterlik'ten (34. madde ve devamı) oluşmaktadır (bkz. tablo 1).

Mahkemede şu anda 71 ülkeden 409 kişi görev yapmaktadır.⁸ Savunmayı desteklemek amacıyla yazı işleri departmanı bünyesinde bir "Danışmanlık Bürosu" kurulmuştur. Kadrolu ilk 18 hakim 2003 yılının Şubat ayında Tüzüğe Taraf Devletler Kurulu tarafından üç, altı ve dokuz yıllığına seçilmiş ve altı hakimin ilk kez ya da yeniden seçimi 26/27 Ocak 2006'da gerçekleşmiştir; bu arada beş "eski" hakim de yeniden seçilmiştir.⁹

Savcılık Bürosu, mahkemeden bağımsız ve hiyerarşik bir departman; başında Arjantinli Luis Moreno-Ocampo ("the prosecutor") bulunuyor (42. madde).¹⁰ Moreno-Ocampo bu göreve 21 Nisan 2003'te seçildi ve 16 Haziran'da görevine başladı. Savcının "araştırma" (Serge Brammertz, Belçika) ve "soruşturma" (Fatou Bensouda, Gambiya) için iki ayrı yardımcısı var. Brammertz, Ocak 2006'da Libya eski başbakanı Rafik Hariri cinayetiyle ilgili BM soruşturmasını yürütmekle görevlendirildi.¹¹ Bu arada Savcılık Bürosu 22 Aralık 2004 tarihinde Interpol'le işbirliği antlaşması yaptı; 1 Haziran 2006'da bu antlaşmaya dayanarak, 184 ülkenin polisinde 'Uganda Tanrının Direnişi Örgütü'nün beş komutanı hakkında tutuklama emri çıkartıldı.¹² *Yazı İşleri Bölümü* mahkemenin idari işlerinden ve idari hizmetlerinden sorumlu. *Tüzüğe Taraf Devletler Kurulu*, üye ülkelerden oluşmakla beraber, sadece tüzüğü ve nihai belgeyi imzalayan devletler de bu kurulda gözlemci statüsünde yer alıyor. Kurul, normalde yılda bir kere ve olağanüstü hallerde toplanıyor. Bu toplantılar halen dönüşümlü olarak Lahey ve New York'ta yapılıyor. Kurul, mahkemenin karar organı, tüzüğün yorumlanmasına ilişkin anlaşmazlıkları çözüyor ve gerektiğinde Uluslararası Adalet Divanı'na tavsiyelerde bulunuyor (119. madde/2. paragraf).

UCM'NİN YETKİLERİ VE SORUŞTURMA NEDENLERİ

Mahkemenin yargı yetkisi, uluslararası toplumun tamamını ilgilendiren en ciddi suçları kapsar (5. madde)¹³: Soykırım (6. madde), insanlığa karşı suçlar (7. madde), savaş suçları (8.

7 UCM tüzüğünün bu maddesinde daha fazla bilgi yoktur.

8 Krşl. ICC Newsletter Temmuz 2006, 7.

9 Halî hazırda görevli hakimlerin ülkelere göre dağılımı şöyle: 2009'a kadar: René Blattmann (Bolivya), Claude Jorda (Fransa), Philippe Kirsch (Kanada), Georghios M. Pikis (Kıbrıs), Navanethem Pillay (Güney Afrika), Mauro Politi (İtalya); 2012'ye kadar: Maureen Harding Clark (İrlanda), Diarra (Mali), Adrian Fulford (Büyük Britanya), Karl T. Hudson-Phillips (Trinidad ve Tobago), Elizabeth Odio (Kosta Rika), Sylvia Steiner (Brezilya); 2015'e kadar: Hans-Peter Kaul (Almanya, tekrar seçildi), Erkki Kourula (Finlandiya, tekrar seçildi), Akua Kuenyehia (Gana, tekrar seçildi), Sang-Hyun Song (Güney Kore, tekrar seçildi), Anita Usacka (Letland, tekrar seçildi), Ekaterina Trendafilova (Bulgaristan, yeni seçildi). Hakim Tuiloma Neroni Slade (Samoa) yeniden seçilmedi. Krşl. ICC Monitor Mayıs 2006, 32 sayı, s. 13.

10 Krşl. kendi web sitesi www.icc-cpi.int/otp.html.

11 Bu dönemde Brammertz'in fiili görevlerini Michel de Smedt'le birlikte Moreno-Ocampo ve temsili görevlerini Bensouda yürütüyor, Krşl. ICC Newsletter 7, Nisan 2006.

12 Krşl. ICC Newsletter Temmuz 2006, 4.

13 Krşl. K. Ambos (Dipnot. 1), § 7 kn.122 ve devamı.

madde) ve – tanımı daha sonra yapılmak koşuluyla - saldırı suçu (5. madde/ d). Mahkeme diğer taraftan adaletin yürütülmesine yönelik suçlar için de yetkilidir (70. ve 71. madde). Başta terörizm ve uyuşturucu ticareti gibi uluslararası toplumu ilgilendiren diğer suçlar tüzüğe dahil edilmemiştir; ancak terörist faaliyetler gerektiğinde insanlığa karşı suç ya da savaş suçu olarak kovuşturulabilir.¹⁴

Mahkeme, zaman açısından bu tüzüğün yürürlüğe girdiği 1 Temmuz 2002'den sonra işlenen suçlarla ilgili yargı yetkisine sahiptir (11. madde/ 1. paragraf). Bir devlet, bu tarihten sonra tüzüğe taraf olursa, tüzüğün daha sonra yürürlüğe gireceği durumlarda 11. madde/2. paragraf ve 126. madde/ 2. paragraf dikkate alınır¹⁵. Mahkeme bireysel açıdan, en az 18 yaşında olan (26. madde) gerçek kişiler üzerinde (25. madde/ 1. paragraf) yargı yetkisine sahiptir. Dokunulmazlık, yargı yetkisinin kullanmasına engel teşkil etmez (27. madde).

Formal yetkiler açısından ise çok tartışmalı geçen müzakereler sonunda üç kademeli bir yetki modeli geliştirilmiştir (12. madde):¹⁶

- Birinci kademedede bir devlet, bu tüzüğe taraf olmakla, otomatik olarak mahkemenin yargı yetkisini kabul etmiş olur. Ancak savaş suçu söz konusu olduğunda, mahkemenin yetkisini 7 yıllığına durdurabilir. Bu tür bir bildirim, her zaman geri çekilebilir (24. madde).
- İkinci kademedede suçun işlendiği yer ve "suçlanan kişinin vatandaşı olduğu devlet" baz alınır. Yani suçun işlendiği yer ve "suçlanan ülke", taraf ülke olduğu takdirde mahkeme yargı yetkisini kullanabilir. Burada özel bir kabul bildirimine gerek yoktur (12. madde/ 2. ve 3.paragraf).
- Üçüncü bir kademedede ise tüzüğe taraf olmayan, ama 12. maddenin 1. kısmı uyarınca suçun işlendiği yer ya da "suçlanan kişinin vatandaşı olduğu devlet", somut bir olayda o anda mahkemenin yargı yetkisini kabul edebilir (12. madde/3. paragraf). Bu şekilde bir kabul bildirimini, 2. madde/3. paragrafta açıklandığı gibi, mahkeme Yazı İşleri Dairesi'ne sunulmalı ve bir ya da birçok – somut- "suç" ve "durumla" ilgili olmalıdır (UCM- kural 44). Kabul eden devlet erteleme ya da istisna olmaksızın mahkeme ile işbirliği yapacaktır. Ancak sözü edilen yargı yetkisi koşulları (bkz. tablo 2), bir olayın bir taraf devlet tarafından mahkemeye havale edilmesi (13. madde/ a bendi) ya da savcının görevi gereği soruşturma başlatması (13. madde/ c bendi) halinde oluşur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin olayı mahkemeye havale etmesi durumunda ise (13. madde/ b bendi), mahkemenin yargı yetkisi zaten verili sayılır.

Burada sorulması gereken, bir davanın nasıl mahkemeye intikal ettirileceğidir¹⁷. 13. madde uyarınca bunu, taraf bir devlet, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ya da savcılık kendi so-

14 Krşl. Gillian Triggs, Challenges for the International Criminal Court: Terrorism, Immunity Agreement and National Trials, yayımlandığı yer: Ustinia Dolgopol/Judith Gardam (Eds.): The Challenges of Conflict: International Law Responds, 2006, s. 315 - 330 (318 - 321); ve K. Ambos (dipnot 1), diğer bilgiler için: § 7 kn. 259.

15 126. maddenin 2. bendi uyarınca tüzük bu tür bir ülke için altmışıncı onay, kabul, tasdik veya taraf olma belgelerinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne verilmesini takip eden ayın ilk günü yürürlüğe girer.

16 Krşl. K. Ambos (dipnot 1), § 8 (kn.), diğer bilgiler için 7-8.

17 Krşl. a.g.e., § 8 kn. 10 ve devamı; diğer bilgiler için.

ruşturması neticesinde yapabilir. Bir taraf ülke her zaman, belli bir "durumun", belli bir süreliğine ve belli bir yerde soruşturulmasını savcıdan talep edebilir (13. madde/a bendi ve 14. madde; devletlerin ikazı); anlaşmazlık taraflarından birinin tek taraflı olarak soruşturulması buna dahil değildir. Beklenilen aksine bu hakka çok sık başvurulmuştur (bu konuya daha sonra değinilecek). Bu başvuruya, başvuru yapan devletin elinde bulunan ilgili belgeler eklenmelidir (14.madde, paragraf 2). Burada da genel yetki ve onay koşulları geçerlidir. (11,12, 17, 18 ve 19. maddeler). Ancak bugüne kadar devletlerin *bizzat* başvurduğu¹⁸ olaylarda, söz konusu devletin tamamlayıcılık¹⁹ talebinden vazgeçeceği düşünülür; aksi taktirde bu devlet, gelişkili davrandığı suçlamasına maruz kalacaktır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin VII. bölümde yer alan ve tüzüğün suç saydığı barışı tehdit eden "durumları" mahkemeye havale edebilir (13. madde/ b bendi). Bu yetki Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde belirlendiği için, Güvenlik Konseyi tüzüğe taraf olmayan bir ülkeyle ilgili bir durumu da mahkemeye havale edebilir. Mahkemenin de başvurunun zaman ve konu itibarıyla (5. ve 11. maddeler) uygunluğunu inceleme yetkisi vardır, ve bu yetkiye, BM kararı uygun değilse de (mesela zamanı öne alıyorsa da) sahiptir. Bunun nedeni UCM'nin özerk bir uluslararası kuruluş olması ve görev ve yetkilerinin sadece kendi tüzüğünde belirlenmiş olmasıdır (4. madde). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin VII. bölümüne dayanarak, mahkemeden dava açılmamasını ya da davanın açılmasını 12 ay süreyle (bu süre uzatılabilmektedir) ertelemesini isteyebilir (16. madde). Mahkemenin burada bağımsızlığının kısıtlanmış olması, Güvenlik Konseyi'nin çoğunlukla alınmış (yani 15 oydan 9'uyla) bir kararının beş daimi üye tarafından reddedilmemiş olması koşuluyla yumuşatılmıştır (BM Sözleşmesi 27. madde, 3. paragraf).

Ve nihayet Savcılık Bürosu da görevi gereği devletlerarası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları (STK) ve gerçek kişiler gibi güvenilir kaynakların verdikleri bilgilere dayanarak ön soruşturma açabilir (13. madde/ c bendi ve 15. madde)²⁰. Savcılık Bürosu bir soruşturma için makul dayanaklar olduğuna karar verirse, Ön Yargılama Dairesi'nden soruşturma yetkisi talebinde bulunur (15. madde/ 3. paragraf). Yargı aşamasında mağdurlar da açıklama yapabilir (15. madde/3. paragraf/ 2. cümle; UCM 50. kural/ 3.paragraf). Savcılık Bürosu ancak Ön Yargılama Dairesi soruşturma için makul veriler olduğuna kanaat getirdiği taktirde gerçek soruşturmaya başlayabilir (15. madde/ 4. paragraf). Bu mahkeme kararı daha sonraki yetki ve onay kararlarını bağlamaz. Ön Yargılama Dairesi soruşturmaya gerek olmadığını düşünüyorsa, savcılık Bürosu ancak yeni olay ve delillere dayanarak tekrar bir talepte bulunabilir (15. madde/5. paragraf). Ancak Savcılık da Ön Yargılama Dairesi'nin bu görüşe varmasından önce bilgilerin yeterli olmadığı kararını verir ve bunu taraflara bildirir (15. madde/6. paragraf). Ön

18 Konuyla ilgili genel bilgi için: Claus Kreß, `Staateneigenüberweisungen` an den IStGH und die Rolle des Chefanklägers, yayımlandığı yer: Frank Neubacher/Anne Klein (derleyen): Vom Recht der Macht zur Macht des Rechts?, Berlin, 2006, s. 103 ve devamı.

19 Tamamlayıcılık prensibi, UCM'nin ancak, ulusal yargı sistemi söz konusu suçun takibatını yapmaya "istekli" ve "muktedir" değilse müdahale edeceğini söyler. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi daha sonra verilecektir.

20 Krşl. zur Schlüsselrolle des Anklägers vor internationalen Strafgerichten (Uluslararası Cezamahkemesi Önünde Şikayetçinin Anahtar Rolü) Eser, Festschrift Nehm 2006, S.111 ve devamı.

Yargılama Dairesi daha sonra durumu denetlemez²¹, ancak Savcılık Bürosu'nun yeni olay ve delillere dayanarak daha sonra soruşturma başlatması da imkansız değildir.

Genel olarak bakıldığında bu düzenlemeyle mahkemeye olumlu yaklaşan ülkelerin bağımsız ve görevi gereği soruşturma açan bir savcılık makamı olması yönündeki görüşleri geçerlilik kazanmıştır. Güvenlik Konseyi'nin siyasi denetiminin yerini ise, -doğal olarak ulusal yargılama usullerinden daha erken devreye giren- adli bir denetim almıştır.

Savcılık Bürosu sözü edilen her durumda gerekli ön soruşturmadan sonra gerçek soruşturmanın başlatılıp başlatılmayacağına karar verir (53. madde).

Tablo 2: Bildirim ve yetki koşulları özeti

1. Yetki Koşulları	II. Bildirimde bulunanlar
1. Maddi: 5. maddede belirtildiği gibi	1. Taraf ülke (13. madde a bendi 14)
	III'ün denetiminden feragat
2. Zaman: Tüzüğün yürürlüğe girmesinden itibaren (11. madde)	2. BM Güvenlik Konseyi (13. madde b bendi)
	1.3 denetlenemez (III. uyarında tartışmalı)
3. Formal	3. Savcılık Bürosu (13. madde c bendi 15)
<p>alternatif</p> <p>a) Olayın geçtiği devlet tüzüğe taraf bir devlet (12. madde 2. bent a)</p> <p>b) "Suçlu devlet" tüzüğe taraf devlet (12. madde, 2. bent b)</p> <p>c) Tüzüğe taraf olmayan ülkenin mahkemenin yargı yetkisini kabul etmesi (12. madde, 3. bent)</p>	I ve III bütünüyle denetlenmeli
<p>önemli</p> <p>Savaş suçlarında yargı yetkisinin 7 yıllığına devre dışı bırakılması. (124. madde)</p>	
III. Tamamlayıcılık ilkesi	
Yetkili devlet isteksiz veya yargılama imkanı yok (17. madde)	

Kaynak: K. Ambos, UCM, 2006, s. 260 (değiştirilmiş)

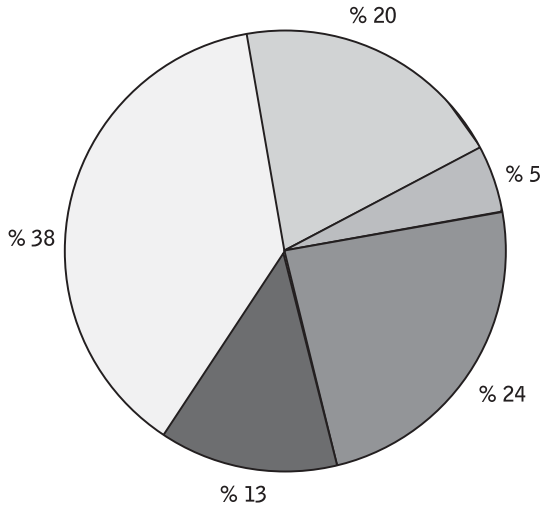
21 Burada 53. maddenin 3. paragrafının uygulanması mümkün değil, krşl. muhakeme kuralı 105, 2. paragraf, 49. maddeyle bağlantılı olarak.

DEVAM EDEN SORUŐTIRMALAR

Savcılık Bürosu'nun bir basın açıklaması uyarınca²² UCM'ye 10 Şubat 2006 tarihine kadar 103 devletten 139 olası suçla ilgili 1.732 Şikayet başvurusu yapıldı. Bugüne değin 53. madde uyarınca  baŐvuruyla ilgili - iki kez 13. maddenin a bendi ve bir kez 14. madde uyarınca taraf devletlerin kendi başvurusu üzerine - soruşturma açıldı (2003 Aralık'ta Uganda ve Mart 2004'te Demokratik Kongo Cumhuriyeti). Uganda'nın başvurusunda baŐsavcı – ok yönlü soruşturma görevi nedeniyle - Uganda'nın kuzeyinde işlenen suçları tamamını açığa kavuŐturmak zorundaydı²³. Öte yandan BM Güvenlik Konseyi Darfur'daki (Sudan) durumu 13. maddenin b bendi uyarınca UCM'ye gnderdi²⁴. 21 Aralık 2004'te UCM'ye baŐvuran Orta Afrika Cumhuriyeti ve 15 Şubat 2005'te ilk kez taraf olmayan bir ülke olarak 12. maddenin 3. bendi uyarınca kabul bildirimini yapan Fildişi Sahili'nin baŐvurularıyla ilgili Savcılık Bürosu henüz 53. madde uyarınca karar vermedi.

Savcılık Bürosu'nun adı geçen basın aıklaması²⁵ uyarınca 1.732 başvurunun % 80'i UCM'nin yetki alanı dışında kalıyor; % 5'lik başvuruda ise süreyle ilgili koşullar yerine geti-

Tablo 3: UCM'ye yapılan başvurular

Kaynak: ICC-OTP, 2006

22 krşl. Office of the Prosecutor (OTP), Update on communications, press release of 10 February 2006, www.icc-cpi.int/organs/otp/otp_com.html.

23 krşl. UCM baŐkanına yazılan 17.6. 2004 tarihli mektup.

24 krşl. 11 lehte, 0 aleyhte ve 4 çekimser (Cezayir, Brezilya, in ve ABD) oyla geçen Güvenlik Konseyi 1593 no.lu kararı (2005), krşl. www.un.org/News/Press/docs/2005/sc8351.doc.htm. Doğal olarak bu kararın bedeli, tüzüğe taraf olmayan ülkelerin işbirliği yükümlülüklerinin (§ 2 nolu karar/ Sudan hariç) ve UCM'nin bu ülkelerin personeli ile ilgili yetkilerinin (§ 6) kaldırılmasıydı.

25 krşl. OTP (dipnot 22). „neriler“ ve „Görüşmeler“le ilgili olarak krşl. OTP, Annex to the `Paper on some policy issues before the Office of the Prosecutor`: Referrals and Communications, www.icc-cpi.int/library/organs/otp/policy_annex_final_210404.pdf.

rilmemiş (11. madde), çünkü bu başvurular UCM'nin kuruluşundan (1 Temmuz 2002) önceki olaylarla ilgili.

Başvuruların % 24'ü içerik olarak uygun değil, yani tüzükte belirtilen suçlar sınıfına girmiyor; suçların % 13'ü birey ve yer olarak mahkemenin yetki alanı dışında, çünkü taraf bir devletin topraklarında taraf bir devletin vatandaşı tarafından işlenmemiş bu suçlar (12. madde). Ve nihayet başvuruların % 38'inde ayrıntılı bilgi verilmeden bir komplodan söz edilmesi v.b. örneklerde olduğu gibi konu gerekçelendirilmemiş ya da belli bir hükümet ve grup aleyhine genel siyasi açıklamalar yapılmış. Savcılık Bürosu, geri kalan % 20'lik bölümle (346 adet başvuru) ilgili olarak daha fazla soruşturma yapılmasını gerekli görmüş.

Geri kalan % 20 başvuru – Savcılık Bürosu rakam olarak belirtmiyor bunu- durumlara göre sınıflandırılmış. Burada "Durum Analizi" başlığı altında toplam 23 durum ele alınıyor: Buna yukarıda sözü edilen devletlerin bizzat başvurduğu durumlar (Uganda, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Orta Afrika Cumhuriyeti), Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin başvurusu (Darfur) ve Fildişi Sahili'nin kabul bildirimini de dahil. O halde Savcılık Bürosu son 346 başvuruyu 18 "durum" başlığı (toplam 23 başlıktan yukarıda sayılan 5 durum çıkarıldığında kalan sayı) altında toplamış. 23 başlıktan altısı baştan hiç takip edilmemiş, yedisi "temel soruşturma" olarak ele alınmış ve kalan 10 konu "derinlemesine analiz" başlığı altında ileri bir soruşturmaya tabi tutulmuştur²⁶. Yukarıda da değinildiği gibi bu durumlardan üçünde (Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Uganda ve Sudan) 53. madde uyarınca formal bir soruşturma yapılmış, iki durumda (Irak, Venezuela) durdurma kararı verilmiş²⁷ ve kalan beş durum izlemeye alınmıştır. Bu beş durumun neler olduğu hakkında Savcılık Bürosu'nun bilgi vermede çekingen davrandığı için ancak tahmin yürütmek mümkün: Bu gruba Orta Afrika Cumhuriyeti ve Fildişi Sahili'ndeki olaylar ve 15. madde uyarınca haklarında başvuru yapılan Kolombiya'da işlenmiş suçlar dahildir mutlaka. Geri kalan iki durumda da, Afganistan, Burundi, Irak veya Nijerya'daki suçlar söz konusu olabilir.²⁸ Kısaca toplam durumların sadece çok küçük bir bölümü "derinlemesine analiz" aşamasına ulaşmıştır (yani bu aşamada olan toplam on durumdan sadece beşi)²⁹; 53. madde uyarınca bir soruşturma ise henüz söz konusu değildir.

GEÇMİŞLE HESAPLAŞMADA CEZAI SINIRLAR

UCM'nin yapılan başvurularla ilgili gerçekleştirdiği analiz de sayısız soruyu yanıtsız bırakıyor ve bugüne değin tek bir formal soruşturma yapılmamasını da tatmin edici biçimde açıklayamıyor. Formal soruşturma aşamasında bulunan üç durumun (ve bu durumların içerdiği sayısız olayın) ötesinde, mahkemenin başvurular yoluyla haberdar olduğu sayısız başka durumun ol-

26 Savcılık Bürosu (krşl. dipnot 22) „basic reporting“ (‘Phase II-A’) ve “more thorough and intensive analysis”i (‘Phase II-B and Phase III’) birbirinden ayırıyor. Ancak bu ayırım büroda da tartışmalı bir konu ve şu anda değiştiriliyor.

27 krşl. dipnot 22; ek olarak basılan kararlarda, Irak'ta 53. madde (1)(b) ve 47. madde (1) (d) (S. 9) uyarınca suçun yeterince ağır olmadığı, Venezuela'da ise 53. madde (1)(a) uyarınca şüphe uyandıracak yeterli neden olmadığı belirtilmiştir.(s. 3-4).

28 Yazarın aldığı bilgiler uyarınca bu durumlar Eylül 2005'te "Phase II"ye girdiler (krşl. dipnot 26).

29 Şayet toplam on durum bu aşamaya ulaşmışsa ve bunlardan beşi bizzat söz konusu devlet (Uganda, Orta Afrika Cumhuriyeti, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Fildişi Sahili) ve BM Güvenlik Konseyi (Darfur, Sudan) tarafından savcılığa havale edilmişse, geri kalan beş durumda 15. maddede açıklanan biçimde bir bildirim söz konusu olabilir ancak.

duğu ve bu durumların formal bir soruşturma açılmasını gerektirmiş olabileceğini iddia etmek mümkün değil.

Kolombiya örneğine bakacak olursak, burada asiler, resmi ordu ve paramiliter gruplar arasında, sayısız sivilin öldürüldüğü, işkence gördüğü ya da başka bir şekilde hak ihlallerinin yaşandığı silahlı bir çatışma olduğunu görüyoruz³⁰. Kolombiya tüzüğü 5 Ağustos 2002’de imzaladığı için, tüzük bu ülkede 1 Kasım 2002’den itibaren geçerli (11. madde 2. bent ve 126 madde 2. bent)³¹. Ancak Kolombiya hükümeti savaş suçu ile ilgili olarak 124. maddenin geri çekilme özel hükmünü kullandığı için, mahkeme ancak 1 Kasım 2009’dan itibaren yetkili olacak. Ancak mahkemenin yetkisi, 1 Kasım 2002’den bu yana Kolombiya devleti sınırları içinde insanlığa karşı işlenen suçlar ya da soykırımları - ki bu suçların kanıtlanması da çok zor olacaktır herhalde - kapsayacaktır.

Bu ve buna benzer durumlarda bir şey yapılmaması hukuki açıdan ancak devletler ve UCM arasındaki tamamlayıcılık prensibiyle açıklanabilir. Bu prensibe göre – basitçe söyleyecek olursak³²- UCM sadece ulusal yargı sisteminin yanı sıra “tamamlayıcı” bir rol üstlenebilir. Bir devlet söz konusu suçun takibatını yapmaya “istekli” ve “muktedirse”, UCM müdahale etmez (krşl. 17-19. maddeler, 10. maddenin girişi ve 1. madde). Tamamlayıcılık ilkesinin temeli, bir taraftan, her devletin uluslararası hukukun ihlaliyle ilgili temel suçların takibatından sorumlu olması³³ ve devletin cezalandırma hakkının (*ius puniendi*), kendi ülkesinde kendi vatandaşları tarafından işlenen suçlar söz konusu olduğunda kullanılacak en erdemli kavram olduğu düşüncesine dayanır³⁴. Diğer taraftan ise UCM kapasitesi itibariyle devletin ceza takibatını tamamen ve tözsel olarak üstlenecek durumda değildir. Diğer bir deyişle Uganda, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Darfur (Sudan) gibi üç büyük davayla UCM’nin kapasitesi çoktan dolmuştur ve sadece bu davalarda bile soruşturmalar ana suçlularla sınırlı kalmıştır. Savcılık Bürosu sadece bu davalarla ilgili 130’dan fazla görev üstlenmiştir ve 2007-2009 arasında da ana sorumlulara karşı bu türden 4 ila 6’dan fazla soruşturma yürütmeyi planlamamaktadır³⁵. Bu güne kadarki deneyimler UCM’nin ancak sınırlı durumda aktif bir soruşturma yapabildiğini ortaya koyuyor; mahkeme daha çok *uluslararası bir ceza yargı sisteminde* uluslarüstü bir kurum olarak *denetleyici ve danışman* rolünü üstlenmiş. Buna ek olarak ise, ulusüstü düzlemde uluslararası özel savaş mahkemelerinde (Irak, Kamboçya, Kosova, Doğu Timor, Sierra Leone)³⁶ ve ulusal düzlemde olayın geçtiği ülke ya da üçüncü ülkelerde görev almış.

30 krşl. İnsan Hakları İzleme Örgütü 2006 Raporu: 2005’teki olaylar, Kolombiya, s. 179-186, <http://hrw.org/wr2k6/wr2006.pdf>.

31 krşl. dipnot 15.

32 krşl. K. Ambos (dipnot 1), § 8 kn. 15 ve devamı.

33 UCM tüzüğü 6. madde girişi: “(...) yargı yetkisinin kullanılmasının her devletin görevi olduğunu (...)”.

34 Baz alınan ceza uygulama yasalarıyla ilgisi için krşl. K. Ambos (dipnot 1), § 3 kn. 2 ve devamı.

35 krşl. ICC Newsletter Temmuz 2006, 5.

36 krşl. Kai Ambos/Mohamed Othman (derleyen): *New approaches in international criminal justice*, Freiburg i. Br. 2003; Cesare Romano/André Nolkaemper/Jann K. Kleffner (derleyen): *Internationalized criminal courts*, Oxford 2004. – Libya eski diktatörü Charles Taylor’un Lahey’e gönderilmesinde de görüldüğü gibi, bu tür mahkemelerin belli koşullarda UCM’yle işbirliğine ihtiyaçları vardır.

Bu arada sadece gelişmiş sanayi ülkeleri çok uzaklardaki büyük suçları soruşturabilecek durumda oldukları için asıl yükü üstleniyorlar. Uluslararası suçlarda sık sık şikayet edilen soruşturma boşluğunun önlenmesi ya da en azından azaltılması, sistem içinde soruşturma yükünün ulusüstü ve ulusal bazda irade ve yeterlik gibi tamamlayıcılık kriterleri uyarınca paylaştırılmasıyla mümkün. Bunun gerçekleşebilmesi için, Avrupa'daki adli kovuşturma sisteminde³⁷ olduğu gibi, ulusüstü ve ulusal kovuşturma mercilerinin adli kovuşturma iradesinin yanı sıra, sistemim içindeki *iletişim ve koordinasyonda*³⁸ vazgeçilmez bir koşul.

Almanya'nın diğer ülkelerde birlikte gerçekleştirdiği "justice rapid responce capacity" (hukuksal hızlı cevap kapasitesi, JRRC) bu yaklaşımın bir sonucu.³⁹ Burada söz konusu olan, uluslararası temel suçlarda yargılama iradesine sahip olmalarına rağmen, pratikte buna imkanları olmayan, yani - 17. maddede açıklanan tamamlayıcılık prensibiyle söyleyecek olursak - yargılamaya istekli ama (tamamen) muktedir olmayan devletleri desteklemek. Bu yaklaşım sadece "reel politikayla" ilgili düşüncelerden (devletin soruşturmayı "yerinden" yapmaya daha çok olanağı olması, delillere direkt ulaşabilmesi v.b.) ötürü değil, cezasız kalmanın engellenmesinin (insan hakları açısından) yanı sıra, olayın geçtiği ülkenin yargı sistemini bütün olarak iyileştirmeyi (yargı reformu açısından) hedeflediği için de ikna edici. İnsan hakları konusunu yalıtılmış olarak ele almak mümkün değil; insan hakları yargı reformunun bir parçası aynı zamanda, çünkü suçun işlendiği ülkenin, ancak tüm yurttaşların faydalanabildiği ve hukuk devleti normları açısından işleyen bir yargı sistemi içinde ağır insan hakları ihlallerini kovuşturması mümkündür. Böyle düşünülduğünde insan haklarından hukuk reformuna doğru genişleyen bir bakış açısı mümkün olacak ve bu bakış açısı hukuk devletine özgü yargı sistemleri kurulmasını ve bu konudaki iyileştirmeleri destekleyecek ve "good governance" başlığı altında yürütülen uluslararası tartışmanın bir parçası olacaktır.

Böyle bakıldığında uluslararası ceza kovuşturmaları yoluyla ceza adaleti ve barış süreçleriyle sağlanmaya çalışılan ulusal barış arasındaki (sözde) hedef çatışma görelileşiyor, çünkü dikkat edilirse burada söz konusu olan bir hukuk devleti yapısı oluşturularak kalıcı bir barışın sağlanması, yani bir "ius post bellum"; bu da "hukuk" olarak adlandırılmayı hak eden bir durum.⁴⁰ Zaten UCM'nin (tehditkar biçimde) soruşturma başlatması her zaman olumsuzluk anlamına da gelmez, aksine çatışma taraflarının sözleşme masasına oturmasına da neden olabi-

37 Krşl. Ambos, K.: dipnot 1, § 12 kn. 19 ve devamı.

38 Almanya'daki hukuki durum ve pratikler için Krşl. Ambos, K. (2006): Neu Zeitschrift für Strafrecht (Ceza Yasası için Yeni Mecmua) 434 ve devamı.

39 Krşl. Finlandiya, Almanya, Lichtenstein, İsveç, İsviçre ve Büyük Britanya hükümetlerinin girişimiyle gerçekleştirilen "Justice Rapid Response Feasibility Study", (Hukuksal Hızlı Cevap Fizibilite Çalışması) Ekim 2005. Krşl. „Venice Conference on Justice Rapid Response“un sonuçları (15-17 Temmuz 2006): Burada „Justice Rapid Response“un uluslararası işbirliği bağlamındaki değeri vurgulanmış ve pratikte şu adımların atılacağı belirtilmiştir: `1. Focal Points (Odaksal noktalar), 2. Rosters (İsim Listeleri), 3. Training (Eğitim), 4. Standard operating procedures (Standart Uygulama Yöntemleri), 5. Cooperation among interested parties (İlgili Taraflarla İşbirliği), 6. Ultimate coordination of JRR (Hukuksal hızlı cevabın nihai koordinasyonu, 7. Promoting participation (Girişimci Katılım).

40 `Responsibility to Protect` in (‘Müdafaa Sorumluluğu’) barışın sağlanmasının bir unsuru olarak ele alınışı için: Schaller, Christian (2006): Peacebuilding und `ius post bellum` (Barışın Yapılanması ve `ius post bellum`) (SWP-Studie 11 (Bilim ve Politika Vakfı - Araştırma 11)), s. 32 ve devamı.

deri Thomas Lubanga'nın 2006 yılının Mart'ında yakalanması Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde barış sürecinin başlaması olarak yerli halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁴²

UCM tüzüğü'nün ciddi barış süreçlerine verilecek tepkilerde esnek olması⁴³ ne kadar doğru ve ne kadar önemliyse, adli kovuşturmadan vazgeçmek konusunda da o kadar dikkatli olmak gerekiyor. Şematik çözümlerden kaçınılması gerektiği muhakkak, ama ancak tutuklama kararları çıkması tehdidi altında görüşmelere başlamak ve bu tutuklama kararlarının kaldırılmasını görüşmelerin koşulu haline getirmek çatışma taraflarının yöneticilerinin ciddiyetine ve inandırılığına gölge düşürüyor.⁴⁴

Ve son olarak burada UCM'nin ilk barış düdüğü çaldığında soruşturmalarına son vermesi halinde, soruşturduğu tarafların gözünde gülünç duruma düşeceğini de eklemek gerekir.

GELECEĞE DAİR

UCM henüz çok yeni ve kurulma aşamasında bir kurum ve insan hakları ihlallerinin yüzyıllar boyunca cezasız kaldığı ihtilafları bugünden yarına çözmesi beklenemez. Ancak UCM'den beklentilerin, büyük cezai olaylar ve farklı kişi ve devletlerin çıkarların söz konusu olduğu uluslararası bir kurum olduğu gerçeğini unutmadan dile getirilmesi gerekir. UCM'nin yapabileceğinden daha çoğunu isteyenlerin, bu "daha çoğun" da bedeli olacağını, mahkemenin böylece işinin altından kalkamayacağını ve uluslararası bir cezai yargı sistemi düşününün sona ereceğini bilmeleri lazım.

UCM ulusal iyileştirme ve uzlaşma süreçlerinde önemli bir aktör olabilir; ancak başrolü oynamaz ve çatışan tarafların çıkarları arasında bir pinpon topuna dönüştürülmemesi gerekir. UCM ve tüzüğü taraf devletler, tamamlayıcılık mekanizmasını işleterek suçların cezasız kaldığı durumları azaltabilir ve bunun ötesinde hukuk devletine özgü bir yargı sistemi kurmaya katkıda bulunabilirler. Böyle bakıldığında UCM hukuk kurallarının güçlendirilmesi için kalınma politikaları bağlamında bir başka araç olabilir.

42 Yerel örgütlerle yapılan bir ankette Lubanga'nın tutuklanmasını "iyi" olarak değerlendirenlerin oranı % 74'tü. (Insight on the ICC, Temmuz 2006, 3).

43 Krşl. K. Ambos (dipnot 1), § 7 kn. 115.

44 Semptomatik The Monitor, Uganda, 26.7. 2006: "A major demand of the rebels is that this threat [UCM'nin tutuklama emri, K.A.] be extinguished as part of any deal." Ancak aynı şeyi Uganda'daki Sudan büyükelçisi talep ettiğinde (The New Vision, Uganda, 26.7. 2006), bu, söz konusu talebin meşruluğunu arttırmıyor, çünkü Sudan hükümetinin Darfur'daki tutumu zaten uluslararası cezai soruşturmanın konu olmuş durumda.

DİĞER ÜLKELERİN İZLEDİĞİ YOL VE YÖNTEMLER

ULUSLARARASI DENEYİMLER: GELECEKTEKİ DURUMLAR İÇİN MODELLER?

Alex BORAINÉ

Yeni Güney Afrika liderliğinde, geçmiş için bazı ciddi muhasebelerin sadece doğru ve ahlaki olduğuna değil, ayrıca istikrarlı ve barışçıl bir gelecek geliştirme bağlamında akıllıca olduğuna inananlarla taraf olanlar vardır. Bizim iddiamız, aşağıdaki gibi özetlenebilir: Geçmiş yok saymak, efsaneyi ve hatayı sürdürmektir; yalanlar ve yarı doğrular üzerine bir gelecek inşa etmektir. Hafıza kaybına uğrayarak, insanların yaşamlarını sürdürmelerini istemek bu insanların sürekli bir mağduriyet hissetmeleri riskini taşır. Kendilerinin ve sevdiklerinin kimlerin ellerinde acı çektiğini bilmeye mağdurların hakları vardır. Hakikati geciktirmek ve/veya bastırarak, hukukun üstünlüğünü desteklemeyi ve bir insan hakları kültürü geliştirmeyi imkansız hale getirmese de, zorlaştırır. Ülkelerin geçmişleri genellikle akıllarından çıkmaz. İki örnek, 1950'lerdeki Almanya ve son zamanlarda İsviçre örneğidir. Son olarak, bilinçli bir bellek hareketi, bizi geçmiş sebebiyle felç olmaktan kurtarır.

Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun kurulmasına ve çalışmasına katkıda bulunan "uygun koşullar" olarak neleri ifade ettiğimi kısaca açıklamak isterim:

1. Baş muhalefet olan, eninde sonunda Güney Afrika'daki ilk demokratik seçimi kazanan Afrika Ulusal Kongresi tarafından komisyona açık bir çağrıda bulunuldu ve destek verildi;
2. Nelson Mandela, kendi hayatında ve kişiliğinde hakikatin ve uzlaşmanın cisim bulmuş halidir. Sürekli olarak gösterdiği çarpıcı nefret eksikliği nedeniyle hala hayrete düşmüş haldeyim. Serbest bırakıldığı günden bugüne kadar, geçmişle anlaşmaya varma ihtiyacı üzerine yoğunlaştı, fakat bunu hep affetmeye ve ileriye gitmeye hazır bir şekilde yaptı. Sadece kullandığı kelimelerde güçlü değil, kendisini hapse atan ve hapiste tutan, partisinin büyük bölümünü yok eden, işkenceden ve kayıplardan sorumlu olan, yargılamaksızın insanları göz altında tutan kişilere el uzatma eylemlerinde de güçlüdür. O, bir uzlaşma ve dostluk eli uzattı. Komisyonun kuruluşunu desteklemesi ve komiserlerin atanmasına, başkanın ve başkan yardımcısının seçilmesine doğrudan katılımı, komisyona fazla otoriteden değil ama fazla merhametten ve destekten oluşan kişisel mührünü verdi. Komisyonun var olduğu dönem boyunca, bağımsızlığı üzerinde ısrar etti, buna karşın komisyon ciddi bir saldırı altında kaldığında onu savunmaya geçmesi asla yavaş olmadı.

Kişiliği, komisyon hakkındaki tüm iyi şeyleri yansıttı –insan hakları ihlallerine karşı derin bir korku, yüz binlerce kişinin korkunç bir muamele görmesine duyduğu öfke, buna rağmen eş zamanlı olarak uzlaşma yönünde çalışacak olan hakikate bağlılık. Fakat kimse onu komisyonda olan bizlerden daha çok takdir etmemiştir. Bu, kesinlikle bize emanet edilen işi muazzam bir şekilde yapmamıza yardımcı olmuştur.

3. Üçüncü uygun koşul komisyonun barışçıl seçimlere ve demokratik bir hükümetin atanmasına yol açmış başarılı siyasi müzakerelere dayalı olmasıdır. Şöyle bir his vardı; eğer yeni bir anayasa ve yeni bir idare hakkında görüşmek amacıyla eski düşmanları masada bir araya getirme yönündeki, neredeyse imkansız olan görevde başarılı olabilirsek, yeni demokrasinin pekiştirilmesine ve o zamana kadar Güney Afrika'da asla var olmamış bir insan hakları kültürünün oluşmasına yardımcı olmak amacıyla geçmişle başa çıkmaya da çalışabiliriz.
4. Dördüncü nokta ise çok güçlü bir sivil toplumun varlığıdır. Güney Afrikalıların ezici bir çoğunluğunun parlamenter süreçten ve hükümetten yerel, bölgesel ve ulusal seviyede uzun süre dışlanmış olması, siyasi parti oluşturmanın çok az anlamı olduğunu gösteriyordu. Bu nedenle büyük orandaki yenilik, enerji ve istek dünyada en fazla sayıya sahip olan güçlü bir sivil toplumun gelişmesini sağladı. Bazı sivil toplum örgütleri hukuki konulara, bir kısmı eğitime, bir kısmı din konularına odaklandı. Bir kısmı da kendilerini mağdura bakmaya adanmışlar. Kısaca STK'lar ülkede hayatın neredeyse tüm alanlarına katıldılar. Güney Afrika'da bir hakikat komisyonunun kurulmasına karar verildiğinde, birçok kişi STK'lar içinde uzun süredir çalışma deneyimi edinmiş, komisyonda çeşitli kademelerde görev yapmak için müsaittiler. Bu STK'ların sonradan yasalaşan yasa tasarısının çeşitli taslaklarına doğrudan katıldıkları anlamına geliyordu.
5. Komisyona yardımcı olan bir diğer faktör, bu girişime uluslararası toplumun gösterdiği ilgiydi. Sadece tavsiye sunmaya istekli birçok hükümet, kurum, örgüt ve kişi değil, ayrıca başkan fonuna mali açıdan doğrudan katkıda bulunarak yardım taleplerimize yanıt veren birçok hükümet vardı. Bu fon, iyileşme ve rehabilitasyon amacıyla kurbanlara yardımcı olmak için kurulmuştur. Ayrıca, bazı ülkeler, mağdurlar ve failer tarafından anlatılan hikayeleri izleme yönündeki büyük görevde soruşturma birimimize yardımcı olacak personel görevlendirmeye razı oldu. Sadece büyük oranda bir tarafsızlık sağlamakla kalmadılar, aynı zamanda komisyonun var olduğu süre boyunca çalışan uluslararası toplumdaki ve Güney Afrika'dan 60'dan fazla araştırmacı edinebilmemiz için onların uçak biletleri, konaklama ve maaşlarını ödeme sorumluluğunu kabul ettiler.
6. Komisyona yardımcı olduğunu düşündüğüm son bir faktör, Başpiskopos Desmond Tutu'dur. Atanmış komiserlerin aleni olarak test edildiklerine, denendiklerine ve her birisinin kendi tarzına göre yapacakları bir katkı olduğuna ve bu katkıyı yaptıklarına şüphe yoktur. Ne var ki, hiçbirimiz vazgeçilmez değiliz. Komisyon için eşit derecede iyi hizmet verebilecek başka Güney Afrikalıları vardı. Bir istisna hariç. Bence komisyon Desmond Tutu'nun varlığı, kişiliği ve liderliği olmaksızın hayatta kalamazdı. Nobel Barış Ödülü sahibi ve Güney Afrika'da adaletin yorulmaz savaşçısı olarak, komisyona gelmeden uzun süre önce herkesçe tanınan bir isimdi. Hayatında ve işinde, haksızlığa uğrayanlara büyük destek ve şefkat göstermiştir. Mizah anlayışı, parıldayan gözleri, minicik boyu, performansından ziyade varlığı, Güney Afrika'da bir ikon olarak hala varlığını devam ettirmesine yarıyor.

Güney Afrika modelini dünyanın diğer yerlerinde yer almış diğer hakikat komisyonlarından farklı kılan altı benzersiz özellik vardır:

1. İlk ayırt edici nokta komisyonun kuruluşu boyunca izlenen demokratik süreçtir. Sivil toplumun, kiliselerin, muhalefet partilerinin ve kanunu hazırlayan hükümetin maksimum katılımının sağlanması. Herkesin veya her örgütün serbestçe edinebileceği taslak, ülkenin her yerinde yapılan atölye çalışmaları, konferansların sayısı, Parlamenter Adalet Portfolyo Komitesi tarafından yapılan açık duruşmalar, komiserleri seçme şekli, geniş bir katılıma yol açtı. Bunun başkan tarafından atanmış bir başkanlık komisyonu olmayıp, demokratik biçimde seçilmiş bir parlamento tarafından kurulmuş bir komisyon olması önemlidir.
2. Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun yargılama usulleri, Arjantin, Şili ve Salvador komisyonlarının tersine, kapalı kapılar ardında yapılmadı. Bunun yerine halka açıldı. Bu, maksimum şeffaflığa ve ayrıca Güney Afrika'da ve Güney Afrika sınırlarının ötesinde birçok kişinin göze çarpan katılımına yol açtı. Açık duruşmalara kameraların getirilmesine izin verip vermemekle ilgili olarak oldukça uzun bir süre tartıştık. Bizi endişelendiren, zaten çok kişisel ve dehşete düşürücü hikayeler anlatma yönündeki zor görevle karşılaşan mağdurları kameraların korkutabileceğiydi. Büyük oranda danıştık ve sonunda kameralara izin verilmesine fakat mağdurları suiistimal edilmekten korumak amacıyla bunun bir ölçüsünün olması gerektiğine karar verdik. Danıştığımız STK'lar arasındaki genel kanağe göre, kurbanların anlatacakları hikayeler, Güney Afrika'nın tümünün duyması gereken hikayelerdi. Bunun doğru karar olduğuna dair hiçbir şüphem yok. Medya komisyona ve komisyonun duruşmalarına yer vererek bize önemli destek ve hizmet verdi.

Bence özellikle ülkenin kırsal kesimlerinde, birçok kişi tarafından takdir edilen, her gün beş saatlik canlı radyo programlarına katılma fırsatıydı ki, bu yorum yapmaksızın mağdurların kendi dillerinde konuşmalarını dinlemeyi içeriyordu. Güney Afrika'daki birçok insan okuma yazma bilmez ve bilgi için radyoya güvenir. Radyo, ülkenin en uzak bölgelerine bile nüfuz eder. Açık duruşmaya gidemeyen, komisyonun daha ince ayrıntıları hakkında çok az bilgisi olan insanların duruşmaları dinleyebildikleri ve duruşmalara katılabildikleri anlamına geliyordu. Güney Afrika Radyo Televizyon Kurumu'nun tüm haber bültenleri üzerinde düzenli röportajlar vardı. Ayrıca, her Pazar akşamı televizyonda düzenli olarak 45 dakikalık bir özet yayınlanıyordu.

3. Güney Afrika Komisyonunun üçüncü benzersiz özelliği, kanun tarafından kendisine verilen önemli yetkililerdi. Bu yetkiler, aramayı, alıkoymayı ve tanık çağırma yetkilerini içeriyordu. Bunlardan birincisi olan arama yetkisi, özellikle önemlidir. Çünkü 1994 seçiminden uzun süre önce, belgelerin imha edilmesi için talimatların verilmiş olduğunu biliyorduk. Bu, büyük miktarda belgeye erişimimizi engellerdi. Hatta yeni demokrasiye karşı olan belirli kesimlerin daha fazla belgeyi imha edeceğinden veya en azından bunların gizlice götürüleceğinden oldukça emindik. Ayrıca, birçok devlet memurunun komisyonun işine engel olmak için elinden geleni yapacağını da bekliyorduk. Arama ve el koyma yetkileri, bu nedenle oldukça yararlıydı. Bu yetkiler özellikle eski Güney Afrika Savunma Kuvvetiyle ilintili olarak bazı vesilelerle kullanıldı.

Birçok vakada işe amaçlarımızı yerine getirebilmemiz için gerekli bilgilere sahip olduklarını düşündüğümüz kişileri davet ederek başladık. Bazı vakalarda da özellikle polisten ve

askeriyeden davet edilen kişiler, duruşmalara katılmayı kabul etti. Daveti başlangıçta reddedenler kararlarını, tanık celbi olasılığıyla değiştirip duruşmalara katıldılar.

4. Dördüncü ayırt edici özellik komisyonun benimsediği kapsamlı vekaletti. Kendisini insan hakları ihlallerinin bireysel mağdurlarını ve af başvurusunda bulunan failleri dinlemeyle kısıtlamak yerine, hayatın her alanı üzerindeki etkisi sebebiyle komisyon, özel duruşmalar ve kurumsal duruşmalar düzenlemeye karar verdi. Önceden tartışıldığı gibi, bu yolu izlemenin en büyük faydası, kurumlara ve bu kurumlardaki üst düzey kişilere ırk ayrımı yapıldığı dönemde oynadıkları rol için hesap verme fırsatını vermek ve kurumların temel insan hakları bağlamında daha sorumlu olabildiklerini yeni idareye göstermek olmasıdır.

Komisyonun beş ciltlik raporu hakkında yorum yapan Yargıç Albie Sachs şunu söyler:

“Bu kuru bir hükümet raporu değildir. Duruşmaların duygularıyla cınlayan çok güçlü bir abidedir. Kötü davranışın nasıl affedildiği, kendisini nasıl yaydığı, hangi kurumsal mekanizmaların ve hangi kültür yapısının yaşananların bir daha yaşanmaması için gerekli olduğuna dair bilgiler içerir.”

Sachs, sözlerini şöyle sürdürür:

“Sadece acının açığa çıkmasına izin vermek değil, yaşanan adaletsizliğin gelişmesine izin veren koşulları açıklamak ve böylece bunların yeniden meydana gelmemelerini sağlamak, komisyonun en büyük amaçlarından biriydi.”

Komisyon tarafından hükümete yapılan tavsiyede, sadece kişiler, siyasi partiler ve devlet mekanizması tarafından değil, kurumlar tarafından yapılan ihmal ve görevlendirme hataları sayesinde öğrenilen derslerin daha iyi ve adil bir topluma doğru hepimize rehberlik yapacağı ifade edilmektedir.

5. Vurgulanması gereken beşinci nokta, birçok tartışmadan sonra, komisyonun iddia edilen faillerin adlarını ifşa etmesine karar verilmesidir. Bu, Şili ve Arjantin komisyonlarının tam tersidir. Bazı isimler Salvador Komisyonu’nda vurgulandı, fakat raporu aldığı zaman, bu ülkenin başkanı bu kişiler için derhal genel af ilan etti. Faillerin adlarını vermenin, normal kanun yolunu reddetme riskini ortadan kaldırırken, sorumluluk ve onaylama bağlamında önemli olduğuna karar verdik. Adları belirtilen kişilere kendi tepkilerini gösterme fırsatını vermemiz esas noktaydı. Bu prosedürü duruşmalarda da izledik, burada ve duruşmalar sırasında herhangi bir hükmün verilmediğini vurguladık. İsimleri nihai rapora dahil etmeden önce, insanlara niyetimizi belirten bildirimler gönderdik ve bu şekilde adlandırılmaya herhangi bir itirazları olduğu takdirde yazılı olarak yanıt vermeye davet ettik.
6. Güney Afrika Komisyonu’nu farklı kılan özelliklerinden biri, hiç şüphesiz şartlı affın sürece dahil edilmesiydi. Bu, çok iddialı, riskli ve ihtilafli bir karardı. Askeri ve güvenlik güçlerinin oldukça güçlü kaldığı, barışçıl bir seçimi imkansız kılmakla tehdit ettiği Güney Afrika bağlamından bu talep direkt olarak ortaya çıktı. Önce genel bir af talebinde bulunuldu, fakat bu reddedildi. Bunun yerine, geçici anayasaya sınırlı bir af şeklinin dahil edilmesine karar verildi ki, bunun Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu’nu etkinleştirme kanunu üzerinde direkt bir etkisi vardı. Bu konuda merhum Yargıç Marvin Frankel’in yorumu bilgilendiricidir:

“İnsan hakları suçlularını cezalandırma yönündeki çağrı, bize tek veya basit bir çözümü olmayan karmaşık ve ıstırap veren sorunlar sunabilir. Nürnberg duruşmaları üzerindeki tartışma hala devam ederken, o epizod –yenilmiş bir ulusun savaş suçlularının duruşmaları– kendi ihlalcilerini cezalandırmayı üstlendiğinde bir ülkeyi bölebilen ince ve tehlikeli konulara kıyasla iddiasızdı.

Baskıcı bir rejim sırasında bölünen bir ulus, baskı zamanı geçtiğinde aniden birleşmiş olarak ortaya çıkmaz. İnsan hakları suçluları, vatandaşlardır, herkesle yan yana yaşarlar, çok güçlü ve tehlikeli olabilirler. Eğer ordu ve polis terör temsilcileri olsaydı, bunlar insan hakları konusunda bir anda kusursuz sayılan örnek haline gelmezdi. Bunların sayısı ve uzman oldukları öldürücü yönetimleri hayatın önemli gerçekleri halindedir... Asker ve polis uygun zamanı kolluyor, iktidara dönmek için bekliyor, gizli anlaşma yapıyor olabilir. Nüfus içinde büyük oranda sempaticileri elinde bulundurmaya veya kazanmaya çalışıyor olabilir. Eğer kendilerine çok sert davranılırsa –veya eğer ceza ağı çok geniş bir şekilde fırlatılırsa– kendi eline geçmesine yol açan ani ve sert bir tepki olabilir. Fakat bunların mağdurları kolayca affedemezler ve unutamazlar. Bu sorunlar, soyut genellemelerdir. Bunlar, bir düzineden fazla ülkede katı gerçekleri tasvir ederler. Eğer, umduğumuz gibi, daha fazla ülke terör rejimlerinden kurtarılsa, benzer sorunlar ortaya çıkmaya devam edecektir. Durumlar değişiklik gösterdiği için, sorunların doğası bir yerden başka bir yere farklılık gösterir.”

Zorlu koşullar altındaki sınırlı affın, hafıza kaybını ve dokunulmazlığı yüreklediren genel affın çok farklı olduğunu vurgulamak gerekir. Güney Afrika’da af, hakikat karşılığında mümkün hale getirildi ve oldukça belirgin talepleri vardı. **Birincisi**, af, bireysel bir temelde uygulanmalıydı: götürü bir af yoktu. **İkincisi**, af başvurusunda bulunanlar, Hükümet Gazetesinde yayınlanan spesifik insan hakları ihlalleriyle ilintili çok ayrıntılı bilgi talebinde bulunan öngörülmüş bir formu doldurmak zorundaydı. **Üçüncüsü**, başvuru sahipleri, af hakkı kazanmak amacıyla, bu ihlallerin “eksiksiz bir ifşasını” yapmak zorundaydı. **Dördüncüsü**, birçok vakada başvuru sahipleri, Af Komitesi’nin önünde hazır bulunurdu ve bu duruşmalar halka açık olurdu. **Beşincisi**, hareket bağlamında belirlenmiş bir zaman limiti vardı. En önemlisi, sadece kanıtlanabilir şekilde siyasi olan hareketler hak kazanırdı. Ayrıca, kişisel kazanç için veya kişisel kötülük için yapılan eylemler hak kazanamazdı.

Af başvurusunda bulunan 8.000 fail vardı ve bunlar arasında, sadece küçük bir yüzdenin gerçekten af hakkı kazanmış olması ilginçtir. Bunun en yaygın sebebi, belirlenen kriterlerin karşılanmamış olması ve özellikle, Af Komitesi’nin “tam ifşanın” yapılmadığı yönündeki kararıdır. Şu da eklenmelidir ki, özellikle güvenlik kuvvetlerinde ve siyasi liderlikte, af için başvuru yapmış olması gereken fakat yapmayan diğer birçok Güney Afrikalı vardı.

Muafiyetten kaçınma kararlılığı içinde, Komisyon, hükümete yaptığı tavsiyelerinde, aşağıdaki bağlamlarda hesap verme yükümlülüğü ihtiyacını vurguladı:

“Affın aranmadığı veya reddedildiği yerlerde, bir kişinin büyük bir insan hakları ihlalinde bulunduğu yönünde kanıt mevcutsa adli takibat düşünülmelidir. Bu bağlamda, Komisyon, kişilere karşı ciddi iddialarla ilgili olarak, kendi tasarrufunda, uygun makamlara bilgi verecektir (af başvurularının içerdiği bilgiler gibi imtiyazlı bilgiler hariç). Bunun gibi adli ta-

kibatlarla bir zaman sınırı getirmeye önem verilmelidir. Başsavcılar, gözetimleri altındaki kişilere saldırdıkları, işkence yaptıkları ve/veya öldürdükleri tespit edilen Güney Afrika Polis Servisi (SAPS) üyelerinin adli takibatıyla çok dikkatli bir şekilde ilgilenmelidir. Bir muafiyet kültüründen kaçınmak ve hukukun üstünlüğünü sağlamlaştırmak amacıyla, hangi kisve altında olursa olsun, genel affın bahşedilmesine karşı koyulmalıdır.”

HAKİKAT ARAYIŞI

Hakikat arayışıyla ilgili anlaşılabilen şarta rağmen, tarihe duyulan bağlılığın objektif bir hakikat arayışını gerektirdiği bir gerçektir. Komisyon, bu nedenle, ırk ayrımcılığı dönemi sırasında neler olduğunun açık ve resmi bir teyidine ulaşmaya çalışmak için özür diler gibi işe koyulmuştur. Eğer Güney Afrika'nın tarihi yazılacaksa, inceleme altındaki dönemin doğru kaydının yer alması gerekir. Profesör Colin Bundy, bize şunu hatırlatır: “Objektif hakikati oluşturmak, tarihin kontrolü için verilen mücadelenin bir parçasıdır. Bu, toplumun kendisini yeniden tanımlamasında merkezi bir rol oynar.” Bundy, doğru ve inanılır gerçekleri temin etmenin önceki rejim tarafından sunulan çarpıtılmış tarihi gözden düşürdüğünü öne sürer. Bunun, o tarihin, okul ve üniversitedeki ders kitaplarında ve insanların hafızalarında yaşamasını önlediğini savunur. Mağdurlar ve failer tarafından anlatılan hikayelerde ortaya çıkan gerçek, önceki rejim tarafından sunulan mitlere, yalanlara ve yarı doğrulara meydan okudu. Güney Afrika bağlamında, tarihin yeniden yazılması gerektiğine ve Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun bu amaçla önemli bir katkıda bulunmuş olduğuna inandığım için utanmıyorum. Bu bir grubun gerçeğinin yerini diğerlerinin gerçeğinin alması gerektiğini savunmak değildir, bunun yerine daha eksiksiz ve fazla kesin bir resmin ortaya çıkmaya başlaması amacıyla sınırların genişletilmesini, farklı iddiaların test edilmesini savunmaktır.

Nihai raporunda, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, dört hakikat türü arasındaki farkı ayırt eder. Birincisi objektif veya gerçek veya adli hakikattir. Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun çalışmasını yöneten önlem, “gerçek ve objektif bilgiye, kendisi tarafından toplanan, alınan veya kendisine sunulan kanıta dayalı faaliyetlerini ve bulgularına yer veren kapsamlı bir rapor hazırlamasını” gerektirdi. Bu gereklilik, iki seviyede işledi. Birincisi, Komisyonun spesifik insanlarla ilgili olarak belirli olaylar üzerindeki bulguları ifşa etmesini gerektirdi –kimlere, nerede, ne zaman, nasıl ve ne olduğu ve kimin katıldığı hakkında-. Bu emri yerine getirmek amacıyla, Komisyon, bulguların doğru, gerçek bilgilere dayalı olmasını temin etmek için kapsamlı bir doğrulama ve onaylama politikası benimsedi. Kendi tasarrufunda 60'dan fazla eğitimli araştırmacıya sahip Soruşturma Birimi, ister mağdurlardan, ister failerden gelsin, tanıklıkları doğrulamaya ve onaylamaya çalışırken önemli bir görevi yerine getirdi.

İkincisi, Komisyonu, uzun süre meşgul eden insan hakları ihlallerinin bağlamları, sebepleri ve biçimleri üzerindeki bulgulardan Komisyon sorumluydu. Michael Ignatieff'in bazı hakikat komisyonlarının etkisini küçümsemediğini düşündüğüm halde yine de yorumları uygundur:

“Bir hakikat komisyonunun elde edebileceğinin tümü, halk söyleminde karşı konamaz şekilde dolaşabilen yalanların sayısını azaltmaktır. Arjantin'de, askeriyenin yarı ölü mağdurları helikopterden denize fırlatmadığını iddia etmeyi imkansız kılmıştır. Şili'de, halk içinde Pinochet rejiminin tamamen masum binlerce kişiyi öldürmediğini iddia etmeye artık izin verilmemektedir.”

Güney Afrika bağlamında birçok kişi için "bilmediklerini" iddia etmek artık mümkün değildir. Devlet güvenlik güçleri tarafından yapılan işkence uygulamasının sistematik ve yaygın olduğunu inkar etmek, sadece birkaç "çürük yumurtanın" veya "kötü elmanın" büyük insan hakları ihlallerinde bulduklarını iddia etmek imkansız hale gelmiştir. Afrika Ulusal Kongresi'nin (ANC) kamplarındaki büyük insan hakları ihlalleri beyanlarının sadece devletin yanlış bilgisinin sonucu olduğunu iddia etmek de artık mümkün değildir.

İkinci hakikat türü, kişisel hakikat veya anlatılan hakikattir. Kendi hikayelerinin anlatılması yoluyla, hem mağdurlar, hem de failer Güney Afrika hikayesindeki kendi çok katmanlı deneyimlerine anlam vermişlerdir. Medya yoluyla, bu kişisel hakikatler daha geniş bir halka iletilmiştir. Sözlü gelenek, Komisyonun işleminde merkezi bir öneme sahip olmuştur. Kanunda açıkça hakikati söylemenin tedavi edici potansiyelinin teyidi yer almaktadır. Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun amaçlarından birisi, "mağdur oldukları ihlaller hakkındaki kendi beyanlarını verme fırsatı sağlayarak, mağdurların insani ve sivil haysiyetlerini eski haline getirmek" idi.

Dinlediğimiz hikayelerin bize bir mahkemedeki "savunmalar" veya iddialar gibi gelmediğinin altını çizmek önemlidir. Bunlar genellikle yürek parçalayıcıydı, geçmişin acısına benzersiz bir ışık tutarlardı. Karısının ve bebeğinin zalimce öldürüldüğüyle ilgili olarak bir adamı dinlemek, birçok mağduru içeren bir katliamı tarif eden istatistiklerden çok daha güçlü ve dokunaklıdır. Geçmiş çatışması, artık bir sayılar ve olaylar meselesi değildir; insan yüzü kendisini göstermiştir; cinayetin ve işkencenin dehşeti acı verici bir şekilde gerçektir.

"Hikayelerin" anlatılmasını kolaylaştırarak, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, geçmişteki su-iistimler hakkındaki mevcut gerçekleri ortaya çıkarmaya yardımcı olmakla kalmamış, ayrıca, "anlatılan hikayenin" yaratılmasına yardımcı olmuştur. Bu, Komisyonun, bireysel subjektif deneyimleri örtüp gizleyen sessizliği en sonunda bozmasını sağlayarak, "belleği ve insanlığı eski haline getirerek" uzlaşma sürecine katkıda bulunmasına olanak tanımıştır. Bu begelerin büyük çoğunluğu Komisyon raporunda kaydedilmiştir, fakat raporla birlikte duruşmaların ikinci nüshaları, bireysel ifadeler, dağlar kadar gazete kupürleri ve video kayıtları da dikkate alınmalıdır. Bu belge ve kayıtlar, önümüzdeki yılların tarihçileri, akademisyenleri ve araştırmacıları için vazgeçilmez bir kaynak olacaktır.

Üçüncü hakikat türü, "diyalog" hakikatidir. Komisyon daha çalışmasına başlamamışken, Albie Sachs, "mikroskobik hakikat" ve "diyalog hakikati" hakkında konuştu. Birincisi gerçektir, doğrulanabilir, belgelenebilir ve kanıtlanabilir. İkinci hakikat olan diyalog hakikati, sosyaldır, etkileşim, tartışma ve münakaşa yoluyla oluşturulan deneyim hakikatidir.

Toplumun her kesiminden gelen insanlar, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu sürecine katıldı. Bunlara inançlılar, eski Güney Afrika Savunma Kuvveti, STK'lar, medya, hukuk, sağlık sektörü ve siyasi partiler dahildir. Burada vurguladığım, hakikati oluşturma süreci kadar bunu edinme sürecinin de neredeyse aynı derecede önemli olduğudur. Diyalog süreci şeffaflığı, insan haysiyetini ve namusunu teyit etmenin temeli olarak demokrasiyi ve katılımı gerektirdi.

Son olarak, dördüncü hakikat türü, iyileştirici ve tedavi edici hakikattir. Kanun, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun eskiye ve geleceğe doğru bakmasını gerektirdi. Komisyonun oluşturması gereken hakikat, geçmişte meydana gelen hasarı onarmaya ve gelecekte yeniden meydana gel-

mesini önlemeye katkıda bulunmak zorundaydı. Fakat iyileştirmenin bir ihtimal haline gelmesi için, bilgi kendi başına yeterli değildir. Bilgiye hesap sorumluluğu eşlik etmelidir. Binlerce Güney Afrikalı'nın demokrasiye erişmek için çok yüksek bir bedel ödemiş olduğunu açıkça onaylamak, mağdurların ve hayatta kalanların insan haysiyetini beyan eder. Bu, Güney Afrika toplumunu iyileştirmenin ayrılmaz bir parçasıdır.

Özetle, kendisini gerçeği keşfetmeye adanmış bir hakikat komisyonunun en büyük avantajlarından birisi, salt hakikati söylemek olarak adlandırılabilen misyonu taşımasıdır. Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun spesifik ve sınırlı bir vekaleti vardı fakat ahlaki düzeni eski haline getirmeye yardımcı olma girişimi, sosyal ve ekonomik dönüşüm bağlamında görülmelidir. Bunlar, tek bir madalyonun iki tarafıdır. Hakikati söylemek, mitlere, yarı hakikatlere, inkarlara ve yalanlara meydan okuyan bu dönüşümün kritik bir parçasıdır. Irk ayrımı dönemindeki deneyimlerini anlatan sıradan insanları dinlerken, çok uzun bir zaman boyunca tahrip edilen ve hasar gören bir sistemin boyutu, dehşeti anlaşılabilirdi. Bu nedenle, Komisyonun çalışması, bir kerelik yapılan ve bir tür herkesi iyileştirme olayı değildi. Süreç başladı ve devam etmek zorunda. Bu süreçte kamu sektörü ve özel sektör liderliği kabul etmelidir. Özellikle, uzun yıllar süren ayrımcılıktan faydalananların özel bir sorumluluğu vardır.

Bu, geçmişle yaratıcı ve dürüst bir şekilde başa çıkmak, suçu sadece askeriye, polise, politikacılara, özgürlükçü hareketlere yükleme meselesi değil, ırk ayrımı döneminden yararlanan beyazlara da yükleme meselesidir. Hakikati ararken, siyasi açıdan hesap sorumluluğu önemlidir, fakat bundan faydalananlar tarafından desteklenmeseydi, ırk ayrımcılığı asla hayatta kalamazdı.

Komisyonun çalışmasının önemli bir ayağı da, devletin hayata geçirmeyi istediği tazminat için bir politika oluşturmak ve tavsiyeleri netleştirmektir. Komisyonun bütçesi yoktu, bu nedenle, mağdurlardan herhangi birisine tazminat ödeyecek durumda değildi.

Mağdurların görüşlerini dikkatli bir şekilde dinledikten sonra devlete yaptığımız teklif, başlangıç düzeyinde, oldukça küçük bir başışı ve altı yıl boyunca devam edecek bir ödemeyi içerdi. Ayrıca, caddelere veya okullara yeniden ad vermek, anıtlar, barış parkları, vb. inşa etmek gibi sembolik onarımları tavsiye ettik.

Maalesef, Güney Afrika hükümeti sadece başlangıç düzeyindeki miktarı hibe etti ve daha büyük tavsiyelerle ilgili olarak fiilen sessiz. Hala yanıt vereceklerini söylüyorlar. Fakat sürece zarar verildi ve mağdurlar kötü bir şekilde hayal kırıklığına uğratıldı.

SONUÇ

Güney Afrika modelinin ana hatlarını çizdim. Elbette, bu modeli başka herhangi bir ülke üzerine empoze etmek imkansızdır. Yine de, Güney Afrika modeli dahil olmak üzere, farklı modellerin, geçmişle başa çıkmayı, sürekli barışı inşa etmeyi ve bir insan hakları kültürü oluşturmayı isteyen ülkelere yardım etmeleri mümkün.

Bunu yapmak, hesap sorumluluğunu, hakikati, uzlaşmayı, kurumsal reformu içerecek bütünsel bir yaklaşımı, kapsamlı bir stratejiyi gerektirir. Bu güç ve zorlu bir süreçtir, fakat eğer savaş mantığının yerini barış mantığı alacaksa, bu şarttır.

“NEDENİ” ANLAMAK

Monika BORMANN

ALMANYA VE “BİR DAHA ASLA”

Kişisel bir açıklamayla başlamak isterim. Ben, “BİR DAHA ASLA” terimini icat eden bir geçmişe sahip ülke niteliğindeki Almanya’da doğdum ve büyüdüm. Bugün, sürekli bir iç savaş geçirmiş ve muhtemelen yeni bir şiddet turunun kenarındaki bir ülke olan Lübnan’a yerleştim. Ben, kendisi için “üçüncü devletin” ve Holocaust’un tabu olmaktan kalktığı bir neslin parçasıyım ve şimdi, geçmişte yıllarca sürmüş şiddetin hala bir tabu olduğu ve ayrıca sürekli bir siyasi çatışma için cephanenin yer aldığı bir paradoksu tecrübe eden bir toplumda yaşıyorum.

Oldukça çelişkili olan bu gerçekliklerin ikisini de yaşarken, bazı genel açıklamalarda bulunmak istiyorum. Buna ek olarak “geçmişle hesaplaşmanın” neden her toplumun ve her ülkenin geleceği için kaçınılmaz bir süreç olduğunun bir örneği olarak Lübnan örneğini tanıtmak isterim. Eğer bir şiddet geçmişi hakkında konuşuyorsak, bunların tümü çok önemlidir.

Lübnan, “unutmanın” sivil sakinliği sağlamanın yolu olmadığını ve ayrıca tarihle yüzleşmenin daha az tehlikeli bir yol olabileceğini oldukça iyi bir şekilde gösterir.

Bir önerme olarak, geçmişle hesaplaşmanın veya geçmişle baş etmenin, acı verici ve zor bir süreç olduğunu söylemek önemlidir. Fakat, bu, uzun vadede kaçınılmaz bir süreç gibi görünür. Bazı ülkeler, daha erken, bazıları daha geç başlayabilir; bazıları bunu gönüllü bir şekilde, bazıları zorla yapar. Fakat bu süreçten sonsuza kadar kaçmak imkansız görünmektedir.

Bu konferans İstanbul’da yer aldığı için, bir Türk tabusuna değinmeye cüret etmesi sebebiyle öldürülen Hrant Dink suikastını hatırlamak isterim. Hrant Dink, Ermenilerin başına 1915 yılında gelenlerin katliam yerine soykırım olarak adlandırılıp adlandırılmayacağını sormaya cüret etti. Ölümü, hepimiz için, bu olaylar hakkında nasıl konuşulması gerektiği ve ayrıca bir katliamın veya soykırımın neyi gerektirdiğinin nasıl ifade edileceği sorusunu ortaya atar. Ermenilerin başına 1915 yılında neler geldiğinin bir katliamı veya soykırımı niteleyip nitelediğinin ötesinde, bu örnek, hafızanın bastırılrsa bile sonunda kendisini ifade etmenin bir yolunu bulunduğunu gösterir gibi görünmektedir ve yine de, ne yazık ki, bu genellikle şiddet içeren bir yoldur.

Elbette, ilk olarak geçmişin yaralarının iyileştirilmesi gerektiğini ve ayrıca yıllarca süren şiddetten sonra geçmişle başa çıkma yönündeki ivedi girişimin sadece daha fazla şiddete sebep olacağını savunan sesler her zaman vardır. Başka bir deyişle, toplumlar, geçmişle yüzleşmeden önce, iyileşmek için zamana ihtiyaç duyarlar.

Savaş sonrası her toplumun farklı ihtiyaçlarına tekabül eden evrensel bir model olduğuna inanmıyorum. Her ülke, kendi yolunu bulmak zorundadır. Hakikati bulma misyonları, hakikat komisyonları, genel af kanunları, adalet yoluyla veya ülkenin yaşadığı çatışmaya dayalı olarak

bunların hepsinin karışımı yoluyla, geçmişle hesaplaşmak mümkün olabilir. Fakat genel olarak, geçmişini anlamak, "BİR DAHA ASLA" diyebilmenin tek yolu.

Geçmişle neden başa çıkmamız gerektiğini başlangıç aşamasındaki nedenini verdiği için Primo Levi'yle başlamak istiyorum. "If this is a man" (Eğer bu bir adamsa) adlı kitabında, Primo Levi, Auschwitz'e geldiğini hatırlar. Diğerlerinin tümü gibi, binlerce sorusu vardır ve kendilerine ne olduğunu anlamaya çalışırlar. Bir Almandan aldığı tek yanıt, şöyledir: "Burada, neden yer almıyor!" eğer Auschwitz'de NEDEN kelimesinin var olması yasaksa, o halde, bu soruyu daha sonra sormak ve yanıtlamak ahlaki bir ZORUNLULUKTUR. Aksi takdirde, sisteminin çöküşünden sonra bile, öldürücü bir mantık beyan etmeye devam ederiz.

Mağdurlar ve hayatta kalanlar, başlarına ne geldiğini anlamalıdır. Geçmişle –mümkün olduğu kadar– başa çıkabilmek ve yeni bir hayat kurabilmek için NEDENİ anlamaları gerek. Ve hakikati bilmeleri gerek. Örneğin, burada, kaybı kabul etmenin tek yolunun sevdiklerinin kaderlerini bir şekilde bilmek olduğunu sıklıkla ifade eden, dünyanın değişik ülkelerinde "kayıboların" aileleri hakkında düşünüyorum.

Ayrıca, eskiden kendi hayatları niteliğindeki şeyden koparılan ve "başka bir gezegende" gibi olma duygusuyla bırakılan mağdurların, hapse atılanların, küçük düşürülenlerin, işkence görenlerin veya tecavüze uğrayanların yalnızlığına birçok kitap sayesinde aşınayız. Mağdurlara ve hayatta kalanlara konuşma fırsatı verilmelidir. Daha da önemlisi, duyulacak olan bir sesleri olduğunu hissetmelidirler. Eğer 1961 yılında Kudüs'te yapılan Eichmann duruşmasını hatırlarsak, bunun İsrail toplumu için bir tür katarsis görevi gördüğünü görürüz. İlk kez, Holocaust'dan kurtulanlar açıkça konuşular ve dinlendiler.

Ayrıca bizde –sonraki nesillere durup bakan seyirciler– hayatta kalanların ifadelerini dinleme ihtiyacındayız. Onlara anlayış borçluyuz, ayrıca anlama sorumluluğumuz da var. Çünkü farklı bir geleceğin hamileriyiz. Burada diğer seslere, faillerin seslerine de ihtiyacımız var. Bu konuya kısaca geri döneceğim.

Önce, Eichmann duruşmasını ve bunun en ünlü resimlerinden birisini yeniden hatırlatmak isterim: Kendi adını söylemesi istendiği zaman bayılan bir adam. Bu adam, kendi adına asla alışmamış. Bu adam, KA-TZETNIK¹ takma adını kullanan Yehiel De-Nur'dur. Yehiel De-Nur, Auschwitz'ten hayatta kalmıştı. Otuz yıl sonra, Hollanda'da bir LSD terapisi yoluyla travmasıyla başa çıkmaya çalıştı. Bu, "Shivitti" adındaki bir edebi protokole dönüştürdüğü bir deneyimdi. Bazı satırları alıntılarım isterim: "Ve tekerlekli yük arabasındayım, çıplak iskeletler yığınının arasında çıplak bir iskelet, esneyen bir Alman'ın uyanık gözleri altında krematoryuma taşınmış. Ona ve esneyişine bakarak, aniden kendime sordum: Benden nefret ediyor mu? Beni tanımıyor bile. Adımı bile bilmiyor. Ona hala gözlerimi dikerek kendime sordum: Ondan nefret ediyor muyum? Onun adını bilmiyorum bile, şu anda krematoryuma götürülen diğerlerinin adlarını bilmediğim gibi. Bu Alman hakkında bildiğim tek şey şu ki, bunun gibi soğuk bir sabahta kesinlikle sıcak yatağının örtüsü altına sokulmayı tercih ederdi... Birdenbire, başka

1 Yehiel De-Nur ile bir keresinde Tel-Aviv'de buluştum. Hayatımdaki en rahatsız edici buluşmalardan biriydi çünkü hem evinde önmüde oturduğunu, hem de hala başka bir yerde, Auschwitz'de olduğunu hissettim.

bir korku beni ele geçirdi, şimdiye kadar tanımadığım bir korku: eğer böyleyse, benim yerimde duruyor olabilirdi, bu yük arabasında çıplak bir iskelet, bu arada, ben, onun yerine orada duruyor olabilirdim, bunun gibi soğuk bir sabahta onu ve onun gibi milyonlarcasını krematoryuma götürme işini yaparak... Ah Tanrım, Auschwitz cennetlerinin Tanrısı... Çünkü biliyorsun ki, ikimiz bu anda, gönderen ve gönderilen, senin görüntünde, senin tarafından yaratılan eşit insan evlatlarıyız."

Bu satırları alıntılıyorum, çünkü genellikle failleri "insanlar" olarak değil "canavarlar" olarak şeytanlaştırma eğilimindeyiz. Çünkü onların yaptıkları kabul edilemeyecek kadar zalimcedir. İnsanlık dışı hareketlerin insanlar tarafından yapılabildiğini reddederek, bir insana böyle bir şeyi neyin yaptırabildiği sorusunu kendimize sormayı yasaklıyoruz.

Burada önceden belirttiğim konuya geri dönüyorum: Faillerin seslerini de dinlememiz gerektiğine inanıyorum. Kişinin nasıl şiddet yanlısı hale geldiğini, kendilerini savunmak için hiçbir aracı olmayan yüzlerce, binlerce veya daha fazla kişiyi öldürebildikleri noktaya nasıl ve neden geldikleri ve öldürmeden önce tecavüzle veya işkenceyle bu kişilere nasıl acı çektirebildikleri sorularını anlamalarına yardım etmeliyiz. Burada, anlamak, elbette en zor görevdir. Ve anlama çabasının hiçbir şekilde bu hareketleri affetmeye dönüşmeyeceğini vurgulamak isterim.

Burada, bu konuyla bağlantılı kişisel bir deneyimden kısaca bahsetmek isterim. 1982 yılında Sabra ve Shatila katliamına katılan altı adamı konu alan "Massaker" adlı bir belgeselin 2001 ve 2004 yılları arasında eş yönetmenliğini yaptım. Film, bir yeniden inşanın ötesinde, önceden asla konuşmamış adamların hafızalarına yapılan bir yolculuk. Adların açıklanmaması başından beri bir koşul olduğu için, film, onların yüzünü göstermiyor, fakat daha çok vücut dili üzerine yoğunlaşıyor. Filmi tamamen tarif etmek istemiyorum, fakat sadece Lübnan'daki faillerin ilk kez dile getirildiğini söylemek isterim. Ve bize sıklıkla şu soru soruldu: "Neden?" Eğer bireysel veya kolektif şiddet fenomenini anlamak istiyorsak, anlatıcılara ihtiyacımız var diye yanıt verdim ve hala bu yanıtı veriyorum. Ayrıca, sadece bu kişiler, aldıkları emirleri veren hiyerarşi hakkında güvenilir ayrıntıları ve bu katılımı mümkün kılan lojistik destekle ilgili bilgileri verebilir. Sadece doğrudan katılan kişiler bize bu olaylar hakkında bilgi toplama konusunda yardımcı olabilir.

Film hakkında zaten konuştuğum için, başlangıçta söylediğimle bağlantılı ikinci bir konudan daha bahsetmek istiyorum. "Massaker" filmini Lübnan'da perdeye yansıttığımız zaman,² katliamdan kurtulan birkaç kişi de seyirciler arasındaydı. Baş oyuncuların adlarını vermek için bize baskı yapılacağı yönünde endişeliydim, fakat böyle bir talepte bulunan olmadı, en azından bugüne kadar. Bunun tersine, hayatta kalanlar bize bu eser için teşekkür ettiler, bize failleri suçlarını kabul ederken görmek ne kadar rahatlatıcıysa, bu filmi izlemenin o kadar zor olduğunu söylediler.

"Massaker" hakkındaki açıklamalarım beni ikinci başlığa getirdi. Lübnan örneğinde "geçmişle hesaplaşmak". Burada, "geçmiş" kelimesiyle ne kastettiğimizi tanımlamak zor. Eğer savaş

2 Lübnan'da, filmlerin hepsi sansüre uğramak zorundadır. Bugüne kadar, "Massaker" adlı yapıyı perdeye yansıtmamıza resmen sadece bir kere izin verildi.

sonu hakkında konuşuyorsak, hangi savaşı kastettiğimizi tam olarak belirtmek kolay değildir. 1975-1990 yılları arasına uzanan "İç Savaş" mı, yoksa 2006 yazındaki son savaş mı? Her halükarda, insan bazen, iç savaşın bir yanılısına olduğunu ve İsrail ile Hizbullah arasındaki 2006 yılında yaşanan savaşın başka bir turu olduğunu hisseder. En azından, sükunet periyotları Lübnan'da oldukça kısa görünüyor.

İç savaş 1990 yılında sona erdiğinden bu yana, unutmama veya unutmama sorunu, Lübnan toplumu içinde derin çatlaklara yol açmıştır. O zamandan beri, bazıları tamamen affetme çağrısında bulundu ve "geçmişin dosyalarının" derhal kapatılması gerektiğini savundu. Ne var ki, diğerleri, bunun gibi ani ve yüzeysel bir affetmenin sadece daha fazla şiddete – gizli veya açık – ve bu nedenle tamamen barışçıl bir geleceğin dışında her şeye yol açabileceğinde ısrar ediyor. Lübnan'ın halihazırda tecrübe ettiği siyasi krize dayanarak, bu fikirlerden ikincisinin doğru olduğu yönünde biraz şüphe olduğuna inanıyorum. Elbette, "geçmişle hesaplaşmanın" bugünün derin krizlerini önleyip önlemeyeceğini biliyormuş gibi yapamayıp. Ne var ki, en azından çatışmanın bazı hatlarının aynı olmayacağına inanmak mümkündür.

Lübnan iç savaşı, Filistinliler ve Lübnanlı Hıristiyanlar arasında 13 Nisan 1975 tarihinde başladı – bu zaten iç savaşın kendisine zıttı -. Çok kısa bir süre içinde, Lübnanlı diğer itiraf partileri ve siyasi partiler (Lübnan'da 19 farklı itiraf vardır) sürece hızla katıldı, tıpkı İsrail, Suriye ve bölgedeki diğer ülkeler gibi.

Resmi olarak, savaş, kazananlar veya kaybedenler tamamen belli olmaksızın, Ta'if anlaşmasıyla sona erdi. Suudi Arabistan'ın Ta'if şehrinde yapılan bu anlaşma, kendilerini yine iktidara getirecek olan – ve hala iktidardadırlar – milis liderler arasındaki ateşkesin gölgesinde işleyen yeni bir Lübnan hükümeti için katalizör görevi gördü. Bu yeni rejimdeki lider aktörler, şiddet döngülerini sona erdirmenin tek yolunun geçmişi bertaraf etmek olduğu bahanesi altında "dosyaların kapanışını" bir tür sivil din haline getirdiler.

Ta'if Anlaşması'nın himayesi altında yasalaşan ve diğer sonuçlar arasında Suriyeli Baasçı ateşkesine - veya daha doğrusu, Lübnan işgaline – yol açan bu unutmama "politikası" 1991 yılında parlamentodan geçen genel af kanununda hukuki ifadesini buldu.³ Bu kanunun uygulamalı sonucu, kara tahtaları artık resmen silinmiş olan militarizm yanlısı eski yöneticilerin yeniden işlenip yeni bir siyasi sistemde kullanışlı hale getirmiş olmasıdır. Eş zamanlı olarak, binlerce eski milis askerini devletin askeri ve idari organlarına dahil etti. Sadece bir istisna vardı: Genel af kanunundaki bir madde, yeni bir suçun işlenmesi üzerine, bir kişinin eski dosyalarının açılmasına izin veriyordu. 1994 yılında hüküm giyen ve hapse atılan eski üst düzey militarizm yanlısı yönetici Samir Geagea'nın durumu böyleydi.

2005 yılında, eski Başbakan Rafik Hariri suikastından ve Suriye işgalinden sonra, Lübnan Parlamentosu'ndan iki yeni genel af kanunu geçti. Bu mevzuat, adet yerini bulsun diye "ulusal birliği" koruma yönündeki çabayla, Samir Geagea'ya ve bir grup Müslüman köktendinci teröriste karşı yapılan suçlamaların tümünü temizledi.

3 Bu, Lübnan'ın ikinci af kanunuydu. Fakat Lübnan'ın 1958 tarihindeki ilk iç savaşı da bir af kanunuyla sona ermişti ve on yedi yıldan uzun sürmeyecek sakinlik sağlamıştı.

Bugün, af kavramı, birçok seviyede boştur. Savaş sonrası rejimin elit kesimi, ulusal Genel Af Kanununun yazarları ve kendilerini geçmişin "dosyalarını kapatmayı" savunanlar olarak ilan edenler bile, siyasi cephane için genellikle savaştan gelen olayları topladılar. Başka bir deyişle, savaşın anıları resmen bertaraf edilmiş olsa bile, bunların oynaklığı hala devam etmektedir. Herhangi bir zamanda yeniden harekete geçirilebilirler. Geçmişle hesaplaşmak için siyasi ve sivil alanlar arasında bir ortak girişim arayışından ziyade, her toplum, savaşa yol açan olayların farklı versiyonlarını, savaşın neden devam ettiği hakkındaki değerlendirmelerini ve savaşın kesilmesinin sebeplerini ayrı ayrı oluşturdu. Her gerekçenin ayrı ve birbirinden farklı olduğu belirtilmelidir. Bu belirgin tarihler, mağdurlar ile failler arasında fazlasıyla basitleştirilmiş çatallaşmalara açık seçik dayalıdır ve hatta bunlar daha büyük farkları ve yanlış anlamaları kışkırtan siyasi amaçlar için kötüye kullanılmaktadırlar. Parantez içinde, Ta'if anlaşması, okullar ve üniversiteler için tarih kitaplarını öngörmüştür. Bugüne kadar, bu girişim hayata geçirilemedi çünkü Lübnanlı tarihçiler Lübnan tarihinin bazı çok önemli anlamlarının ortak bir anlatısı üzerinde anlaşmaya varamadı. Savaş hakkında anlatı çokluğunun çarpıcı şekilde eksik olması nedeniyle, ulusun kolektif hafızası ideolojik bir araç haline gelmiştir.

Geçmişin "dosyalarını kapatmanın" başka bir yan etkisinden kısaca bahsetmek isterim. Kendi tarihiyle birlikte itirafçı bir kimliğe ait olma duygusunun yerini son birkaç yılda giderek bir vatandaş olarak ait olma hissi almıştır. Eğer geçmişle anlaşmaya varabilseydik, inanıyorum ki bugün, ihtilaf kaynaklarından birisi bertaraf edilebilirdi veya azaltılabilirdi. Elbette, bu iddianın amacı, Lübnan üzerindeki bölgesel etkileri fazla önemsememek değildir. Aslında, Lübnan'da – aslen Sünniler ve Şiiiler arasında – başka bir itiraf savaşının patlak vermeye hazır olduğu yönünde gerçek bir korku vardır ve bu durum Irak'ta temelde olanların bir sonucudur.

Eski Başbakan Rafik Hariri'ye 14 Şubat 2005 tarihinde yapılan önceden planlanmış suikasttan sonra, siyasi bağlam değişti. Yakın tarihte ilk kez, Lübnanlıların çoğu bir siyasi suç hakkındaki "hakikati" talep etti. "*Hakikati istiyoruz*" cümlesiyle bu isteği ateşli bir şekilde ifade ettiler. Başlangıçta, Lübnanlı vatandaşlar, Hariri suikastıyla ilgili hakikati istedi. Bu yeni "hakikati arama" girişiminin meşruiyet kazanacağı ve Lübnan'ın geçmişleriyle yüzleşmesine yardımcı olacağı yönünde umut vardı. Bağımsız bir "inceleme komisyonuna" çağrıda bulunan 1595 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı, Hariri suikastını izledi. Uygulamada, bu girişimlerin ikisi de Lübnan içinde "hakikati arama" kavramının sadece getirilmesine değil, ayrıca meşrulaştırılmasına yardımcı oldu.

Daha sonraki süreçte "hakikati arama" girişimi, Hariri suikastı sonrasında politikacıların ve entelektüellerin katillerine de uygulanmasına rağmen, çabaların tümü iki nedenle boşa çıktı. İlk olarak, "hakikati aramak" oldukça siyasileştirilmiş hale, Lübnan siyaseti içindeki paratoner haline getirildi. İkincisi ve ilki kadar önemlisi, iç savaşlar sırasında "kaybolanlar" veya Suriye işgali sırasında işbirliği ve hileli anlaşma yapanlar gibi diğer örneklerle uygulandığı için başarısızlığa uğradı.

Sonuç olarak, başka bir soruyu ortaya atmak isterim: Şiddet dolu geçmişlerini işleme tabi tutmayı veya bunla ilgilenmeyi reddeden ve adaletin yerine getirilmediği toplumlarda ne yapmak mümkündür? Hafızanın kanun tarafından askıya alınamaz ve devredilemez bir hak olduğuna

ve mekanik unutmamanın geçmişin "dosyalarını asla kapatmayacağına" duyulan inançla, ne yapmak mümkündür?

Hakikati aramanın bir yolu, kolektif hafızayı oluşturmayı amaçlayan çalışmada bulunabilir. Bu inanca uygun bir şekilde, 2004 yılında *Umam Belgeleme ve Araştırma Birliği* adlı bir Lübnan birliğinin eş kuruculuğunu yaptım. UMAM, (şimdiki zaman dahil olmak üzere) Lübnan'ın iç savaşlar ve savaş sonrası dönemlerini belgeleme yönündeki daha büyük kapsamda toplanmış kitaplar, gazeteler, broşürler, risaleler, kişisel resmi ve gayriresmi belgeler dahil muhtelif materyalleri veri tabanında muhafaza etmektedir. Ayrıca UMAM, çeşitli Lübnan savaşlarından sağ kalanlar ve failler ile yapılan mülakatlar yoluyla kendi eşsiz ses ve video veri tabanlarını üretmeye başlamıştır. Bu arşiv, araştırmacılara, gazetecilere ve genel olarak halka açıktır. Aynı zamanda, UMAM, "Hangar" olarak bilinen bir tesis niteliğindeki kendi binasında tartışmalar, performanslar, sergiler ve film gösterimleri dahil olmak üzere çeşitli etkinlikler düzenlemekte veya bu tür etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. Bu etkinlikler, Lübnan'da veya başka yerlerde sivil şiddet, savaş ve hafıza ile ilgili olarak anıları korumayla ve yüreklen-dirmekle ilişkilidir.

Fakat hafızanın gelecekteki ihtilafları önlemek için yeterli olup olmayacağıyla ilgili soru devam etmektedir. Hafıza yeterli midir yoksa adalet hafızaya eşlik mi etmelidir? Önceden, Güney Afrika'nın Hakikat Komisyonu gibi dünyadaki benzer deneyimleri düşünürken, Lübnan'ın hakikat ve adalet yaratmak için bu modelleri çekebileceğine inandım. Fakat bugün, her tür mahkemeden mahrum bir ortamda, öldürmeler, suikastlar azalmıyor ve bu durum bir çok şüpheyi beraberinde getiriyor. En yeni örnekler (bu metni yazdığım zaman) Ain Alak adlı küçük bir köyde 13 Şubat 2007 tarihinde iki otobüste patlayan ve üç kişinin ölümüne, birkaç kişinin yaralanmasına yol açan bombalardır. Bu saldırılar, Rafik Hariri suikastının ikinci yıl dönümünden sadece bir gün önce gerçekleşti. Terörist saldırıyla planlı anma arasındaki "mantıklı" bağlantı kimsenin gözünden kaçmadı. Ne var ki, bu bağlantıya dikkat çeken bu kişilerden hiçbiri, ima olunan suç mantığını sorgulamadığı gibi "mantiğe" tolerans gösterilip gösterilemeyeceğini ve Lübnan'ın "BİR DAHA ASLA" terimini kendilerine göre formüle etmeye çalışmasının zamanının gelip gelmediğini merak etmedi.

13 Mart 2007 tarihinde, Lübnan güvenlik güçleri ikili otobüs bombalama eylemlerinden sorumlu olmakla suçlayarak birkaç kişiyi tutukladı (bu kişilerin tümünün Kuzey Lübnan'daki bir Filistin mülteci kampında yer alan Lübnanlı olmayan kişiler oldukları söylendi). Bir gün sonra, 14 Mart 2007 tarihinde, Lübnan'da yayınlanan "Al-Mustaqbal" adlı günlük gazete şu başlığı attı: "14 Mart Hediyesi: Ain Alak suçundan sorumlu Suriyeli bir şebekenin tutuklanması..." Eğer 14 Mart 2007 tarihinin bağımsızlık yanlısı Lübnan siyasi güçlerine adlarını bahşeden (14 Mart Koalisyonu) ve sonunda Suriye ordusunun geri çekilmesini kışkırtan Beyrut'taki büyük bir gösterinin ikinci yıldönümü olduğunu da hatırlarsak, bir kere daha, bu bağlantıların bir tesadüf olmayacak kadar yakın olduklarını düşünmek zorunda kalırız.

DEMOKRATİK ALMANYA CUMHURİYETİ DEVLET GÜVENLİK SERVİSİ

Marianne BIRTHLER

Hanımfendiler, Beyefendiler,

En yakın geçmişimizle, başka bir deyişle, Demokratik Almanya Cumhuriyeti diktatörlüğü zamanlarıyla hesaplaşma çabalarımızı size anlatmak için verilen fırsat ve nazik davetiniz için size çok teşekkür ederim. Konuşmamın ilk ana noktası, eski Doğu Almanya İstihbarat Servisi'nin dosyalarını nasıl kullandığımızı ve bunun toplumumuz üzerinde hangi etkilere sahip olduğunu açıklığa kavuşturmaya çalışmaktır.

O halde, Eski Doğu Almanya İstihbarat Servisi –yani *Stasi*- hakkında açıklamalara başlayabilirim.

Köken ve düzen olarak, *Stasi* gizli bir polis örgütüydü. Kendi nüfusuna korku salarak, baskı uygulayarak ve üzerlerinde tetkik yaparak Sosyalist Birlik Partisi (Sozialistische Einheitspartei) diktatörlüğünü kurdu. Doğu Almanya'daki lider komünist partisinin ana görevi, Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin veya Sosyalist Birlik Partisi'nin gerçek ve varsayılan muhaliflerine karşı savaşıydı. İnsanları tutuklayabilir ve duruşmaya çıkarılınca kadar kendi sorgulama merkezlerinde tutabilirdi.

Stasi, toplumu korku yayarak, kendi kontrolü altına almaya çalıştı. *Stasi* sadece Doğu Almanya halkına baskı uygulamaya yönelik bir kurum değildi. Bunun yanında Batı Almanya'daki sözde operasyon alanında ve diğer batı eyaletlerinde de çok aktifti. En önemli amacı, düşmanları analiz etmek, siyasi liderleri ve siyasi gelişmeleri etkilemek, batı ekonomisi hakkında bilgi edinmek ve ambargo malları üretmekti.

Stasi, çok etkili bir gizli polisti. Bunu yapabilmek elbette muazzam bir kadroyu gerektirdi. 1989 yılında, resmi olmayan istihbarat ajanlarının ve yabancı casusluk için çalışan ajanların sayısı yaklaşık 174 bindi. 1989 yılında Doğu Almanya'nın 17 milyon vatandaşı olduğu göz önüne alınırsa, her 100 vatandaşa bir resmi olmayan muhbir düşmekteydi.

Yıllar boyunca, birçok ilave görevle birlikte bürokrasiye de girdi. Korumalar sağladı, pasaport teftişlerini sınır geçişlerine yerleştirildi, Doğu ve Batı Almanya arasındaki trafik akışını izledi, silah ve teknoloji ticaretinde yer aldı. Bütün bunlar partiyi korumak için kılıç kalkandı.

Stasi, farklı idare ve bölge ofislerine göre yapılandırıldı. Berlin merkez bürosunun altmıştan fazla servis birimi vardı. Bunların en önemlilerinden bazılarını kısaca sunuyorum.

Ana Birim XX, genellikle *Stasi*'nin gerçek çekirdeği olarak tanımlanır. Sadece 460 çalışan dan oluşan bir kadrosu olmasına rağmen Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ndeki muhalif hareketlere karşı savaşta bu son derece önemliydi. Kiliselerin, partilerin, sosyal örgütlerin, sağlık, eğitim sisteminin ve ayrıca sporun denetiminden sorumluydu. Bu birim, "kilise hattında"

en az 800 gayriresmi muhbire sahipti. Bu, Batı Almanya'da muhalif faaliyetleri izlemenin bir parçasıydı.

Birim XXII, kısa sürede uluslararası terör sahnesinde aktif bir rol oynadı. Doğu Almanya'yı güvenli bir bölge olarak ve geçiş amaçları için kullanan Arap teröristleri gözetimi altına aldı.

1976 yılında, Merkez Koordinasyon Grubu ve buna tekabül eden Bölge Koordinasyon Grupları, Batıya kaçıya ve göçe karşı savaş çalışmalarını başlattılar. Rakamları duyduğunuzda anlayacağınız gibi, bu epey büyük bir görevdi: 1984 yılında yaklaşık 50.000 kişi Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nden ayrılma izni için başvuruda bulundu ve 1989 yılının yazına kadar rakam 125.000'e yükseldi.

Birim IX ise 1950 ile 1989 yılları arasında 90.000'den fazla soruşturma işlemi yaptı. Ülkeyi terk etmek isteyen Demokratik Almanya Cumhuriyeti vatandaşlarının suçlu oldukları düşünülmeğe başlandı. Yaklaşık 250.000 kişi 1945 ve 1989 yılları arasında siyasi sebepler yüzünden hapis cezasına mahkum edildi.

Bu eksiksiz ve kesin ayrıntılar, *Stasi* kayıtları Federal Komiseri'nin görevlerini daha iyi anlamak için ihtiyaç duyulan gerekli bilgilerdir. Sadece *Stasi* dosyalarıyla ilgilenmeyi değil, ayrıca tarihi, açıklığa kavuşturmayı, insanların ve toplumun geçmişle hesaplaşmasına yardımcı olmayı amaçlarlar.

FEDERAL KOMİSER BÜROSUNUN GELİŞİMİ

1989 yılında –sonbahar devrimi zamanlarında– Demokratik Almanya Cumhuriyeti vatandaşları her şeyden öte, Alman Komünist Partisi'nin diktatör yönetiminden kurtulmayı istedi. Güç Güvenlik Bakanlığı'ndaydı. Siyasi sistemi barışçıl bir şekilde değiştirmeye çalışırken, zor koşullarla karşı karşıya kalındı. *Stasi* ne kadar güçlüydü? Ve ne kadar akıllıydı? Üyelerinin bir isim altında hayatta kalmaları için sessiz bir metamorfoz hazırladı mı?

1989-90 yılının kış mevsiminde –devrimden ve Berlin Duvarı'nın yıkılışından sonra– *Stasi*'nin dosyaları imha ettiği, yaktığı, –hatta daha önemlisi– bunları alıp götürdüğü öğrenildi. Kanıtları tahrip edeceklerinden korktukları için insanlar, yerel ve bölgesel *Stasi* bürolarını birer birer işgal ettiler. 4 Aralık tarihinde Erfurt'ta başladılar, sonunda 15 Ocak tarihinde Berlin'deki merkez ele geçirilerek işgal sona erdi. Ben, kişisel olarak bunların tümünün nasıl mümkün olduğunu merak ediyorum. Ayrıca bütün bunların tamamen şiddet içermeden meydana gelmiş olmasını da ilginç buluyorum. Kendilerini “şehir komiteleri”nde organize eden, sivil hareket ve güçlü gösterilerle cesaretlenen işgalciler, *Stasi*'yi yok etmeyi istediler. Sonunda, bu talepler Yuvarlak Masa'nın Devlet Güvenlik Bakanlığı'nı tamamen ortadan kaldırmaya ve herhangi bir ikameyi engellemeye karar vermesine yol açtı. Gerçekten, sözde “Milli Güvenlik Bürosu” zaten ikame olarak hazırlanmıştı. Bunun *Stasi*'yi dönüştürmek ve personelinin çoğunu tutmak için bir plan olduğu açıktı.

Aynı zamanda, Doğu Almanya'daki bazı yeni parti liderlerinin *Stasi* ile işbirliği içine girdiği herkes tarafından öğrenildi. Bu gerçekler, dosyaların açılmasını talep edenlerin elini güçlendirdi ve Doğu Almanya Parlamentosu Ağustos 1990 tarihinde ilk kanunu geçirdi.

Bazı Batı Alman politikacıların bu kanunu biraz şüpheyle karşıladığını belirtmeliyim. İlk önce, bu dosyaları federal arşivlere ilave etmeye niyetlendiler. Bu, aslında, uzun yıllardır saklanmış oldukları anlamına geliyordu. Fakat vatandaş hakları eylemcileri bu plana kararlı bir şekilde karşı çıktı. Sonunda, Alman Parlamentosu mevcut ofisin yaratılmasına sebep olan *Stasi* Kayıt Kanunu'nu 1991 yılında geçirdi.

Son on beş yıl, Federal Komiser Ofisi'nin çalışmalarının, diktatörlükten demokratik bir devlete doğru giden siyasi ve sosyal dönüşüm sürecinin önemli bir parçası olduğunu inandırıcı bir şekilde göstermiştir. Ve aynı zamanda bu, bize *Stas*'nin komünist yönetim için merkezi rolü hakkında önemli ölçüde bilgi edinme fırsatı da sunar.

ARŞİVLER

Ne yazık ki, dosyaların bazılarının imha edilmesini önlemek mümkün olamamıştır. Büyük miktarda dosya tamamen kayıptır, çok sayıda dosya parçalara ayrılmış ve binlerce torbada hayatta kalmıştır. Sayfaları elle yeniden bir araya getirmeye başladık. Böylece, 170 kilometreden fazla dosyayı kurtarmayı başarabildik. 40 milyon indeks kart ve yüz binlerce fotoğraf, film belgesi ve kayıt kurtarılabildi. Halihazırda, yaklaşık 1.800 çalışmamız var. Bunların yarısı Doğu Almanya'daki on iki ofiste çalışmaktadır.

Alman Parlamentosu, Federal Komiseri beş yıllığına seçer. Bu kişi, hiyerarşi olarak Kültür Bakanı'na bağlıdır ve yasal olarak kabine tarafından denetlenir. Kanun, komisere yüksek derecede bağımsızlık ve özel bir bütçe vermiştir.

DOSYALARA BİREYSEL ERİŞİM

Kanun baskıya uğrayan kişilere dosyasına erişim hakkı vermiştir. 1991 yılından beri yaklaşık 1,5 milyon vatandaş kendi dosyasını istedi. Ayrıca, insanların kendileri hakkında casusluk yapmış ve *Stasi*'ye bilgi vermiş muhbirlerin kimliği hakkında bilgi sahibi olma hakkı vardır. 1991 yılından beri *Stasi* adına çalışan 50.000'den fazla takma adın kodunu çözdük.

Diğer bir ilginç nokta, dosyalardan alınan bilgilere insanların verdiği tepkilerdir. Kayıt Kanunu Alman Parlamentosu'nda tartışıldığında, birçok politikacı dosyaları elde etme hakkının mısillemeye, intikama ve bir sosyal nefret ortamına yol açacağından korktu. Fakat böyle bir şey olmadı. Meslektaşların, yakın arkadaşların ve hatta akrabaların ihanetini öğrenmek zorunda kalanlar kendilerine hakim oldular.

DEVLET MEMURUNUN KONTROLÜ

Stasi Kayıt Kanunu'na göre, devlet memurlarını, eğer bu kişiler geçmişte komünist gizli servisinin hizmetinde çalışmışlarsa, kontrol etmek mümkündür. 1991 yılından beri kendi personelinin kontrol edilmesi yönünde devlet dairelerinden iki milyondan fazla talep geldi. İlave talepler ise parlamento komisyonlarından, kiliselerden, hukuk bürolarından ve özel sektörden geldi.

Federal Komiser'in bu konular üzerinde kişisel kararlar vermediğini belirtmek isterim. Biz sadece *Stas*'yle işbirliğiyle ilgili olarak dosyalarda kanıt olup olmadığı hakkında bilgi veririz. Biz değerlendirmeyiz, biz yargılamayız.

ARAŞTIRMA/EĞİTİM

Almanya'daki ikinci diktatörlük hakkındaki tarihsel ve siyasi bilgiyi teşvik etmek, bizim görevlerimizden biridir. 1993 yılından beri araştırmacılardan oluşan ekibimiz yetmişden fazla kitap ve broşür, iki yüzden fazla makale ve yazı yayınlamıştır. Bu yayınlar, Devlet Güvenlik Bakanlığı'nın tarihi ve yapısı, *Stasi* ve iktidardaki Sosyalist Birlik Partisi arasındaki işbirliği ve *Stas*'nin Batıdaki faaliyetleri dahil olmak üzere, baştan sona *Stasi* konusunu kapsar.

Fakat arşivlerimizde sadece *Stasi* hakkındaki bilgiler mevcut değil. Arşivler ayrıca günlük hayat hakkında fazla sayıda rapor içerirler. Bu raporlardan en göze çarpanı Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ndeki muhalefet ve direniş hakkındadır. *Stasi* dosyaları sadece utanç veya ihaneti değil, ayrıca ahlaki cesaret ve kendine saygıyı yüze vururlar. Kısım 40'lardan ve 50'lerden gelen bu raporlar ve hikayeler olmasaydı, bu zamanlar dosyalar olmaksızın unutulurdu. Ve bunlar gerçekten çok değerlidir. Çünkü, ilk olarak komünistlere karşı olan ve sıklıkla yıllarca hapiste tutulan kişilerin unutulmaması gerekir. İkinci olarak, biz de bu hikayelere ihtiyaç duyarız, çünkü yiğitlik ve terbiye modelleri olarak bize hizmet verirler.

Ben kişisel olarak, araştırmayı ve eğitimi gelecekte çok daha önemli hale gelecek ana görev olarak görüyorum. Almanya'daki gençler, özgürlük ve demokrasi içinde yaşarlar, sivil ve kişisel özgürlüğün tadını çıkarırlar ve bunu doğal karşılarlar. Demokrasi içinde yaşamının kişinin bu uğurda çalışması gereken bir ayrıcalık olduğunu öğrenmelidir. Özgürlük ve demokrasi yaşanan hayatın temel unsurları olduğu için, kırılğan oldukları, hasara uğrayabildikleri için, diktatörlük, baskı hakkında bilgi sahibi olmak, insanların özgürlüğe, demokrasiye itibar etmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca sebatkar kalan veya örneğin *Stasi* kendilerinden işbirliği yapmalarını istediğinde hayır diyen erkeklere ve kadınlara saygı duymaya yardımcı olur.

Biz, –*Stasi* dosyalarının yardımıyla– gençleri ve diğer kişileri diktatörlük tarihimiz ve insanlarla Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde edindiği tecrübeler hakkında bilgi sahibi yapmaya çalışıyoruz. Berlin'deki ve diğer ofislerdeki bilgi ve belge merkezlerimizin özel bir önemi vardır. Ayrıca, öğretmenlere *Stasi* örneği hakkında bilgi veriyoruz ve materyal sağlayarak derslerini hazırlamalarına yardımcı oluyoruz.

ARAŞTIRMAYA VE MEDYAYA DOSYA SAĞLAMAK

Araştırmayı ve kamuoyunda tartışmayı teşvik etmek için, araştırmacılara ve medyaya, öğrencilere, talebelere veya özel girişimlere projeleri için dosya sağlıyoruz. Dosyalar, veri konuları veya üçüncü taraflar hakkında özel veya kişisel bilgiler içerdiklerinde, sadece bu kişilerin izniyle sağlanabilirler, aksi takdirde sadece kişiselleştirilmemiş dosyalar verilir.

Tarihi şahsiyetler veya siyasi mevki sahipleri hakkındaki dosyaların kullanımı için özel kurallar koyulmuştur. Bu dosyalara serbestçe erişmek tek bir şartla mümkündür: Özel hayatlarıyla ilgili bilgiler, sadece kamu alanındaki faaliyetleriyle ilintili olduğu ve araştırma projesi için gerekli olduğu takdirde araştırmacılara ve medyaya verilebilir.

Bazen insanlar geçmişle başa çıkmak için neden bu kadar çok para ve zaman harcadığımızı bize sorarlar. Aslında, Federal Almanya Cumhuriyeti ve federal eyaletler, sadece *Stasi* dosya-

ları ve Federal Komiser için değil, ayrıca geçmişle ilgilenen diğer kurumlar için ve anma yerleri için de hatırı sayılır oranda fon sağlıyorlar.

Size belki bir veya iki yanıt verdim. Fakat bir düşünce daha var: Geçmiş unutmaya çalışan insanlar ve ayrıca toplumlar, kökleri olmaksızın yaşarlar. Nereden geldikleri ve nereye gittikleri hakkında bir fikirleri yoktur ve geleceğe basitçe sendeleyerek girme riskiyle karşılaşır.

Geçmişin sadece parlak yönünü fark etmek de yeterli değildir. Şöyle bir Alman deyişi vardır: "Yarım bir hakikat, tam bir yalandır." Eminim ki eğer tarihin bizi korkunç derecede utandıran ve üzen bölümleriyle ilgili olarak madalyonun diğer tarafına bakmayı reddetmezsek, sadece başarılarımızdan, çabalarımızdan ve edimlerimizden gurur duyma hakkımız olur. Tarihle yaşamak ve geçmişle hesaplaşmaya çalışmak, özgür, demokratik ve kendine güvenen bir topluma giden yolda büyük bir öneme sahiptir.

ALMAN USULÜ DERS ÇIKARMA SÜREÇLERİ

Norbert FREI

NASYONAL SOSYALİST GEÇMİŞ VE 1945'TEN SONRAKİ NESİLLER¹

Nasyonal Sosyalizm sonrası tarih, 12 yıl süren 'Üçüncü Reich'a oranla çok daha uzun bir zamana yayılmasına rağmen, ancak geçen yüzyılın 90'lı yılları boyunca yakın tarih araştırmalarının özel bir alanı haline geldi. Ancak Nasyonal Sosyalist geçmişle hesaplaşma, gerek yabancı gözlemciler, gerekse bizzat Alman halkı için Bonn Cumhuriyeti'nde, yani çok daha önce siyasi kültürün en belirgin özelliklerinden biri haline gelmişti.

1989 yılının ilkbaharı bu yabancı ve iç algıyı yeni bir doruğa taşıdı. Federal Almanya 40 yaşına basmıştı ve henüz hiç kimse bir süre sonra bu devletten gündelik dilde "eski" olarak sözü edileceğini bilmiyordu. Mayıs 1989'da 'İkinci Alman Demokrasisi'nin kuruluşu kutlanıyordu: *Süddeutsche Zeitung* "Bir devleti karşılamak"² başlığıyla durumu oldukça optimist bir biçimde özetlemişti. Bu başlıkla kastedilen, yeni devletin, vatandaşları tarafından, Batı dünyası tarafından, her açıdan başarılı ve özellikle de politik anlamda istikrarlı bir devlet olarak olumlu karşılanmış olmasıydı. Bu başarı hikayesinin öncülleri sorulduğunda ise, -asla anlamsız ya da önemsiz olmayan- şu yanıt veriliyordu sürekli: Bu başarının temelini oluşturan, Nasyonal Sosyalist geçmişe karşı alınan inandırıcı tavır ve hala devam eden özeleştirilme yaklaşımıdır.

Köln'lü sosyolog Alphonse Silberman, bu tarihten yaklaşık 10 yıl sonra, yani 2000 yılının Mart ayında ölmeden kısa bir süre önce yayınladığı ince kitapta, 'Auschwitz'in savaştan sonraki ikinci ve üçüncü nesil için ne anlama geldiğini araştıran bir anketin sonuçlarını yayınladı. Ankete katılanların yüzde 72'si -bu oran tüm yaş grupları için geçerliydi- için araştırmacıların deyişiyle "Üçüncü Reich'ta insanlara yapılan zulüm ve toplu kıyımları" "hala" hatırlamak "çok önemli" ya da "önemliydi" (Ankete katılanların yüzde 18'i daha az önemli, yüzde 9'u ise tamamen önemsiz bulmuştu bunu)³.

Bu sonuçlar ana hatlarıyla bugün de geçerlidir herhalde. Yeni yapılacak bir araştırma da, Almanların çoğunluğunun, Nasyonal Sosyalist geçmişleriyle hesaplaşmanın sürdürülmesi gerektiğini düşündüklerini koyacaktır ortaya. Ancak bu, zaten bildiğimiz bir şeyi, Nasyonal Sosyalizm deneyiminin, şimdi genişlemiş olan Almanya'da da politik kültürün önemli bir parçasını oluşturduğu gerçeğini -zaten bildiğimizi söylediğimiz bu gerçeği- tasdik ediyor sadece.

Bu bağlamda Almanların 2003 yılının ilkbaharında Irak Savaşı'na geniş bir oranda karşı olması, tarihten ders almış olduklarının göstergesi kabul edildi. Üstelik bu dersle, Doğu ve Batı

1 Çeviri: Norbert Frei, 1945 und wir. Das Dritte Reich im Bewußtsein der Deutschen. Münih 2005, 2. bölüm

2 Hermann Rudolph, Ein Staat ist angekommen. Zum 40. Geburtstag der Bundesrepublik Deutschland, yayımlandığı yer: Süddeutsche Zeitung, hafta sonu eki 20./21.5.1989, s. 1.

3 Alphonse Silberman, Manfred Stoffers, Auschwitz: Nie davon gehört, Berlin 2000, s. 230.

Almanya'da 40 yılı aşkın bir süre boyunca farklı biçimlerde yürütülen tarihle hesaplaşma⁴, ortak bir çehre kazanmıştı.

Bir tarihçi olarak bu türden birebir neden-sonuç ilişkilerine temkinli yaklaşmak gerekir. Bunun nedenlerinden biri, Irak Savaşı'nın diğer ülkelerde de yoğun bir şekilde eleştirilmiş olması. Temkinli bir yaklaşımın doğruluğunu, 1999 yılındaki Kosova Savaşı öncesi ve savaş sırasında Almanya'daki gelişmelerin özel takibi de ortaya koyuyor. Çünkü biliyoruz ki, dönemin yeni Sosyalist-Yeşiller koalisyon hükümeti, seçmenlerinin Sırbistan ve Montenegro'ya askeri bir müdahaleye beklenen muhalefetine zayıflatmayı başarmıştı. Bunu mümkün kılan ise, gerçek ya da sözde bir soykırım tehlikesi olduğu izlenimiydi. Ve bu bağlamda –tek neden bu olmasa da- Almanya'nın tarihle hesaplaşmasında en tartışmasız öğretici tümcenin anlamı daraltıldı: "Savaş, bir daha asla" tümcesinin yerini "Auschwitz, bir daha asla" tümcesi aldı.

Alman toplumunun tarihten ders alma sürecindeki bu belirgin dönüşümünü, hiç kimse, dönemin popüler dışişleri bakanı kadar saldırgan bir biçimde desteklemedi. Bugün geriye dönüp baktığımızda, Joschka Fischer'in bu tavrıyla, Alman toplumunun yaklaşımlarındaki -hem nesiller boyunca, hem de kültürel olarak uzun bir zaman diliminde gelişen- değişimi reel politika-kada gerçekleştirdiği görülüyor.

Tarihe eleştirel yaklaşım bilincini öngören eski öğretilerin Avrupa'daki yeni koşullara ve siyasi gerekliliklere uymadığı, Alman ordusunun Kosova'ya müdahalesi tartışmalarında aniden açığa çıktı ve bu yaklaşım o tarihten itibaren, insan hakları ve uluslararası hukuk alanındaki gelişmelerle sağlamlaştırdı. Bu bağlamda burada öncelikle belirtilmesi gereken gelişmeler, Uluslararası Lahey Adalet Divanı, 2000 yılının Ocak ayında gerçekleştirilen '*Stockholm International Forum on the Holocaust*' (Stokolm Uluslararası Soykırım Forumu) ve buna bağlı olarak soykırımın küresel bazda önlenmesi gibi eğitici çabalardır.

Bu girişim ve projeleri nasıl değerlendirirsek değerlendirelim, Almanya'nın Nasyonal Sosyalist geçmişiyle hesaplaşmasının tüm bu gelişmelerden etkilenmediğini söylemek mümkün değil. Kimi gelişmeler, toplumun geçmişle ilişkisini yeniden düzenleyen bir sürecin başladığına da işaret ediyor.

Buna rağmen Nasyonal Sosyalist geçmişin gelecekte nasıl şekilleneceğini söylemek bir hayli zor⁵; bu bağlamda tarihçiler açısından –ve bu onlarla sınırlı da değil- geçmişte yaşananları özetleyerek tekrarlamak doğru değil. Aşağıda Nasyonal Sosyalist geçmişle hesaplaşmanın siyasi ve kültürel tarihi kaba bir kronolojik sıralama içinde ele alınacaktır.⁶ 'Üçüncü Reich'

4 Krşl. Jürgen Danyel (derleyen), *Die geteilte Vergangenheit. Zum Umgang mit Nationalsozialismus und Widerstand in beiden deutschen Staaten*, Berlin 1995; Jeffrey Herf, *Zweierlei Erinnerung. Die NS-Vergangenheit im geteilten Deutschland*, Berlin 1998.

5 Krşl. Volkhard Knigge, Norbert Frei (derleyen): *Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*, Münih 2002.

6 Aşağıda ele alınacak konuların her biriyle ilgili yayınlanan eserler hızla arttığı için, burada tek tek adlarının verilmesi mümkün değil. 90'lı yılların ortalarına kadar yayınlananlar arasından benim yaptığım bir liste şöyle: *Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*, Münih 1996; Krşl.: Edgar Wolfrum, *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland. Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948-1990*, Darmstadt 1999; Peter Reichel, *Vergangenheitsbewältigung in Deutschland. Die Auseinandersetzung mit der NS-Diktatur von 1945 bis heute*, Münih 2001;

sonrası uzun tarihin belli bölümlerinin ayrıntılarıyla ele alınması, “nesillerin terkininin” bu tarihi süreç içinde önemli olduğunun anlaşılması –ve yine bu tarih boyunca sürekli değişmesi – nedeniyle gerekli değil. Nasyonal Sosyalizm’in tanıklarıyla vedalaşma⁷ döneminin sonuna yaklaştığımız günümüzde, şimdiye değin dikkate alınmayan bu konu, özel bir önem kazanmış gibi görünüyor.

Nasyonal Sosyalist geçmişini kronolojik bir sıralama içinde ele alırken önce 1945-1949 arasındaki *siyasi tasfiye* (I) ve Federal Almanya Cumhuriyeti ve Demokratik Almanya Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte başlayan *geçmiş politikaları* döneminden (II) söz etmek gerekiyor. Geçmiş politikaları dönemi, özellikle Batı dünyasında –bu yazıda da Batı’nın yaklaşımı ön planda olacak- 50’li yıllara damgasını vurduktan sonra, bu dönemin sona ermesiyle, yerini yavaş yavaş uzun *tarihle hesaplaşma dönemine* (III) bıraktı. Bu üçüncü dönem ise, 70’li yılların sonuna kadar sürdü ve yirmi yıllık bir süreye damgasını vurdu. Bundan sonraki dönem için ortak bir paydadan söz etmek zor; Aleida Assmann’ın⁸ önerisi doğrultusunda bu döneme *geçmişin muhafazası* (IV) diyoruz. Burada söz edilen, Nasyonal Sosyalist geçmişle yoğun siyasi ağırlıklı hesaplaşmanın yerini, öncelikle günümüze değin süregelen hatırlayarak güncelleştirme çabalarının almış olması. Diğer bir deyişle son dönem değişikliğinin belirleyici özelliği, hatırlama çatışmasından hatırlama kültürüne geçilmiş olması.

Söz edilen bu son dönüşüm bağlamında nesil faktörü son derece önemli. Ancak bu faktör, -spesifik bir nesiller sıralaması gibi şematik bir yaklaşımla ele alındıkları takdirde- diğer dönemler için de önemli:

1. Birinci grup, 1905 yılı civarında doğan ve Nasyonal Sosyalizm hareketinin kendilerinden biraz daha büyük gerçek önderlerinden farklı ele alınması gereken Nasyonal Sosyalizm *yürütme eliti*.
2. Nasyonal Sosyalizm’i yaşayan ikinci grup, 1925’lerde doğanlar. Yardımcı topçu ve cephe-deki genç askerlerden oluşan bu grup, gündelik dilde *şüpheli nesil* olarak biliniyor.
3. 1945 civarında doğan, savaş ve savaş sonrası çocuklarının oluşturduğu üçüncü nesil uzun zamandır *68’liler nesli* olarak adlandırılıyor.
4. 20 yıllık periyotlar olarak devam edecek olursak, 1965 ve 1985 civarında doğan iki nesilden daha söz etmek gerekir. Bugün 40 ve 20’li yaşlardaki bu iki nesil arasında farklılıklardan ziyade, önemli bir ortak payda mevcut. Her iki yaş grubu da Nasyonal Sosyalist geçmişle hesaplaşmayı çocukluklarından itibaren süregelen kültürel bir pratik olarak yaşa-

Siegfried Grillmeyer, Zeno Ackermann (derleyen.), *Erinnern für die Zukunft. Die nationalsozialistische Vergangenheit als Lernfeld der politischen Jugendbildung*, Schwalbach 2002; Dan Michman (derleyen), *Remembering the Holocaust in Germany, 1945-2000. German Strategies and Jewish Responses*, New York v.s. 2002; Helmut König, *Die Zukunft der Vergangenheit. Der Nationalsozialismus im politischen Bewußtsein der Bundesrepublik*, Frankfurt am Main 2003.

7 Krşl. Norbert Frei, *Abschied von der Zeitgenossenschaft. Der Nationalsozialismus und seine Erforschung auf dem Weg in die Geschichte*, WerkstattGeschichte 7 (1998) 20, s. 69-83.

8 Aleida Assmann, *Wendepunkte der deutschen Erinnerungsgeschichte*, yayımlandığı yer: Ute Frevert, *Geschichtsvergessenheit – Geschichtsvergessenheit. Vom Umgang mit den deutschen Vergangenheiten nach 1945*, Stuttgart 1999, s. 145 ve devamı.

dılar ve bu deneyim her iki grup için de Nasyonal Sosyalizm'in tanıklarının henüz yaşadığı bir dönemde gerçekleşti.⁹ En azından bu, bir sonraki nesil için mümkün olmayacak.

I.

Nasyonal Sosyalist geçmişle hesaplaşma aslında İkinci Dünya Savaşı sırasında, müttefik kuvvetlerin Almanya'yla ilgili savaş sonrası planlarıyla birlikte başladı. Nasyonal Sosyalizm'le hesaplaşma bu dönemde gündemin en öncelikli konusuydu. Doğaldır ki bu sorun- son dönemde 30'lu yıllardaki görüşleri etrafında yoğun tartışmalar yaşanan Hans Rohtfels'in ünlü yazısının¹⁰ başlığıyla ifade edecek olursak- "Hitler'e muhalefet eden Almanlar" için de önemliydi. Ancak 1945 yılının ilkbaharında müttefiklerin Alman toplumundaki Nasyonal Sosyalizm karşıtı ya da Nasyonal Sosyalist olmayan güçlere yoğun bir kontrol altında olsa olsa tali bir rol verecekleri hemen anlaşıldı.

Bu bağlamda savaştan hemen sonraki yılları Nasyonal Sosyalist geçmişle hesaplaşma açısından, kontrolün neredeyse tamamen galip devletlerin elinde olduğu *birinci dönem* olarak tanımlamak anlamlı ve gerekli görünüyor. Aşağıda ele alınacak kavramlarla, siyasi tasfiye döneminin -tarih biliminde uzun süre yapıldığı gibi-, toplumun "Nazilerden arınmasındaki başarısızlık" gibi basit bir kavramla (Entnazifizierung) açıklanmasının yetersiz kaldığı gösterilmeye çalışılacak. Çünkü 1945-49 arasında yapılan, sadece "Persil kuponlarının" dağıtılmasından ibaret değildi; aynı dönemde savaş suçluları cezalandırıldı, parti yöneticileri kısmen yıllarca hapis cezası aldı ve aktif olmayan taraftarlardan ise ciddi biçimde hesap soruldu.

Hukuki tasfiye kavramı: 24 üst düzey parti, devlet ve ordu temsilcisi ve altı Nazi örgütüne karşı yürütülen Nürnberg Duruşması'nın yanı sıra ve duruşmalardan sonra, Batılı ülkelerin işgali altındaki üç bölgede, yaklaşık 5000 kişinin yargılandığı ve bunlardan yaklaşık 800'ünün ölüm cezası aldığı askeri davalar yürütüldü. Bu kararların en az üçte biri infaz edildi. Daha sonra Amerikalıların tek başlarına yürüttükleri İkinci Nürnberg Duruşmaları'nda Nasyonal Sosyalist sistemin işlemesine önemli katkılarda bulunan yönetici elitlerden 184'ü mahkemeye çıktı; bunların 4/5'i ceza aldı ve 24 idam cezasının yarısı infaz edildi.

Gözaltı kavramı: Müttefikler savaş sonrası bir çeşit önlem olarak sayısız parti ve SS üyesini "otomatik olarak tutukladı." Sadece Amerikan bölgesinde gözaltına alınanların sayısı yıl sonunda 100.000 kişiyi bulmuştu ve bu rakamın yaklaşık iki katı kadar insan Batılı güçler tarafından kısmen sadece birkaç haftalığına, ama kısmen de 2-3 yıllığına tutuklandı; tutuklular eski temerküz kamplarına – doğal olarak daha iyi koşullarda- yerleştirildi.

Yardımcı kavramı: Burada özellikle devlet dairelerinde Amerikan askeri rejiminin acımasızca yürüttüğü işten çıkarmaları hatırlıyoruz. 1945 yılının yazında devlet bürokrasisindeki olası direnişi kırmak ve Nazi bağlantılarını yok etmek adına, İngilizler ve Fransızların mükemmel bir çözüm olarak gördükleri keyfi işten çıkarmaları takiben, Amerikan bölgesinde 1 Mayıs 1937'den önce Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'ne (NSDAP-Nationalsozialistische Deutsche

9 Krşl.1974 doğumlu gazeteci Christoph Amend'in sağ kalan "tanıkların" giderek azalmasıyla ilgili yayınladığı röportaj kitabı: Morgen tanzt die ganze Welt. Die Jungen, die Alten, der Krieg. Münih 2003

10 Hans Rothfels, Deutsche Opposition gegen Hitler. Eine Würdigung, Krefeld 1949

Arbeiterpartei) üye olan her devlet memuru masasını toplamak zorunda kaldı. Yüz binlerce insan geçici de olsa bu uygulamadan nasibini aldı; bu arada sayısız haksızlık yaşandığını tahmin etmek hiç zor değil.

Ancak çoğu Alman bu türden hataların çok da iyi olduğunu düşünüyordu. Çünkü henüz Batı Almanya kurulmadan uzlaşmasız ve aceleci bir eleştiriyile başlayan ve sonra siyasi tasfiye projesinin tamamını mahkum eden bir zihniyeti savunmaya yarıyordu bu hatalar.

Nesiller açısından baktığımızda bu eleştirinin sahipleri çoğunlukla 1905 yılı civarında doğanlar, yani Üçüncü Reich'in yönetici nesliydi ve bu nesil, kendilerinden yaşlı yöneticilerle birlikte, Amerikan tasfiye politikasının en önemli mağdurlarıydı. 50'li yıllardaki nesiller terkinin siyasi tasfiye uygulamasının eleştirisine duyarsız kalması şaşırtıcı değil: 1925 yılı civarında doğanlar seslerini yükseltmek için çok gençtiler henüz ve bunlara oranla daha küçük bir grup olan ve yeni demokrasinin yönetici kadrolarında yer alan Weimarlı demokratlar da muhalif olmak adına susuyor ya da tasfiye karşıtlarının taleplerini dile getirmekle yetiniyorlardı.

II.

Nasyonal Sosyalist geçmişle ilgili *ikinci dönemi* oluşturan 50'li yıllardaki *geçmiş politikaları dönemini*, bütünsel bakıldığında asla önemsiz olarak değerlendirmeden ve bireysel ve toplumsal anlamda sonuçları olan *siyasi tasfiye dönemini* göz önünde bulundurarak anlamak gerekir¹¹.

Genç cumhuriyetin kurucularına geçmiş politikaları bağlamında yöneltilen talepler açık ve netti: Onlardan beklenen, siyasi tasfiye sayfasının kapanması ve bir çizgi çekilmesiydi ve geçmişe çekilecek çizgi de bu çizginin çok uzağında değildi. Yani ilk günden itibaren af ve entegrasyon ön plana çıkmıştı. Bu kavramlar, etik- ahlaki altyapıları 1949'da ilan edilen anayasa ve bu anayasanın Nasyonal Sosyalizm'le normatif bir sınırla ayrılma talebi olan temel kavramlardı ve "haklılıklarını" da Adenauer'in İsrail'le yürüttüğü yeniden tazmin ve barışma politikalarında buluyorlardı¹².

Geçmiş politikası, 1949 yılının sonunda Federal Meclis'in oy birliğiyle ve hızla yürürlüğe koyduğu ve 15 Eylül 1949'dan önce işlenen ve 6 aya kadar hapis cezası öngörülen suçlara af getiren Cezadan Muafiyet Yasası'yla başlamış oldu. Bu yasadan faydalanan yaklaşık 800 000 kişi yoksulluk ve karaborsanın hakim olduğu bir dönemde siyasi olmayan suçlar işlemişlerdi. Ancak af Nasyonal Sosyalizm döneminde işlenmiş ve henüz zaman aşımına uğramamış suçları da kapsıyordu. Ve özel bir madde, 1945 yılının ilkbaharında gözetim ve Nazilerden arınma uygulamalarından kurtulmak için kimlik değiştiren "Altın Sülünler" ve SS üyelerine de açık biçimde ayrıcalık sağlıyordu: Bunlar, gizlendikleri için cezalandırılmaktan kurtulmakla kalmayıp, bu arada sıradan bir formalite haline gelen "Nazilerden arınma" uygulamasından da faydalana bildikleri için çifte çıkar sağlayan, sayıları meçhul, geçmişleri sırlarla dolu 'illegallerdi'.

11 Daha fazla ayrıntı ve belgeler için bkz. Frei, *Vergangenheitspolitik*.

12 Bu konunun ana hatları için bkz.: Wiedergutmachung in Deutschland. Eine historische Bilanz 1945-2000, yayımlandığı yer: VfZ 49 (2001), s. 167-214; daha ayrıntılı olarak: Constantin Goschler, *Schuld und Schulden. Die Politik der Wiedergutmachung für NS-Verfolgte seit 1945*, Göttingen 2005

1950'de Cezadan Muafiyet Yasası'nı, Nazileri savunan sağcı-milliyetçi partiler FDP (Freie Demokratische Partei) ve DP'nin (Deutsche Partei) - her ikisi de Adenauer'in koalisyon kabinesinde temsil ediliyordu- baskılarıyla meclisteki sayısız tartışma takip etti. Bu tartışmalarda "Nazilikten arınmanın" "tasfiyesi" talep ediliyordu. Federal Meclis nihayet 1950 yılının Aralık ayında yine oybirliğiyle bu talepler doğrultusunda yönetmelikler çıkardı. Oysa bu konunun eyalet parlamentoları tarafından düzenlenmesi gerekiyordu ve zaten kısmen de düzenleniyordu.

Bu tartışmalarda zaten halk arasında yıllardır olgunlaştırılmış olan "sayfayı kapatma" düşüncesi ifade buluyordu ve bu düşünce bir ilk afa ve "Nazilikten arınma" uygulamasına son verilmesiyle de yetinecek gibi görünmüyordu. 1945'te – gerçeği maskeleyen adına – 'işinden uzaklaştırılmış devlet memurları' olarak adlandırılanların ve paralı askerlerin 1951 yılında "131'ler" denilen yasayla geçimlerinin sağlanması ve kamu sektöründe tekrar işe alınmaları, geçmiş politikalarının bir başka boyutuymuş ve böylece 1945 yılından sonra savaş ve Nazizm suçlusu olarak mahkum edilen Almanların bağışlanması ve serbest bırakılması çabası da bu politikanın merkezine oturdu.

50'li yılların başında bu bağlamda suçluları temize çıkarmaya, inkar etmeye ve yanıltmaya yönelik benzersiz bir strateji uygulandı, ve bu stratejinin sonunda en alçak ve adi Nazi suçlularının bile özgür kalması kavuşması sağlandı. Binlerce insanın sorumluluğunu taşıyan özel birliklerin komutanları dahi yoğun siyasi ve toplumsal baskılar karşısında serbest bırakıldı. Burada özellikle dikkat çeken, bu yola ilk baş koyanların öncelikle kiliseler olmasıydı ve bunun nedeni, başta müttefik güçler tarafından sık sık hükmedilen ve uygulanan ölüm cezaları karşısında Hıristiyanlık adına alınan bir tavır değil, sözde "galip adaletine" karşı duyulan gizli bir milliyetçi kin ve öfkeydi.

Bu öfke, yine aynı saldırganlıkla ve açıkça araçsallaştırılan "kolektif suç" ithamlarıyla birleşti. Müttefiklerin savaş sonrası retoriğinin ne ölçüde bu şekilde anlaşılabileceği üzerinde de tartışılabilir -burada öncelikle sayısız Almanın kurtarılmış temerküz kamplarındaki ceset yığınlarıyla yüzleşmesinin eğitici yönüne işaret edilebilir-, çünkü bu dönemi takip eden siyasi tasfiye döneminin pratiklerinde söz konusu olan kolektif değil, bireysel suçtu; ve tek tek sayısız olayın incelenmesini içeren bürokratik bir uygulama olarak "Nazilerin arınması" aslında bunun en büyük deliliydi.

Almanların neredeyse kışkırtıcı biçimde kolektif suç ithamında ısrar etmesi, geçmiş politikasının meşruiyetini, bu politikadan çıkar sağlayan çevrelerin dışına taşımaya yaradı. Savaş sonrası dönemde Alman halkının bilincindeki kolektif suç tezinin varlığı, halk arasında hala süregelen dayanışma gereksiniminin bir göstergesiydi.¹³ Bu tezin adeta törensel bir tavırla reddi, Federal Alman siyaset dünyasının geçmişle ilgili her konuşması ve tutumunun temelini oluşturdu ve bu tutum 50'li yıllardan sonra da devam etti.

Dikkatle incelendiğinde, 40'lı yılların ikinci yarısında müttefiklerin hükümlerine karşı yapılan genel hukuk ve uluslararası hukuk bağlamındaki sürekli itirazların da hiçbirinin -tıpkı kolektif suç tezi gibi- gerçeklerle örtüşmediği ortaya çıktı. Ancak doğaldır ki, bu itirazların Alman ka-

13 Krşl. Norbert Frei, 1945 und wir, 9. bölüm

muoyundaki etkisi sona ermedi. Müttefikler taviz verdikçe, bu taviz, hatalarının ve yaptıkları haksızlıkların itirafı olarak algılandı.

Böylece 50'li yıllarda yargılanan savaş suçlularının serbest bırakılması, Nazi rejiminin kökten adaletsizliğinin ve fetih savaşlarının kolektif bilinçten silinmesi yönünde Almanya'da zaten varolan eğilimi arttırdı. Bu eğilimin özellikle adalet sistemindeki sonuçları çok kötüydü, çünkü bu sistemin içinde Nazi dönemiyle personel bağlamında bir devamlılık söz konusuydu: Bağışlama dalgası ve 1954 yılında Federal Meclis'in – yine oybirliğiyle- kabul ettiği ikinci bir cezadan muafiyet yasasıyla birlikte, Nazi suçlarını soruşturma ve cezalandırma eğilimi neredeyse sıfır noktasına ulaştı.

Yine bu noktada bastırmanın olumsuz sonuçları en bariz biçimde ortaya çıktı: çünkü Nazi suçlarının cezalandırılmasının fiiliyatta ulaştığı bu durma noktası, sadece suçluların aktif biçimde kayrılmalarının ötesinde, adaletin yeniden tesisi konusundaki çabalardan bilinçli olarak vazgeçilerek, ahlaki bir yozlaşma halinin süreklilik kazanmasına yol açtı.

O dönemde olduğu gibi bugün de adli takibattan vazgeçilmesinin toplumun tatmin edilmesini ve böylece siyasi istikrarı sağladığı savlanmış olsa da, 50'li yılların ortasında Federal Almanya'da toplumsal ve siyasi koşulların özellikle kötü olduğunu gösteren bir işaret yok. Bu yıllarda 'eskilerin' büyük çoğunluğu yeni sistemde tutunmuş ve yükselen ekonomik mucizeden nasiplerini almaya başlamışlardı.

'Eskilerin' nispi olarak küçük bir bölümünün siyasete katılımını sağlayan, hukuksal cezalandırmaların durma noktasına gelmesi değilse de, 50'li yılların başında '131'ler ordusunun yeniden istihdam edilmesi, demokrasinin istikrara kavuşmasına katkıda bulunmamış mıydı peki? Bunu da iddia etmek kolay, ancak ispat etmek zor.

En az diğerinin olduğu gibi bu savın da aksini söylemek mümkün: Devlet memurları haksız olarak, demokrasi açısından sorunlu olan geleneksel devlet memurluğu anlayışlarının onay gördüğünü düşünmeye başladılar ve fiilen olmasa da ideolojik olarak suçlu olması gereken yüz binlerce insanın işine "geri akması" (Egon Kogon) demokratik bir devlet idaresinin kurulmasına ağır bir ipotek koymuş oldu.

Mahkum edilen savaş suçlularının bağışlanma dalgası da, geçmiş politikasının diğerlerinden daha az olumsuz olmayan sonuçlarından biri: Askerlerin de işe bulaşmış oldukları gerçeği, müttefiklerin mahkemeleri sırasında net biçimde ortaya çıkmış olmasına rağmen, 50'li yıllarda bu gerçeğe karşı geliştirilen ordunun "temiz" kaldığı efsanesiyle meşruiyetini kaybetti. Bu gelişmenin etkileri, açılan iki "ordu sergisinin"¹⁴ özellikle birincisinin de gösterdiği gibi, bugün hala sürüyor.

III.

Bertaraf edilmesi mümkün olmayan bu kısmi devamlılıklar açısından baktığımızda, 50'li yıllardaki geçmiş politikasının terk edildiği noktaya nasıl gelindi peki? Ne zaman ve hangi ne-

14 Krşl. Hamburg Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün (derleyen) iki sergi katalogu , Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944, Hamburg 1996; Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941-1944, Hamburg 2002; ilk sergi ile ilgili çok sayıda tartışmalı yayından seçki

denlerle bu dönemi takip eden bir *üçüncü dönemden* söz edilmesi mümkün oldu? "*Tarihle hesaplaşma*" olarak adlandırılan bu dönem ne zaman başladı?

Konuyu netleştirebilmek adına burada olaylara biraz geniş bir perspektiften ve diyalektik yaklaşımda fayda var: Çünkü ancak bu şekilde, Bonn'daki ilk iki yasama döneminde hızla yükselen geçmiş politikasının bu gelişmenin nedeni olduğunu söylemek mümkün. 50'li yılların sonundan itibaren siyasi ve ahlaki açıdan korkunç sonuçlar doğuran geçmiş politikası, giderek muhalif güçleri harekete geçirdi. O günlerde kullanılmaya başlanan "hesaplaşılmamış tarih" kavramı bu türden duyarlılıkları tanımlıyordu. Bu yaklaşım 60'lı yılların başından itibaren neşillerarası siyasi bir çatışma olarak ortaya çıktı ve nihayet "68'e" ulaşıldı.

Yaklaşık 20 yıl süren "tarihle hesaplaşma" döneminin motoru, -burada ayrıntılı olarak ele almayacağımız ve ciddi tarihi araştırmalara henüz son zamanlarda konu olan¹⁵ -bireysel ve kurumsal devamlılıklar bağlamındaki sayısız skandaldı. Diğerleriyle karşılaştırıldığında tutuk başlayan bu hareketin (1955'te aşırı sağcı Göttingen'li bir yayıncının Yukarı Saksonya kültür bakanı olmasının üniversite öğrencileri ve öğretim üyeleri tarafından protesto edilmesinde olduğu gibi) giderek artan etik bir içerik kazandığını söylemek mümkün yine de. Ancak 60'lı yılların ortalarındaki protesto biçimleriyle karşılaştırıldığında, daha çok demokratikleşme ile ilgilenen bu "kuşkucu neslin" eleştirel tarih faaliyetleri oldukça sınırlıydı.

Bunun bir diğer nedeni de Nasyonal Sosyalist geçmişle ilgili skandalların Doğu Almanya'da patlak vermesiydi belki de: Burada, içi çoktan boşalmış olan anti-faşizm hareketine sarılmış bir rejimin eline, "hesaplaşılmamış tarih" suçlamasıyla Bonn demokrasisini siyasi-ahlaki anlamda karalayabileceği mükemmel bir araç geçmiş olmasıydı söz konusu olan.

Doğu Almanya, Başbakanlık müsteşarı ve Nürnberg "ırk yasalarının" eski tefsircisi Hans Globke'ye, daha sonra sürgün bakanı olan Nasyonal Sosyalist "Doğu uzmanı" Theodor Oberländer'e ya da toplu olarak "Adenauer'in hizmetindeki Hitler cellatlarına" karşı yürütülen kampanyalarla hem Batı Alman, hem de batı dünyası gençliğini etkilemeye çalışıyordu.

Her gün Nasyonal Sosyalizme bulamış yeni birilerinin ortaya çıkması – ki Doğu Almanya bu gelişmeyi belgelerle desteklemiştir- "tarihle hesaplaşma" talebinde bulunanların sayısını artırıyordu. Theodor Adorno ya da Karl Jaspers'in yanı sıra, yeni bir disiplin olan "yakın tarih" ve bir dizi liberal gazeteci, okullarda ve medyada yakın tarihin aydınlatılması için giderek daha çok çaba harcıyordu.

Buna 50'li yıllarda skandallarla ortaya çıkan suçluların daha dikkatle izlenmesi de eklendi: Hessen Baş Savcısı Fritz Bauer'in 1963 yılında bu konuda çalışan meslektaşlarından küçük bir grupla birlikte Frankfurt'taki Auschwitz davasını başlatması, en önemli toplumsal dönüşümlerden birini oluşturdu: Bu tarihten itibaren -sayıları az olmakla beraber- politikacılar ve hukukçular, sanatçılar ve aydınlardan oluşan son derece aktif bir network, hala devam eden "sayfayı kapatma" taleplerine karşı durdu.

15 Bu konunun ana hatları için bkz: Norbert Frei (derleyen), Hitlers Eliten nach 1945, München 22004 (Orijinal yapıt: Karriere im Zwielficht. Hitlers Eliten nach 1945, Frankfurt am Main 2001); Bernd Weisbrod (derleyen), Akademische Vergangenheitspolitik. Beiträge zur Wissenschaftskultur der Nachkriegszeit, Göttingen 2002

60'lı ve 70'li yıllarda, cinayetin zaman aşımına uğrayamayacağı kararıyla sonuçlanan yorucu zaman aşımı tartışmaları¹⁶ gibi, savaş çocuklarının anne babalarına eleştirel yaklaşımları da, toplumda bütünsel bir iklim değişimine yol açtı. İktidarda olan neslin 50'li yıllarda bilgi vermeyi reddetmiş olmasının ve aynı kişilerin hala iktidarda bulunmasının Federal Almanya'daki 68 hareketine damgasını vurduğunu, konuyla ilgili bugüne değin yapılan araştırmalar ortaya koyuyor.

"Geçmişle hesaplaşma döneminin" en korkunç sonucu, Nasyonal Sosyalizm'in işlediği en büyük suç olan Avrupalı Yahudilerin katlinin, ancak büyük gecikmelerle toplum tarafında algılanmış olması. Yakın tarih araştırmaları ve medyanın 60'lı yıllardan bu yana aktardığı gerçek bilgiler dikkate alınmamış, ancak 1979 yılında yayınlanan bir Amerikan televizyon dizisi sayesinde (Holocost) – ve bu dizinin daha sonra yayınlanan cep kitabında¹⁷ belirtildiği gibi – "bütün bir milletin suçlu" olduğu saptanmıştır. O tarihte Nasyonal Sosyalizm'in idareci eliti ve suçlular nesli ilginç bir şekilde çoktan emekliye ayrılmıştır.

IV.

80'li yıllarda Auschwitz metaforunun yerini alan "Holocaust" kavramıyla, Nasyonal Sosyalist geçmişe yaklaşımın *dördüncü dönemine* geçiş, giderek belirginleşmeye başladı. *Geçmişin muhafazası* döneminin karakteristik özelliklerinden biri de, "*hesaplaşılmamış tarih*" kavramının (uyarıcı ve hızlandırıcı gücüyle 60'lı yıllarda başlayan toplumsal- siyasi tartışmalar için çok önemli olan ifşa söyleminin bir sonucu olarak), zamanla cılızlaşması ve bu eleştirinin içerdiği siyasi değişim iddiasının, bu arada gerçekleşen nesil değişimiyle birlikte, 70'li yılların sonuna doğru güncelliğini ve ikna gücünü kaybetmiş olması.

Bu yeni dönemin sembolik başlangıcı 1983 yılında Berlin Parlamentosu'nda Nasyonal Sosyalizm'in iktidara gelişinin 50. yılı nedeniyle gerçekleştirilen ve birkaç gün süren uluslararası konferanstı¹⁸. Bu "yuvarlak" anma günü, "Üçüncü Reich" hakkında çok sayıda bilimsel yazı ve gazete yazısı yayınlanmasının başlangıcı oldu. Bu gelişme, başlarda bir nevi bilanço çıkarmak şeklinde yürürken, on iki yıl süren anma vesileleriyle konuya yaklaşım şekli de değişti. Bu arada Nasyonal Sosyalist rejimin ayrıntılı bir biçimde araştırılmasından ne kadar uzakta bulunduğu ve yeni nesillerin Nasyonal Sosyalizm'e ilgisinin odağında, işlenen bu ürkütücü suçun bulunduğu – ki hala böyledir bu- ortaya çıktı. Bu gelişmeyi, 1995 yılında savaşın sona ermesinin 50. yılı nedeniyle düzenlenen toplantıların, bundan kısa bir süre önce Steven Spielberg'in filmi "Schindler'in Listesi"nin (1995) ve bir süre sonra da Doldhagen'nin "Holocost" kitabının (1996) gördüğü büyük ilgide izliyoruz.

"Üçüncü Reich"ın giderek küçülen tanık nesilleri de, toplumda giderek artan tarihi araştırma gereksinimi ve giderek daha kısa aralıklarla gerçekleşen yoğun kamusal tartışmalardan nasibini aldı ve almaya devam ediyor.

16 Şimdi karşı. Marc von Miqel, Ahnden oder amnestieren? Westdeutsche Justiz und Vergangenheitspolitik in den sechziger Jahren. Göttingen 2004

17 Peter Märthesheimer, Ivo Frenzel (derleyen.): Im Kreuzfeuer: Der Fernsehfilm Holocaust. Eine Nation ist betroffen, Frankfurt am Main 1979

18 Martin Broszat ve diğ. (derleyen.): Deutschlands Weg in die Diktatur. Internationale Konferenz zur nationalsozialistischen Machtübernahme im Reichstagsgebäude zu Berlin. Referate und Diskussionen. Ein Protokoll, Berlin 1983

Bu bağlamda 1985/86 yıllarındaki "Tarihçiler Tartışması", öncelikle yardımcı topçu ve cep-
hedeki genç askerlerden oluşan tanıklar neslinin Nasyonal Sosyalizm'in bugünün bilincindeki
varlığını tartışması ve bu neslin bir bölümünün -başarısızlıkla sonuçlanan- bu gerçeği reddet-
me çabalarıdır.¹⁹

Geçmişe duyulan yoğun toplumsal ilgiyi ketlemeye yönelik yeni bir çaba da, Martin Walser'in
1998'deki barış ödülü konuşmasında ısrarla dile getirdiği "görmezden gelme" hakkıdır, bu
tavrın motifi de Walser'in kendi neslinin deneyimleri olmalı yine.

Günümüze kadar uzanan dördüncü dönemin mesafeli ve analitik bir betimlemesini yapmak
çok da kolay değil doğal olarak. Ama yine de şunu söylemek mümkün: Nasyonal Sosyalizm'in
tanıklarıyla vedalaştığımız bu dönemde, en önemli konu, artık geçmişin kayda değer siyasi so-
nuçlarıyla pratikte hesaplaşmak değil (ki aslında zorla çalıştırılan işçilerin haklarının tazmini
ile ilgili son tartışmalar²⁰ bu hesaplaşmanın da henüz bitmediğini göstermiştir). Bugün tartış-
manın merkezine, geçmişle ilgili *hangi* anıların muhafaza edilmesi gerektiği sorusu oturmak-
tadır giderek.

Ordu sergisi ve 10 yıl boyunca Berlin Holocaust Anıtı çerçevesinde yürütülen tartışmaları da
bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Holocaust Anıtı şüphesiz geçmişle ilgili, özellikle de Av-
rupalı Yahudilere uygulanan soykırımın tarihi "yeri" konusundaki düşünsemelerin billurlaştığı
nokta olmaya devam edecektir. "Tarihçiler Tartışması" bu konunun ilk işaretlerini verdiyse
eğer, yazının başında değinilen 2000 yılının Ocak ayında Stockholm'de yapılan çağrı da konu-
nun önemini vurgulanmasına neden olmuştur.

Stockholm anlaşmasını imzalayanlar Holocaust'u 20. ve 21. yüzyılın ihtarı olarak tanımlaya-
rak, "Holocost üzerine eğitim" sorumluluğunu da yüklenmiş oldular.²¹ Bu, Nazi tarihiyle bi-
rebir ilgili olmayan ülkelerde de bilgi toplanması gerektiği anlamına geliyor. Yani burada söz
konusu olan Holocost'un anısının evrenselleştirilmesi ve küresel belleğe yerleştirilmesi. Siyaset
ve eğitim açısından, hatta belki zamanla ilgili empatik bir öngörü²² bağlamında övgüye değer
bir tutum olabilir bu. Ancak en azından tarih bilimi perspektifinden bakıldığında, tarihsel
olayların bağlamlarından koparılmasının bu tür bir "küreselleşmeyle" nasıl engellenebileceği,
hatta engellenip engellenemeyeceği sorusu çıkıyor karşımıza.

Bu kopuşun riskleri "Üçüncü Reich" tarihinin böylece zorunlu olarak "azaltılmasından" iba-
ret değil. Çünkü tanıkların artık yaşamıyor olması, Nasyonal Sosyalizmle tarihi hesaplaşmayı
artık Federal Almanya'ya karşı bir eleştiri olarak değil, kendine özel bir kategori olarak yü-
rütme olanağını ve gerekliliğini ortaya koyuyor.²³

19 Krşl. Norbert Frei, 1945 und wir, 3. bölüm

20 Sağlıklı bir kronoloji ve temel belgelere ana hatlarıyla bakabilmek açısından krşl.: Susanne-Sophia Spiliotis, Verantwortung und Rechtsfrieden. Die Stiftungsinitiative der deutschen Wirtschaft, Frankfurt am Main 2003

21 Krşl. Stockholm International Forum on the Holocaust. Proceedings, Stockholm 2000

22 Krşl. Daniel Levy, Natan Sznajder: Erinnerung im globalen Zeitalter: Der Holocaust, Frankfurt am Main 2001.

23 Krşl. Michael Jeismann'ın yerinde öngörüsü: Auf Wiedersehen Gestern. Die deutsche Vergangenheit und die Politik von Mor-
gen, München 2001.

Bir başka nokta da salt "küreselleşmeye" yönelik bir bellek politikasının, 1939'dan itibaren Almanya'nın saldırısına uğrayan halklar, ama onlardan daha çok geleceğe yönelik etik bir kottan (postulat) çok İkinci Dünya Savaşı tarihiyle daha çok bağlantısı olan bireyler ve yaşayan son tanıklar ve kurbanların çocukları²⁴ ve ama geçmişinde suçlu bulunan Almanlar için de ağır bir yük olması olasılığı.

Bu bağlamda şu anda 20. yüzyılın ikinci yarısındaki "Alman usulü ders çıkarma süreçlerinin" bir sonraki neslin geleceğinde nasıl korunacağı ve geliştirileceği ya da korunup geliştirilmesinin mümkün olup olmayacağı sorusuyla karşı karşıyayız şimdi.

24 Bu konu için bkz. Jean-Michel Chaumont: Die Konkurrenz der Opfer. Genozid, Identität und Anerkennung; Lüneburg 2001.

TARTIŞMALI TAHLİYE ANISI: İSRAİL'DEKİ FİLİSTİN *NAKBA*'SINI ANMAK¹

Ronit LENTİN

GİRİŞ

“Memleketimizi muğlak bir hikaye temelinde yaratabileceğimizi düşünüyor musunuz? Ve neden bunun tümünü yaratmamız gerek? Bir kişi, tıpkı dilini miras aldığı gibi memleketini de miras alır –neden biz, dünyadaki kişilerin tümü, memleketimizi her gün yeniden icat etmek zorundayız?”. (Khouri 2005: 384)

“Gush Emunim’in ideolojisine göre, toprak derin ve eski Yahudi anısını ifade eder. Toprak üzerindeki Yahudi varlığı yasağı, zulümlerin, tahliyelerin, kovmaların ve ayrıca tarih boyunca Yahudileri mağdur eden Holocaust’un bir devamı olarak görüldü. Göçmenlerin söyleminde, ölüm, hayatı zenginleştiren ve toprağı yaratan olarak görüldü.” (Eldar ve Zertal 2005: 279, 324)

Eylül 1967 tarihinde, Kfar Etzion’dan 1948 savaşı sırasında kovulan bir grup İsraili, ilk Batı Şeria yerleşimi olan Gush Etzion’a yeniden yerleşmeye hazırlanıyordu. Köyüne geri dönerken, göçmen lider Hanan Porat’ın aklından geçen görüntü, batı Galilee köyüne dönüşünü tarif eden Filistinli şair Mahmut Derviş’in sözleriydi. Bu karşılaştırma yüzünden birden şaşırın Porat, Filistinli mültecilerin “topraklarına duydukları dünyevi özlem” ile İsraililerin toprağına geri dönme yönündeki ilahi sözünden kaynaklanan ateşli inanç arasındaki benzerlikleri yalanladı. Daha sonra “köyüne geri dönen bir Arap” diye yazacak ve şöyle devam edecekti: “İnsandır ve taşınmaktadır. Fakat köyüne geri dönen bir Yahudi, nostaljinin ötesindedir. Bu tarihtir. Bu meta-tarihtir.” (Eldar ve Zertal’dan alıntı 2004: 14).

Yahudilerin ve Filistinlilerin “toprak” –İbranice’de *Ha’aretz* ve Arapça’da *Al Ard*- diye nitelediği şey tartışmalı ve çelişkili hakları devam eden ihtilafın odağı olmuştur. Merkezde, İsraililerin Bağımsızlık Savaşı ve Filistinlilerin *Nakba* (Felaket) olarak adlandırdıkları 1948 savaşının anısı çevresindeki çaba yer alır. *Nakba* 800.000 Filistinlinin evinden kovulduğu veya kaçtığı 1948 felaketine verilen addır. Benzersiz bir şekilde, ikinci ve üçüncü nesil mültecilerin dahil edilmesi, BM İnsan Hakları Komisyonu’na göre sayılarını dört milyon kişiye (Kuperman 2005) veya Filistin kaynaklarına göre 5,9 milyon kişiye çıkarır (Palestineremembered.com). Bu çalışmada, spesifik olarak tartışmalı anma sahası olarak *Nakba*’nın dünyanın diğer bölgelerindeki anı politikalarını gösterdiğini ve bu sıfatla global bir mülteciliği anma paradigması olarak hizmet verebileceğini öne sürmek istiyorum.

Ne var ki, Filistinli mültecilerin talebi, ihtilafın, ‘günümüzün Filistin toplumunun, Filistin tarihinin, hafızasının ve kolektif kimliğinin... Filistin’in ve İsrail’in geleceğinin’ (Masalha 2005a:

1 Bu araştırmaya Uluslararası Bütünleşme Çalışmaları Enstitüsü (IIIS), Küresel Ağlar projesinin parçası olarak Dublin’deki Trinity College tarafından finansman sağlanmıştır. Araştırmayı, yardımcı David Landy’ye, IIIS’ye ve Dublin, Trinity College’deki Sosyoloji bölümüne borçluyum. Ruh eşim Nitzza Aminov’a özel teşekkürlerimi sunarım.

3-4) merkezi olarak dünya çapında kabul edilirken, birçok soru, özellikle yerleri değiştirilenler sorusu değişmeden kalır (Masalha 2005b). İsraili tarihçi Hillel Cohen'in bazı mültecileri zararlarını tazmin ederek "İsrail'in Filistinli mülteciler sorununu çözmüş tek devlet olduğu" yönündeki iddiası (kişisel görüşme, Kasım 2005), ülke içi mültecileri "İsrail'in iç meselesi" olarak kavramlaştırmakla ve "nesilden nesle geçirilmesine izin vererek mülteci statüsü tanımını" reddetmekle uyumludur.²

Frantz Fanon, 'siyah orijinalliğinin' veya siyahların tarihinin siyah kimliğin bileşenleri olarak yaratılmasıyla değil, şimdiyle ve yaşanmış deneyimle ilgilendiğini savunur (Fanon, 1963). Benzer bir şekilde, bazı Filistinliler (örneğin, Khouri 2005) geçmişin ve anlatının yükünü taşımak zorunda olmalarının şimdiki zamanda yaşamalarına izin vermediğini söylerler. *Nakba* geçmişinin yeri üzerindeki tartışmalar ise haklar, yetkiler, mültecilik ve memleketlerle ilintili Filistin konusuyla ilgili olarak küresel 'anı patlamasının' kalbinde yer alır. İsraililer İsrail-Yahudi mağduriyetini ve Yahudilerin ilahi toprak hakkını muhalif bir anlatı olarak konumlandırırlar. Filistinliler, diğer şeyler arasında, kolektif haklarının tanınmasının hayati bir koşulu olarak, ülke içi mültecilerin –İsrail'in Filistinli vatandaşları– 1948 yılında terk etmeye zorlandıkları köylerine geri dönme haklarının tanınmasını talep ederken, İsraililer *Nakba* anması hoş karşılanırken, bunun oldukça sorunlu olduğunu savunur.

1948 yılındaki zapt edilmenin çelişkili tarihçiliğine karşı, bu çalışma, İsraili Yahudiler tarafından Filistin *Nakba*'sının tartışmalı şekilde anılmasının –anma ve hatırlama– merkeziliğini araştırır. Pierre Nora'nın *lieux de mémoire* kavramını tartıştıktan sonra, siyasi travmayı anmanın küresel sonuçlarını ve ayırımın bir göstergesi olarak, kendilerini Filistin *Nakba*'sını İbranice olarak anmaya adanmış bir İsraili entelektüeller ağı olan *Zochrot* eserini eleştirel bir şekilde inceleyeceğim.

Mevcut Filistin iktidar mücadelelerinin neo-empyralist yorumları bakımından, Filistin'in kendisi unutulma riski taşımaktadır. Irkçı İsrail devletinin günlük uygulamalarının zeminine karşı (karşılaştırınız Goldberg 2002; Lentin 2004), bu çalışma, zapt edilmenin, anının, sorumluluğun, ayırımın birbirlerini sarmasını ve daha belirgin bir şekilde geri dönme hakkı yönündeki şiddetli tartışma konusunu araştırır.

HAFIZA MI, HATIRA MI?

"Hafıza, hastalıktan başka bir şey değil mi? Ulusun tümüne acı veren garip bir hastalık. Hayatlarınızı muhayyel bir hafıza üzerine inşa ederek geçmişini hayal ettiğiniz bir hastalık." (Khouri, 2005: 339-40)

Pierre Nora'nın gelecekteki gelişmelere temel oluşturan ve 'hafıza patlamasının' başlamasına yardımcı olan 1989 tarihli makalesi, 'otantik' hafızaların düşüşü için bir ağıt olarak okunabilir. Nora, anılardan geçmişten geriye çok az şey kaldığı için bunlar hakkında konuşmaya devam ettiğimizi savunur ve ilkel topluluklardaki köylüler arasındaki "gerçek hafıza –sosyal ve ihlal edilmemiş" (Nora, 1989: 8) ile çağdaş bellek arasında karşıtlık yaratır. Spontan bir bel-

2 Böylece, PLO'nun ülke içi mültecilerle ilgilenmeyi reddetmesi (görüşme yaptığım kişiler tarafından beyan edildiği gibi) muhtemelen *Nakba* anlatısını küresel hale getirme yönündeki çabanın bir parçasıdır.

lek olmadığı ve şu anda yapabileceğimiz en iyi şey olduğu için, anı sahalarını elimizde tutabileceğimizi iddia ederek, şöyle yazar: “*lieux de mémoire*, temel olarak hafızayı terk ettiği için hafıza çağrısında bulunan bir tarihi çağda güç bela hayatta kalmış anı bilincinin arta kalanları ve temel düzenlemeleridir” (Nora 1989: 12).

Nora’ya göre, insanlar giderek kendi kişisel anılarını araştırmaya kalkışmaktadırlar. Arşivler sadece devlet ve büyük kurumlar tarafından değil, herkesçe de tutulmaktadır. Bu nedenle, hafıza, bireysel bir görev haline gelir ve *lieux de mémoire* çeşitli şekillerde karşımıza çıkar. Çünkü “hafıza kendisini sahalara iliştiirirken, tarih kendisini olaylara iliştiirir” (Nora 1989: 22). Ne var ki, dünyanın unutmayı durdurmasını amaçlamak imkansız bir görevdir çünkü her nesil kendi referansları haline gelebilmesi için *lieux de mémoire* yatırımlarını farklı yorumlarla yapar.

İsrail’de, belirli hafıza sahalarının diğerleri üzerindeki değerini artırmak devam eden bir süreçtir. Örneğin Yad Vashem, Holocaust şehitlerini ve kahramanlarını anma anıtları ve İsrail kolektif belleğinin değeri artırılmış sahasıyla, Deir Yassinin, yani sadece 1.400 metre ötede gerçekleşen 1948 katliamının ihmal edilmiş ve kasten unutulmuş sahasının yanyana durması (Eisen 2003; Shadid 2005). Bu, kolektif anıların unutulana eşit derecede inşa edildiği yönündeki iddiayı göstermektedir (Forty ve Küchler 1999; ayrıca bakınız Zertal 2000).

Yahudi soykırımı geçmişinden, Yahudi soykırımı sonrası şimdiki zamana ilerleyememe hakkında yazan Laurence Langer, “bizi Auschwitz işkencesinin kronolojinin bir parçası olarak görmeye sevk eden, düşünülemez olanı hatırlamanın açısından bizi (serbest bırakan) ‘ortak hafıza’ ile ‘bize Auschwitz geçmişinin gerçekten geçmiş olmadığını ve asla olmayacağını hatırlatan’ ‘derin hafıza’ arasındaki farkı ayırt eder (Langer 1991: xi). ‘Ortak’ ile ‘derin’ hafıza arasındaki bu fark, hayatta kalanların şimdiki zamanda yaşamayla ilintili zorluklarıyla bağlantılı olarak makuldür. Yerinden edilmişlerin topraklarına yeniden sahip olanlar ile yan yana yaşadıkları yerlerde, onları mülteci kimliklerinden mahrum bırakmak, onların pahasına bayram etmek, kanuni teknolojiler ve yönetim teknolojileri yoluyla felaketlerinin anısını silmek daha az faydalıdır ki bu onları sonsuza kadar ikinci sınıf vatandaşlara çevirebilir.

*Shoah*³ ve *Nakba* arasında ve de onları hatırlama biçimleri arasında derin farklar vardır. Sınır dışı etme yerlerini ve çağdaş Almanya’daki Yahudi yerleşim yerlerini açık seçik ortaya koymak soykırımı anıtsal hale getirmeye yararken (Young 2000), mali günah cezası genellikle tartışılmadı. Ayrıca orada, yaygın katliama ve zulme rağmen soykırım teriminin hala uygulanmadığı Filistin örneğinde merkezi bir konuma sahip olan ‘geri dönüş’ veya toprak talepleri sorunu da yoktu. Ne var ki, onaylama seviyesinde bazı benzerlikler mevcuttur, özellikle kendi kendini susturmakla ilgili olarak.⁴

Filistinliler *Nakba*’yı 1948 savaşından hemen sonra konuşmaya başlamış olmalarına rağmen (Masalha 2005a: 16), bu tarihten sonra İsrail’de kalan ülke içi mültecilerin çabalarının silin-

3 İbrance’de Nazi dönemi sırasında gerçekleştirilen Yahudi Soykırımı için kullanılan kavram.

4 İbrani Üniversitesinde ‘Kolektif ve bireysel hafıza ve yorum’ seminerlerine başkanlık yapan Katalin Katz, hayatta kalan Shoah çocukların ailelerinin ve Filistinli mültecilerin çocuklarının ailelerinin kendilerini sessizleştirmelerini karşılaştırır (Katz, 2000; bakınız ayrıca Lentin, 2000).

mesi dahil olmak üzere, hikaye sessizliklerle doludur. Bazıları, *Nakba* anılarının kendilerini susturmasının nedeninin savaşmamış olmanın *utancı* değil, *korkusu* olduğunu da savunur (bakınız örneğin, Khouri 1998; Tamari 2002). Bununla beraber, Ülke içi Mülteciler Komitesi başkanı Waqim Waqim'e göre, grubun korkuları tahrip edilen köylere yaptıkları yıllık yürüyüşler sebebiyle azalmaya başlamıştır:

“Birkaç yıl öncesine kadar, Nakba'nın hatırası özeldi, kolektif değildi... motivasyonları yoktu... veya korkuyorlardı... askeri hükümet yönetimi altında 1996 yılına kadar yaşamış insanları hatırlayın... Örneğin, benim babam... Babama nereli olduğu sorulduğunda -kendisi el Bassa'lıdır – buralı değilim, Me'ilia'lı değilim derdi... bu negatif kimlik... Fakat eğer ona bugün sorarsanız, 'el Bassa'lıyım' der... Bence Ülke içi Mülteciler Komitesinin yeni söylemi, insanların yeni kimliğine katkıda bulundu, orijinal köyleriyle kendilerini olumlu bir şekilde özdeşleştirmelerine izin verdi” (Waqim ile görüşme, Mayıs 2006).

SÜREKLİ GEÇMİŞTEN KAÇINMAK: İSRAİLLİ AKADEMİSYENLERİN *NAKBA* VE SONRASINI ELE ALIŞ TARZI

Filistinlilerin çoğunun işgalci Arap devletlerinden aldıkları emir sebebiyle, yanlış bir korkuyla kaçarak evlerini terk ettikleri, veya bozguna uğrayan Arap ordularıyla beraber ayrıldıkları yönündeki Siyonist uzlaşmayı darmadağın eden sözde İsraili 'yeni tarihçilerin eserleri' ile, İsraililer 1980'lerde *Nakba'yı* yeniden anlatmaya başladılar. Kabul edilen İsrail anlatısı, Filistinli mültecilerin kötü durumlarının Siyonist liderlerin hatası veya sorumluluğu olmadığı yönündeydi. Benny Morris (1987, 1994, 2004), Simha Flapan (1987), Ilan Pappé (1988) ve Avi Shlaim (1988) gibi 'yeni tarihçilerin' eserleri, İsraililerin 'Sadece Siyonizm tarafından sağlanan anlamlar haritasının artık yeterli olmadığını' İsraililere açıkça anlattı. (Silberstein 2002).

Ne var ki, Benny Morris'den sonra, Pappé ve Shlaim istisnasıyla, İsraili *Nakba* tarihçiliği, “Filistinli mülteci sorununa yol açanın, Yahudi veya Arap, düzen değil savaş” olduğuna inanmayı tercih ederler (Morris 2004: 588, vurgu ekli). Gerçekten, Morris, *Nakba'nın* daha mükemmel olmadığı yönündeki hayal kırıklığını bildirdi (Shavit 2004).⁵ Sari Hanafi'ye göre, diğer sömürgeci ve etnik çatışmalarla kıyaslandığında, 1948 savaşı çok fazla ölüme yol açmadı. *Nakba* can kaybı yerine toprak kaybına ve mülteciliğe dayalıdır. Hanafi, “İsrail'in sömürge projesi, soykırım değildir fakat toprağın ana hedef olmasıyla beraber *spacio-cida* niteliktedir” der (Hanafi 2005: 159).

İsrail'in 1948 tarihçiliği, yine Pappé istisna olmakla beraber, Filistin mülteci sorununu savaşın müddeti içine yerleştirdi, sorunun hesabını şimdiki zamandan kapattı. Bu nedenle, bu artık sona ermiş olan bir tarih bölümü olarak sunulabilir, mültecilerin tahliyesinin siyasi boyutunu yok etmeyi amaçlayan İsrail politikalarına uygun bir pozisyondur (Piterberg 2001; Masalha 2003). Ayrıca, birçok 'yeni tarihçi' için “Yahudiler tarihin konusudur. Araplar, Yahudi hareketinin

5 Ayrıca, Eldar ve Zertal'ın (2005) belgelediği gibi, Yahudilerin İsrail toprağına yönelik münhasır haklarına yerleşimcilerin duyduğu inanç, müteakip hükümetler tarafından toptan bir şekilde dile getirildi ve politikaya rehberlik yaptı.

nesnesidir'' (Beinin 2004; Benvenisti 2000).⁶ Filistinlilerin çektiği acı takdir edildiğinde ve vurgulandığında bile, tarihlerine yorumlayıcı şekilde sahip olmalarına nadiren izin verilir.⁷

ZOCHROT: TARTIŞMALI BİR LIEU DE MÉMOIRE

Edward Said'e göre (Said ve Mohr 1986), İsrail tarih anlatımının hakimiyeti ve Filistin toplum bloğunun halihazırda coğrafi açıdan parçalara bölünmesi, Filistinlilerin yaşanmış deneyimlerinin tarihi hesaplarını sunmaya kalkışır.

Zochrot, İsrail'in Yahudi nüfusu arasında *Nakba* bilincini teşvik etmek amacıyla 2002 yılında kuruldu. Tümü İsraili Yahudi olan kurucuları, 1948 tarihli Filistin felaketine tepeden bakıldığı için çatışmanın uzadığına inanıyorlar. *Nakba*'dan hayatta kalanların hikayelerini yansıtan Filistin'in sözlü tarihi (Masalha 2005a; Issa 2005) Filistinlileri ve küresel tüketimi hedeflerken, *Zochrot*'un faaliyetleri ise açık olarak Yahudi bir İsrail nüfusunu hedefler. Faaliyetleri şunları içerir; 1948 savaşı sırasında ve sonrasında tahrip edilen Filistin köylerine, kasabalarına yapılan turlar, sahaları anmak için belirgin şekilde görünen işaretler göndermek ve İsrail halkına *Nakba* hakkında temel bilgiler sağlamak, eskiden orada yaşayanlar için yazılı basılı materyal dağıtmak, tahrip edilen köy ve şehir bölgelerinin gizlenmiş kalıntılarını ortaya çıkarmak. *Zochrot*, İsraili Yahudilerden 'kasten ve sistematik bir şekilde gizlenen bir tür hafızayı' ortaya çıkarmayı ve 'İbrani İsrail'in yazılı, sözlü ve halk söylemi' içinde ona bir yer yaratarak ve 'anı üzerinde alternatif bir söylemi' teşvik ederek *Nakba*'yı 'İbranileştirme' amaçlar (Bronstein 2005, 219-20).

Bunun yanında grubun daha iddali bir amacı vardır. Hakikat ve uzlaşma komisyonlarının küresel paradigmaları ruhu içinde, *Zochrot* başkanı Eitan Bronstein'a göre, Siyonist 'etnik temizliği', katliamları, el koymaları yönündeki İsrail-Yahudi sorumluluğunu onaylamayı, 'çatışmaya son vermeyi ve iki halk arasında gerçek *uzlaşmayı* teşvik etmeyi' amaçlar (Bronstein 2005: 217).

Zochrot'un anma hareketleri *Nakba*'nın sürekli olarak silinmesi için hoş karşılanan bir inkar olmasına rağmen, oldukça sorunlu: Burası birçok İsraili için *lieu de mémoire* teşkil ederler. Şimdi *Zochrot*'un eserini eleştirel bir şekilde değerlendirirken birkaç konuyu vurgulayacağım; bunlar diğer durumlardaki failer tarafından benzer anma pratiklerine uygulanabilirler.

1. İlk olarak, Filistinli mültecilerin tanıklıklarına dayalı olmalarına rağmen, tanıklık eden sesleri *Zochrot*'un İsraili *Nakba* anlatısıyla sınıflandırılır. Agamben, Primo Levi'nin ifadelerini dinlemek zorunda olmadığımız tanışın, tek 'eksiksiz tanışın' dibe ulaşan ve bu nedenle tanıklık yapamayan (Levi'nin sözleriyle, Müslüman) kişi olduğu yönündeki önerisini tartışır ve

6 Bu nedenle Morris'in İsrail kaynaklarına duyduğu tam güven ve Filistin kaynaklarına ilgilenmeyi reddetmesi, sadece Arapça konuşmamasından değil, ayrıca bakış açılarının hor görülmesinden kaynaklanıyordu (Beinin 2004; Laor 2005).

7 Morris'in 'İyi Filistinli tarihçi yok' şeklindeki görüşü (Pappé 2004b'den alıntı) İsrail akademisinde yaygın görünmektedir (bakınız ayrıca Gelber 2002). Benzer bir şekilde, Benvenisti (2000) iyi Filistinli coğrafyacı olduğuna inanmıyor gibi görünür, sadece İsrail'de yaşayanların sahip olabileceği otantik manzaradan ziyade gerçek olmayan bir görüntü saplantısı içinde pornografiyle kıyaslanabilen 'Filistin kutsal coğrafyası' olarak toprağın haritasını çizme yönündeki itinalı çabalarıyla dalga geçer.

bunun gerçek felaket tanıklığını sözle anlatılamaz hale getirdiğini savunur: “Dil ve arşiv arasındaki ilişki sübjektiflik talep eder ve kendi konuşma olasılığı içinde konuşmanın imkansızlığına tanıklık eder” (Agamben, 1999: 146).

Bronstein, *Zochrot* faaliyetlerinin sadece “ülke içi mülteciler bile olsalar, İsrail’deki Arapların iznine veya onayına dayalı olmamakla” kalmayıp, ayrıca ana hedef “ulusal Yahudi kamındaki” söylemi temel olarak değiştirmek olduğu için İsrail’deki Filistin gruplarını *dışlaya bildiklerini* bile kabul eder (Bronstein, 2005: 233). Filistinli mültecileri sadece mağdurlar olarak temsil etmek ve sürekli olarak tahliyelerini vurgulamak, travmayı şiddetlendirir, fakat aynı zamanda, onları sesten mahrum bırakır (araştırmamın parçası olarak gördüğüm Filistinli İsraililerin iddia ettiği gibi).⁸ Böylece, *Nakba*’nın “eksiksiz tanığının” kim olduğuyla, kimin “dile getirilemez” tanıklığını duymamız gerektiğiyle ilgili soruyla ne karşılaşmış ne de bu soru çözülmüştür. *Zochrot* tarafından dağıtılan materyal, Filistinli tanıklar-muhbirler tarafından yazılmış, fakat *Zochrot* tarafından çevrilmiş, derlenmiş ve üretilmiştir.⁹

Diğerlerinin yorumlaması ve çözmesi için sözlü deneyimleri sunulan Filistinlilerin yerli muhbirler olarak bu şekilde kullanılması, Filistin içindeki/hakkındaki akademik araştırmayla rahatsız edici bir paralelliğe sahiptir ve klasik doğubilimi (Oryantalizm) izlerini taşır (Said, 1978). Burada, Salim Tamari’nin ifade ettiği gibi, “içinde Filistin söyleminin kullanıldığı terimleri dikte edebilen ‘misafir bilginlerin’ yer aldığı bir iş kolu ortaya çıkarken, Filistinli ‘danışmanlar’ bilginlerle ilgili bu çok ulusçulukta proleter bir fonksiyon olarak hizmet verirler” (Tamari 1995: 24).

Şunu öne sürmek isterim ki, *Nakba*’dan kurtulan ve *Nakba*’yı İbranice dilinde anan Filistinlilerin yaptıkları tanıklıkları toplarken, *Zochrot* Filistin hafızasını kendine mal eder ve Filistinlilerin pozisyonlarını sadece kurbanlar olarak yaşatır. Ancak bu pozisyon, bugün birçok Filistinli tarafından reddedilmektedir. Sorun, Yahudilerin Filistinli tanıklıkları toplayıp toplaması veya mevcut arşivli tanıklıkları kullanıp kullanmaması (veya tercüme edip etmemesi) ile ilgili değil, bunun yerine Yahudi *Nakba* faillerinin tanıklıklarının toplanıp toplanmaması gerektiğiyle ilgilidir.

2. İkinci nokta, *Zochrot*, Filistin sahalarını anmak için yeni işaretler göndermektedir. Yeni işaretin amacı, İbranice yer veya cadde adlarını taşıyan mevcut işareti gizlemek veya değiştirmek değildir, bundan ziyade, buna ilave yapmak, bu yerdeki başka bir varlığa işaret etmektir.¹⁰ *Zochrot* tarafından gönderilen işaretlerin tümü gönderildikten birkaç saat sonra kaldırılmış olmasına rağmen, sinyalizasyon, hakimiyetçi manzarayı alt üst eder ve yeniden siyasileşti-

8 Bronstein, birçok durumda grup tarafından organize edilen ziyaretlerin tahliyeden kaynaklanan acıyı iki katına çıkardığını ve İsrail devletinde Filistinli mültecilerin maruz kaldığı ayrımcılığı keskinleştirdiğini, hatırlama eylemini bir unutma ve sessiz kalma eylemine dönüştürdüğünü kabul eder. Bu, *Zochrot*’un kabul ettiğine göre, tanıklarının kontrolünün ötesindedir.

9 Genellikle yazarların ve tanıkların mevcut meskenlerini belirtmeden veya işgal bölgelerinde yaşadıkları ve böylece İsrail Savunma Kuvvetleri’nin kontrol noktalarını geçemedikleri takdirde bazı tanıkların tanıklık etmesinin engellenebileceğini söylemeden.

10 Leshem’in (2005) iddia ettiği gibi, *Zochrot*’un sinyalizasyonu, azınlıkçı bir uygulamayı benimseyerek ve neredeyse tamamen Yahudi Ulusal Fonu gibi makamlarca kontrol edilen İsrail manzarasının alternatif bir okumasını teklif ederek bir ‘anı toplumu’ inşa etmeye ve İsrail anma manzarası içinde Filistin’in fiziksel ve ruhsal varlığı için yerler yaratmaya kalkışır.

rir. Bronstein (2005: 225) bize İbranice sinyalizasyon kelimesinin *Shelet* olduğunu ve bu kelimenin "kontrol" anlamındaki *Shilita* kelimesiyle aynı köke sahip olduğunu hatırlatır. Fakat benim sorum, İsrail'in coğrafi-siyasi manzara üzerindeki nihai kontrolünün bu sinyalizasyonu olanaklı kılıp kılmadığıdır. 1980'lerden beri tahrip edilmiş köylerine yürüyen Filistin köy birliklerinden hiçbirisi sinyalizasyonu yeniden gönderemeye cesaret edemedi. Bu manzara, hareketi İsrail hegemonyasının öncelikli çocuklarının ayrıcalığı olarak kalmaktadır.

Ne var ki, eğer çok az kaldığı için hafızayı harekete geçirmeye devam etmemiz gerektiğini düşünen Nora'ya katılırsak, *Zochrot*'ın web sitesini bir *lieu de mémoire* olarak düşünebiliriz ki bu *Nakba*'yı sadece Yahudi İsraililerin kurtarabildiği, solan bir anı olarak temsil etmeye yarar. Deneyimlerini düzenlemeleri ve paylaşımları için mültecilere araç ve bilgi kaynağı sağlamanın yanında mültecilerin evlerine, çiftliklerine ve işyerlerine dönme haklarıyla ilgili olarak bilinçlendirmek olan Filistin siber sahası *lieu de mémoire* –palestineremembered.com ile bunu karşılaştırmak ilginçtir (palestineremembered.com). Tahliye edilmiş evleriyle ilgili haklarına tanıklık olarak birçok Filistinlinin elinde tuttuğu anahtar ile her iki taraf da sembolize edilmektedir.

3. Üçüncü nokta; Pappé, 1948 yılındaki etnik temizliğin –Filistin sorununun kalbidir– artık bölgedeki siyasi elit tabaka tarafından ve uluslararası alanda tartışılmadığını, bunun sivil toplumun "barış, uzlaşma için gerçek bir yol haritası" yaratma yönündeki "alttan alma politikasına" kalmış olduğunu savunur (Pappé, 2005: 257). *Zochrot* uzlaşma söylemini vurgular, fakat *Nakba*'yı kendilerine mal ederek, bir çözüm getirmekten ziyade, sürdürmeyi riske atar. Ayrıca Pappé, "Barış Şimdi"den Condoleeza Rice'a kadar herkes tarafından uygun bulunan iki devletli bir çözümün, kendi feragatine sebebiyet vermesi gereken geri dönme hakkı olmadığı takdirde makul olamayacağını ifade eder (Pappé, 2005a: 258).

4. Bu durum, beni dördüncü görüşüme getirmektedir. İddiaya göre Filistinlilerin geri dönme hakkının lehine olmasına rağmen, *Zochrot*'un hareketleri sembolik olarak kalır. Bronstein, "işaretin geri dönüşü" ve "Filistinlilerin Filistin'e geri dönebilme olasılığı" hakkında kesin konuşmaz. Gruba göre, *Zochrot* hareketi yoluyla, Filistinlilerin İsrail-Yahudi alanındaki hayatlarının anısı "(ille de *fili* geri dönme hareketi olmasa bile) geri dönme hakkını onaylama potansiyeli taşır" (Bronstein 2005: 231); veya, Hillel Cohen'in "pragmatik sebepler" için belirttiği gibi, geri dönüş değil, haktır (kişisel irtibat, Kasım 2005). Bunun tersine, *Nakba*'yı anarken, İsrail-Filistin Ülke İçi Mülteciler Komitesi'nin ve "palestineremembered" gibi grupların amacı, geri dönme hakkı için çalışmaktır (Va'ad Ha'hakurim 2005) – sembolik olanı toprağın imtiyazlı işgalcilerine bırakmaktır.

5. Son nokta; Filistinlilerin çağdaş dönemde maruz kaldığı baskı arasında bağlantı kurmaksızın *Nakba* geçmişine ile ilgilenecek, *Zochrot*, kabaca onarım yapmış olur, fakat ırkçı İsrail devletini alt üst etmez. Temmuz 2006 tarihinde, Gazze'nin tahrip edilmesi, Henri Lowi'nin şu bağlantıyı kurmasına yol açar:

"Bu, *Nakba*'da sürekli olarak kullanılan ve iyi bilinen bir çalışma biçimidir; altyapının kitlesel halinde tahribi, insanlara karşı terör, tehditler, yerleşmiş mezalim. İsrail'in çalışma biçimi, tutarlı ve kendine karşı dürüsttür. Anlaşılması zor olan, Filistinli mültecilerin geri

dönme hakkını tanımayı reddeden, görünüşteki barış ve demokrasi yanlısı eylemcilerin pozisyonudur. Böyle yaparak, bütün protestolarına ve şikayetlerine rağmen, Siyonist Filistin etnik temizliğini –geriye dönük olarak, ileriye dönük olarak ve şu anda– uygun bulmaktadırlar. Bu, barışa giden yol olamaz” (elektronik posta irtibatı, 5 Temmuz 2006).

SONUÇ

Anı, anma ve anılastırma, küresel kimlik oluşturma söyleminin merkezi bir parçası haline gelmiştir. Bu ‘anı patlaması’ içinde, Filistinli hafıza sadece paradigmatik bir kamulaştırma değil, ayrıca –hangi tarafta olduğunuza bakmaksızın– etnik ve siyasi çatışmayı ifade etmenin bir kısa yoludur. Gazze’deki 2006 savaşı ve Lübnan savaşı, Filistin sorununun herhangi bir ‘yeni Orta Doğu’nun’ merkezi olarak kaldığını ve bunun mülteci sorunu için bir çözüm de içermesi gerektiğini açıkça göstermiştir.

Zochrot İsrail’in manzarasıyla ve İbranice konuşan halkla devleti eleştirmeden ilgilenir, bu arada, *Nakba*’nın anlamı üzerindeki yorumlayıcı kontrolünü elinde tutar, bunu zımnen uzlaşmaya giren ve statükoyu onaylayan yollarda yapabileceğini ima eder. Zochrot, *Nakba* ile Filistinlilerin günümüzde maruz kaldığı baskı arasında açık bir bağlantı kurmaz. Ne var ki, grup diğer İsrail barış örgütlerini Lübnan savaşına karşı protestolarda açıkça bir araya getirmekten geri durmasına rağmen, sessiz kalamadı. Kendi taklit edilemez tarzıyla Tel Aviv’in en gözde caddesine olayı kınayan bir broşür hazırlayarak tepki gösterdi. Kendi sözleriyle:

“Bir Cuma öğleden sonrasında, 21 Temmuz 2006 tarihinde, savaşı protesto etmek için Tel Aviv’in çatılarından broşürleri saçarak dağıttık. Bu broşürler, vatandaşlara evlerini terk etme çağrısında bulunurken İsrail Savunma Kuvvetleri tarafından bırakılan gerçek broşürlerden tercüme edilmiş alıntılar içeriyordu. Bölgemiz başka bir tahliye ve mültecilik döngüsüne girerken, Zochrot, Yahudi halkı, bu savaşın amaçlarını sorgulamaya ve 1948 Nakba’sıyla başlayan şiddetli çatışmanın köklerini tanımaya davet eder.”

Zochrot’un savaş hakkındaki durum çalışması (www.zochrot.org/index.php?id=454), diğer bildirimleri gibi, paralellik ifade eder, Filistinlilerin mağduriyetiyle İsraililerin sorumluluğunu ve İsraililerin mağduriyetini eşit kılmaya çalışır. Zochrot’a göre, bunların her ikisi de sadece çatışmanın köklerine hitap ederek hafifletilebilir ki, bu 1948 Filistin *Nakba*’sından kaynaklanır. Eninde sonunda, Zochrot’un hareketleri –havalı ve etkili olduğu gibi– hala sembolik seviyede durmaktadır. Siyasi çözümden ziyade uzlaşmayı amaçlarken, merkezi geri dönme hakkı konusunun sadece tasavvur halinde kaldığı duygusundan kaçmak zordur.

REFERANSLAR

- Agamben, Giorgio. 1999. Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive (*Auschwitz’den Kalanlar: Tanıklar ve Arşiv*). New York, Zone Books
- Alpher, Yossi. 2002. ‘Refugees forever?’ (*Sonsuza kadar mülteci?*) (Orijinal olarak *Ramallah Online*’dan gönderilmiştir). www.artsmcgill.ca/MEPP/PRNP/papers/alpher
- Beinin, Joel. 2004. No More Tears: Benny Morris and the Road Back from Liberal Zionism (*Daha Fazla Gözyaşına Hayır: Benny Morris ve Liberal Siyonizmden Dönüş Yolu*), *Middle East Report (Orta Doğu Raporu)* 230
- Benvenisti, Meron. 2000 *Sacred Landscape: The Buried History of the Holy Land since 1948 (Kutsal Görünüm: 1948’den beri Kutsal Toprağın Gömülü Tarihi)* Berkeley: University of California Press.

- Bronstein, Eitan. 2005. The Nakba in Hebrew: Israeli-Jewish awareness of the Palestinian Catastrophe and internal refugees (*İbranicce Nakba: Filistin Felaketi ve ÷lke ii m÷lteciler hakkındaki İsrail-Yahudi bilinci*), Nur Masalha (ed.) Catastrophe Remembered: Palestine, Israel and the Internal Refugees. Essays in Memory of Edward W. Said (*Hatırlanan Felaket: Filistin, İsrail ve ÷lke İi G÷çmenler. Edward W. Said Anısına Yazılar*) içinde. London, Zed Books.
- Cohen, Hillel. 2005. The State of Israel versus the Palestinian internal refugees (*Filistinli ÷lke ii m÷ltecilere karşı İsrail Devleti*), Nur Masalha (ed.) Catastrophe Remembered: Palestine, Israel and the Internal Refugees. Essays in Memory of Edward W. Said (*Hatırlanan Felaket: Filistin, İsrail ve ÷lke İi G÷çmenler. Edward W. Said Anısına Yazılar*) içinde. London, Zed Books.
- Eldar, Akiva ve Idith Zertal. 2004. Lords of the Land: The Settlers and the State of Israel 1967-2004 (*Toğrağın Efendileri: Yerleşimciler ve İsrail Devleti 1967-2004 (Adonei Ha'aretz: Hamitnachalim U Medinat Israel 1967-2004)*). Or Yehuda: Kinneret, Zmora-Bitan, Dvir
- Eisen, Paul. 2003. In Sight of Yad Vashem: Jews and Deir Yassin Remembrance (*Yad Vashem'in Görünümünde: Yahudiler ve Deir Yassin'i Anmak*) http://www.jffjp.org/backgroundX/backgroundX_eisen.htm
- Fanon, Frantz. 1963. The Wretched of the Earth (*Yeryüzündeki Sefiller*). New York, Grove Press.
- Flapan, Simha.1987. The Birth of Israel: Myths and Reality (*İsrail'in Doğumu: Mitler ve Gerçeklik*) London, Croom Helm.
- Forty, Adrian ve Susanne Küchler (editörler). 1999. The Art of Forgetting (*Unutma Sanatı*). Oxford, Berg.
- Foucault, Michel (1978) The History of Sexuality, Volume I: An Introduction (*Cinselliğın Tarihi, Cilt I: Giriş*). New York, Random House.
- Friedländer, Saul. 1992. Trauma, transference and 'working through' in writing the history of the Shoah (*Shoah tarihini yazarken travma, aktarım ve 'baştan sona çalışmak'*), *History and Memory (Tarih ve Bellek)*, cilt. 4, İlkbahar-Yaz: 39-59.
- Goldberg, David Theo. 2002. The Racial State (*İrksal Durum*). Oxford: Blackwell.
- Gutwein, Daniel. 2002. Left and Right Post-Zionism and the Privatization of Israeli Collective Memory (*Sol ve Sağ Siyonizm Sonrası ve İsrail Kolektif Belleğini Özelleştirmek*), Anita Shapira ve Derek Penslar (ed.) içinde. 2002. Israeli Historical Revisionism: From Left to Right (*İsrail'in Tarihsel Revizyonizmi: Soldan Sağa*). London: Frank Cass.
- Hanafi, Sari. 2005. 'Spacio-cide and bio-politics: The Israeli colonial conflict from 1947 to the Wall' (*'Spacio-cide ve biyo politika: 1947'den Duvara İsrail'in sömürgesel çatışması'*),
- Michael Sorkin (ed.) Against the Wall: Israel's Barrier to Peace (*Duvara Karşı: İsrail'in Barış Bariyeri*) içinde. New York: The New Press.
- 'Issa, Mahmoud. 2005. The Nakba, oral history and the Palestinian peasantry: The case of Lubyā (*Nakba, sözlü tarih ve Filistinli köylüler: Lubyā örneği*), Nur Masalha (ed.) Catastrophe Remembered: Palestine, Israel and the Internal Refugees. Essays in Memory of Edward W. Said (*Hatırlanan Felaket: Filistin, İsrail ve ÷lke İi G÷çmenler. Edward W. Said Anısına Yazılar*) içinde. London: Zed Books.
- Khoury, Elias. 1998 [2005] *Bab El Shams*. Çeviren. Moshe Hacham. Tel Aviv: Andalus Publishing House.
- Khoury, Jacki. 2006. Debate in the Arab public: How important is the return to the villages? (*Arap halkındaki tartışma: Köylere geri dönmek ne kadar önemli?*) Ha'aretz, 4 Aralık 2006.
- Kuperman, Yehuda. 2005. *The Nakba (Nakba)*. www.machsom.com/article.php?id=2660
- Langer, Laurence. 1991. Holocaust Testimonies: The Ruins of Memory (*Yahudi Soykırımı Tanıklıkları: Belleğin Enkazı*). New Haven: Yale University Press.
- Laor, Yitzhak. 2004. Wresting tradition from the conformists (*Geleneği konformistlerden zorla elde etmek*), Ha'aretz, 10 July, 2004.
- Lentin, Ronit. 2004. 'No Woman's Law will Rot this State': The Israeli Racial State and Feminist Resistance (*'Hiçbir Kadın Hukuku bu Devleti Bozmayacak': İsrail Irkçı Devleti ve Feminist Direniş*), *Sociological Research Online*, cilt 9, no. 3, <http://www.socresonline.org.uk/9/3/lentin.html>.
- Leshem, Noam. 2005. Signs of Memory, spaces of Power (*Bellek İşaretleri, Güç boşlukları*). Yayınlanmamış çalışma.
- Masalha, Nur. 2003 The Politics of Denial: Israel and the Palestinian refugee problem (*İnkâr Politikası: İsrail ve Filistinli m÷lteci sorunu*). Londra: Pluto.
- Masalha, Nur. 2005a. Giriş, in Nur Masalha (ed.) Catastrophe Remembered: Palestine, Israel and the Internal Refugees. Essays in Memory of Edward W. Said. London: Zed Books.

- Masalha, Nur (editör) 2005b. Catastrophe Remembered: Palestine, Israel and the Internal Refugees. Essays in Memory of Edward W. Said (*Hatırlanan Felaket: Filistin, İsrail ve Ülke İçi Göçmenler. Edward W. Said Anısına Yazılar*) içinde. Londra: Zed Books.
- Morris, Benny. 1987 The Birth of the Palestinian Refugee Problem, 1947-1949 (*Filistinli Mülteci Sorununun Doğuşu, 1947-1949*) Cambridge: Cambridge University Press.
- Morris Benny. 1994. 1948 and After: Israel and the Palestinians (*1948 ve Sonrası: İsrail ve Filistinliler*). Oxford: Clarendon Press.
- Morris, Benny. 2002. A New Exodus for the Middle East? (*Orta Doğu için Yeni bir Göç mü?*) *The Guardian*, 3 Ekim 2002
- Morris, Benny. 2004. The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited (*Filistinli Mülteci Sorununun Doğuşu*) Cambridge: Cambridge University Press.
- Nora, Pierre. 1989. Between Memory and History: *Les Lieux de Mémoire. Representations (Bellek ve Tarih Arasında: Les Lieux de Mémoire. Sunumlar)* 26/İlkbahar 1989: 7-24.
- Pappé, İlan.1988. Britain and the Arab-Israeli conflict, 1948-51 (*İngiltere ve Arap-İsrail çatışması, 1948-51*). Basingstoke: St Antony's College, Oxford ile işbirliğiyle Macmillan.
- Pappé, İlan. 2004a. A History of Modern Palestine: One Land, Two Peoples (*Bir Modern Filistin Tarihi: Bir Toprak, İki Halk*). Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Pappé, İlan. 2004b. Response to Benny Morris, "Politics by other means" in the New Republic (*New Republic'te Benny Morris'e yanıt, "Diğer araçlarla politika*). *The Electronic Intifada* 30 Mart 2004
- Pappé, İlan. 2005a. The real road map to peace: International dimensions of the internal refugee question (*Barışa giden gerçek yol haritası: Ülke içi mülteci sorununun uluslar arası boyutları*), Nur Masalha (ed.) Catastrophe Remembered: Palestine, Israel and the Internal Refugees. Essays in Memory of Edward W. Said (*Hatırlanan Felaket: Filistin, İsrail ve Ülke İçi Göçmenler. Edward W. Said Anısına Yazılar*) içinde. London: Zed Books.
- Pappé, İlan. 2005b. The green lungs and the blue box (*Yeşil hamleler ve mavi kutu*). *Mita'am*, no. 4: 89-102.
- Piterberg, Gabriel. 2001. Erasures, *New Left Review* 10, Temmuz-Ağustos 2001.
- Said, Edward ve Jean Mohr. 1986. After the Last Sky: Palestinian Lives (*Son Gökyüzünden Sonra: Filistinli Hayatlar*) London: Faber and Faber.
- Said, Edward. 1978. Orientalism (*Doğubilim*) London: Routledge and Kegan Paul.
- Shavit, Ari. 2004. Survival of the Fittest, An Interview with Benny Morris (*En Güçlünün Hayatta Kalması, Benny Morris'le bir Görüşme*). Ha'aretz 09/01/2004
- Shlaim, Avi. 1988. Collusion across the Jordan: King Abdullah, the Zionist movement and the partition of Paletsine (*Ürdün boyunca danışıklık: Kral Abdullah, Siyonist hareket ve Filistin'in bölünmesi*) . Oxford: Clarendon.
- Silberstein, Laurence J. 2002. Problematising Power: Israel's Postzionist Critics (*Gücü Sorunlaştırmak: İsrail'in Siyonizm Sonrası Eleştirileri*), *Palestine-Israel Journal*, cilt 9 (3): 97-107.
- Tamari, Salim. 1995. Tourists with Agendas (*Ajandalı Turistler*) *Middle East Report (Orta Doğu Raporu)* No. 196 Eylül/Ekim, 1995: 24
- Tamari, Salim. 2002. Narratives of exile (*Sürgün anlatıları*). *Palestine-Israel Journal* 9/4.
- Va'ad Ha'akurim. 2005. The Internally displaced and the right of return. Position paper. Committee for the Internally Displaced (*Ülke içi Mülteciler ve geri dönme hakkı. Yazılı görüş. Ülke İçi Mülteciler Komitesi*).
- Young, James E. 2000. At Memory's Edge: After-Images of the Holocaust in Contemporary Art and Architecture (*Belleğin Kenarında: Çağdaş Sanatta ve Mimaride Yahudi Soykırımından sonraki Görüntüler*). New Haven: Yale University Press.
- Zertal, Idith. 2000. From the People's Hall to the Wailing Wall: A study in Memory, Fear and War (*Halk Salonundan Ağlama Duvarına: Bellek, Korku ve Savaş çalışması*) *Representations (Sunumlar)* no. 69/Winter 2000 96-126

LATİN AMERİKA DENEYİMİ

Detlef NOLTE

Latin Amerika, uzun süren otoriter yönetimler, iç savaşlar sırasındaki ve resmi demokratik rejimlerdeki (örneğin Peru, Kolombiya) büyük insan hakları ihlalleri geçmişiyle hesaplaşma konusunda geniş bir yelpazeye yayılan deneyimlere sahiptir. Geçmişle hesaplaşma varyasyonlarının sebebi, farklı faktörlerdir. Bu faktörler arasında; insan hakları ihlallerinin tipi ve büyüklüğü, otoriter rejimlerin süresi ve demokrasiye geçiş biçimi yer alır.

Herşeyden önce, şiddetli insan hakları ihlallerinin büyüklüğü Latin Amerika'da farklılık göstermiştir. Suikasta uğrayan rejim karşıtlarının sayısı, 100'den, 100.000'e kadar çıkıyordu. Ayrıca, insan hakları ihlalleri boyutunun geçmişle hesaplaşma biçimini nasıl etkilediğini bilmiyoruz. Muhtemelen, oldukça fazla sayıda kurban bir toplumu sarsıntıya uğratabilir ve felç edebilirdi. Eğer birkaç mağdur olsaydı, geçmişteki insan hakları ihlalleri konusuyla yüzleşme yönündeki sosyal ve siyasi baskı, yetersiz olurdu. Bazı suçlar –Latin Amerika'da uygulanmış öldürülen rejim karşıtlarının çocuklarını çalma veya kaybetme uygulaması– özellikle tüyler ürperticidir ve mağdurların akrabalarını harekete geçirir.

İkincisi, baskı dönemi, bazı ülkelerde, sadece birkaç yıl sürerken, diğer ülkelerde, on yıldan fazla sürmüştür. İç savaşlar ve uzun süren askeri rejimler bazı durumlarda kendilerini kurumsallaştırarak, nüfusun büyük kısmı tarafından meşru görülmesine yol açtı. Örneğin 15 yıllık otoriter yönetimden sonra, Şili'li diktatör Pinochet, 1988 yılındaki plebisitte oyların yüzde 40'ından fazlasını aldı. Otoriter rejimin çok fazla sayıdaki destekçisi, geçmişle anlaşmaya varma sürecini başlatmayı daha zor hale getirdi.

Üçüncüsü, büyük insan hakları ihlalleri, geçmişle anlaşma ile ilgili zamanlama konusunda değişiklik gösterir. Bazı ülkelerde –Kolombiya gibi-, bu konu oldukça yenidir. Bazı başka ülkelerde –Arjantin'deki gibi-, bu süreç yaklaşık 20 yıl önce başlamış ve çeşitli aşamalardan geçmiştir. Ne var ki, Latin Amerika'daki geçmişle başa çıkmada yer alan farklı biçimlerin ve ulusal rotaların ayrıntılarına girmeyeceğim, bunun yerine, bir denge kurmaya ve bazı genel dersleri sunmaya çalışacağım.

LATİN AMERİKA'DAN ÖĞRENİLEN DERSLER

Latin Amerika deneyiminden öğrenilebilecek çeşitli dersler vardır.

- Geçmişin ciddi insan hakları ihlalleriyle başa çıkmak için bir örnek Latin Amerika modeli veya planı yoktur, ama farklı ulusal çevrelere tekabül eden farklı yollar vardır.
- Bir uç tarafta, özel mahkemeler tarafından karakterize edilen bir tür Nürnberg modelimiz var –Arjantin'deki Başkan Alfonsín'in başkanlığının başlaması gibi-; askeri cunta üyelerinin nispeten hızla mahkum edilmeleri ve eski rejimin üst kademesi üzerindeki adli takibatın yoğunlaşması. Diğer uç tarafta, aşağıdaki unsurları taşıyan Santiago modelinden bahsedebiliriz: Geçmişle anlaşmaya varma süreci, (genellikle otoriter rejim

sırasında benimsenmiş) kurulu adli çerçeve ve normlar içinde ortaya çıkarılır; yargı içtihatlarının ve yasal uygulamanın ortaya çıkma olasılığı vardır (uluslararası hukuk dahil). Adli takibat, zaman alır, yargılanacaklar rejimin üst rütbelileriyle kısıtlı değildir, yaygın hizmetlileri de kapsar.

- Geçmişle hesaplaşmak, demokratikleşme sürecinin bir parçasıdır. Eski insan hakları ihlalleriyle nasıl başa çıkılabileceği konusu demokratikleşme sürecini de etkiler. Fakat aynı zamanda ilerleme ve gerçek ve algılanabilir demokrasi ihtiyacı için somut önlemler almak zorunludur. Birkaç istisnaya rağmen (örneğin Arjantin) geçiş, bir parçalanmayla sonuçlanmamış, fakat önemli yetkiler taşıyan ve pozisyonlarını muhafaza eden eski rejimin elit tabakasıyla tartışmalı bir biçimde sonuçlanmıştır.
- Bu bağlamda, geçmişle hesaplaşmak, hayal kırıklığına uğratan bir deneyim olabilir. Bu süreç, Latin Amerika'da uzun soluklu ve şaşkıncı birçok dönüşüm olduğunu gösterir. Arjantin cuntasının üyeleri, mahkemeye verilmiş, hüküm giymiş, affedilmiş ve yeniden suçlanmışlardır. Şili'de 1990 yılında geçmişle anlaşmaya varmanın neredeyse en kötü deneyimi yaşandı. Eski diktatör Pinochet başkomutan olarak göreve devam etti, bir af yasası yürürlüğe girdi ve toplumun büyük bir kısmının eski diktatöre verdiği destek sürüyordu. On beş yıl sonra Şili, diktatör geçmişle ve büyük insan hakları ihlalleriyle hesaplaşma konusunda Latin Amerika'daki en ileri ülkelerden biri oldu. Fakat Pinochet'in hüküm giymeden önce öldüğü kabul edilmelidir. Öte yandan, 1968 yılında Meksika'daki Tlatelolco öğrenci katliamından sorumlu olan politikacılar ve görevliler, bu korkunç olaydan kırk yıl sonra kendi aleyhlerine dava açılabilmesini asla düşünmediler.
- Latin Amerika'daki eski suçlarla başa çıkmanın başarısı, hak mücadelesinin ve siyasi faaliyetlerin sonucuydu. Mağdurların çıkarlarını savunmayı amaçlayan sivil toplum örgütleri ve adalet taleplerini politikalara dönüştüren siyasi aktörler (özellikle siyasi partiler) olmadan eski insan hakları ihlalleriyle anlaşmaya varma konusunda ilerleme kaydedilemezdi.
- Latin Amerika için, geçmişteki insan hakları ihlalleriyle başa çıkarken demokratik birlik ve ilerlemeler süreci arasında keskin bir ilişkiyi kanıtlamak mümkün değildir. Uruguay, demokratik kurumlarının ve demokratik siyasi kültürünün kalitesi bakımından her zaman ilk sırada olmuştur (Latinobarometer araştırmaları). Fakat geçmişle ilgilenme konusunda kısıtlı bir arşivci olmuştur. İnsan hakları ihlalleri 1980'lerde affedilmiş ve baskıcılar sadece kısa süre önce mahkemeye verilmiştir. Demokrasi birliği, çok boyutlu bir süreçtir; geçmişle hesaplaşmak, bu boyutlardan sadece birisidir. Eğer demokratikleşme sürecinin diğer alanlarında gerçek ilerleme varsa, örneğin, hukukun üstünlüğünde, askeriyenin sivil kontrolünde, siyasi katılımında geçmişle hesaplaşmak daha kolaydır. Geçmişteki suçları ve insan hakları ihlallerini unutmama politikası, eğer hali hazırda var olan demokratik kurumların işleyişindeki, örneğin ordunun baskınlığı veya politik içerikli suçların varlığı ve cezalandırılmaması, açıklarla ilgiliyse, daha zorunludur.
- Latin Amerika ülkeleri, aşağı yukarı aynı araçların karışımını uygulamıştır –af, hakikat komisyonları, tazminatlar, rehabilitasyon kanunları ve cezai takibat–. Bunlar spe-

sifik ulusal bağlamlara yönelik olarak farklı şekillerde ayarlanmıştır (örneğin hakikat komisyonları). Farklı araçlara kısaca atıfta bulunacağım:

Cezai takibat, birkaç istisnaıyla beraber –Arjantin gibi–, geçiş sürecinden hemen sonra mümkün olmamıştır. Çünkü bu ülkelerde eski yöneticiler ve baskıcılar hala etkiliydi. Fakat daha sonra, bazı ülkelerde kuvvetler dengesi değiştiğinde, insan haklarını ihlal edenler mahkemeye verildi. Fazla sayıda eski baskıcı, Arjantin’de ve Şili’de sorguya çekildi. İnsan hakları ihlallerinin adli takibatındaki ilerleme, ulusal adli sistemler ve uluslararası hukuktaki değişiklikler sayesinde kolay oldu.

Af kanunları, Latin Amerika’nın geçiş adaletindeki en tartışmalı araçtı. Bu kavram zaten tartışılmıştı. Af, suçları araştırıldıktan ve belgelendikten sonra insan hakları ihlalcilerinin affedilmesi anlamına mı gelmektedir? Veya bunun anlamı, suçların soruşturulmaması ve affedilmesi gerektiği anlamına mı gelmektedir? Birçok kere insan hakları ihlalcileri affa uğradı. Bazı ülkelerde bu af kanunları iptal edildi (Arjantin) veya mahkemeler tarafından uygulanmadı, çünkü uluslararası hukuka ters nitelikteydiler (Şili). Ayrıca af kanunları, yurt dışında adli kovuşturmayı engellemez (Avrupa’da veya ABD’de). Çatışma içindeki iki taraf insan hakları ihlalleri suçu işlediklerinde, af kanunları, iç savaş sonrası süreçte daha kabul edilebilir görünmektedir (örneğin, Orta Amerika’da veya şimdi Kolombiya’da).

Rehabilitasyon durumunda, maddi ve manevi rehabilitasyonları ayırt etmek zorundayız. **Manevi rehabilitasyon** hareketleri, mağdurlar veya mağdurların akrabaları için çok önemlidir. Bir manevi rehabilitasyonu örneği olarak, Şili Başkanı Aylwin tarafından, Şili Hakikat Komisyonu’na sunduğu raporda, devlet terörizmi kurbanlarına karşı yapılan özrü görebiliriz. Anıtlar da mağdurların manevi rehabilitasyonunun parçası olabilirler. **Maddi rehabilitasyon** hareketlerine, siyasi sebepler yüzünden işlerini kaybetmiş kişilerin yeniden görevlerine atanmaları dahil edilebilir. Uruguay’da, diktatörlüğün sona ermesinden sonra, 10.000 eski devlet memuru yeniden istihdam edilmiştir. Ayrıca, insan hakları ihlalleri mağdurlarının psikolojik ve tıbbi tedavilerini de rehabilitasyon sürecinin bir parçası olarak görmek zorundayız.

Maddi tazminatlar, kısmen ilgili ülkenin refahına bağlıdır. Şili ve Arjantin gibi daha gelişmiş ülkeler, daha yüksek tazminatlar ödeyebildiler. Belirtmek gerekir ki siyasi irade, fonların isteğe göre kullanılabilmesinden daha önemlidir. Bireysel örneklerde Amerika İç İnan Hakları Mahkemesi, tazminat ödemeleri emri verdi (örneğin Peru’da).

Hakikat komisyonları, Latin Amerika’da önemli olmuş ve geniş çapta kullanılmıştır. Bunlar, Arjantin, Bolivya, El Salvador, Guatemala, Paraguay, Peru ve Uruguay’da kullanılmıştır. Şekilleri ve misyonları, tıpkı geçmişle anlaşmaya varma üzerindeki etkileri gibi değişken olmuştur. Komisyonların, Bolivya, Ekvador ve Uruguay’da etkileri çok az oldu. El Salvador ve Guatemala’yı sınırlı bir şekilde etkilediler. Fakat Orta Amerika iç savaşlarına son vermek amacıyla barış anlaşmalarının önemli bir bileşimi niteliğindediler. Daha yakın zamandaki Peru Hakikat Komisyonu hala tartışmalıdır ve Paraguay Hakikat Komisyonu çalışmasını 2008 yılında tamamlayacaktır. Latin Amerika’da en iyi komisyonlar, Şili ve Arjantin Hakikat Komisyonları olmuştur ve bunlar her iki ülkede geçmişle başa çıkmak için standartlar belirlemiş, ağır bir diktatörlük geçmişiyle yüzleşen diğer ülkeler için bir örnek teşkil etmiştir. Sadece La-

tin Amerika için değil, diğer ülkeler için de. Her iki komisyonun da nihai raporları, kitle iletişim araçlarında ve ayrıca özel yayınlar olarak geniş çapta yayınlanmıştır. Bu nedenle, komisyonların her iki toplumun kolektif ve kültürel bellekleri üzerindeki uzun vadeli etkisi, çok büyük olmuştur. Farklı hakikat komisyonu tipleri ve modelleri, kıtalar arasında oldukça serbest bir şekilde seyahat etti. Güney Afrika hükümeti, Şili'li uzmanları davet etti ve Şili Hakikat Komisyonu'yla çalıştı ve komisyonunu kendi ihtiyaçlarına göre uyarladı. Paramiliter grupları dağıtma sürecinde, Kolombiya hükümeti, Güney Afrika Hakikat Komisyonu'nun bazı unsurlarını kopyaladı, işlenmiş suçların itirafı karşılığında cezaların indirilmesi gibi. Ne var ki, Kolombiya örneğinde, bir hakikat komisyonuna değil, Paramiliter grupları dağıtmak için bir mekanizmaya atıfta bulunuruz. Genel olarak, Latin Amerikalı hakikat komisyonları, Güney Afrika modeliyle aynı adli ve hakikat arama fonksiyonları karışımını sunmadılar. Latin Amerikalı Hakikat Komisyonlarının farklı avantajları vardı. Bunlar, mağdur dostuydu: insan hakları ihlalleri mağdurları (veya bu mağdurların akrabaları) kendi örneklerini sunma şansına sahip oldu ve bu süreç içinde bir tür psikolojik rahatlamaya erişebildiler. Bazen, kendi tanıklıklarını isimsiz olarak sunabildiler. Mağdurlar, kendilerine baskı yapanlarla veya insan hakları ihlallerinden suçlananları savunanlarla yüz yüze gelmek zorunda değildi (bir tür çapraz sorgulama). Aynı sebep yüzünden, Latin Amerikalı hakikat komisyonları, cezai kovuşturmalar için bir ikame değildi. Cezai kovuşturmalar, mağdurların çıkarlarıyla varsayılan suçlular arasında daha fazla dengelenmeliydi. Fakat bazen hakikat komisyonlarının soruşturmalarının sonuçları mahkemelerde delil görevi gördü. Bu nedenle, Latin Amerika'da hakikat komisyonları ve cezai kovuşturmalar, geçmişle başa çıkarken birbirlerinin yerini tutan araçlar olmadılar. Ayrıca, hakikat komisyonları ve cezai kovuşturmalar, geçmişteki insan hakları ihlallerinin hakikatini ortaya çıkarma yönündeki tek araç değillerdi. Arjantin'de, 1990'larda, mahkemelerdeki hakikati ortaya çıkarmak için sözde hakikati bulma duruşmaları yapıldı.

- Hakikat komisyonları, Latin Amerika'da bir uzlaşma aracı olmamıştır. Bunlar, uzlaşmaya giden uzun yoldaki başlangıç noktası ve gerekli bir koşul olabildi. Bu bağlamda daha önemlisi, mağdurların temsilcileriyle, insan hakları ihlallerini işleyenler arasında yuvarlak masa uygulaması oldu, 1990'ların sonunda Şili'de olduğu gibi. Bu yuvarlak masalar, geçmişteki insan hakları ihlallerinin sebepleri ve siyasi sonuçlarını tartışma amacıyla uygulamaya kondu. Bu tartışmalar, hakikat komisyonlarının ve ayrıca cezai kovuşturmaların sonuçlarına dayandırılabilir. Bu bakış açısına göre, hakikat komisyonları, gelecekteki uzlaşma önlemleri için bir koridor/pencere açamadılar.
- Af kanunları üzerindeki tartışmanın gösterdiği gibi, rejim değişikliği, geçmişteki suçlarla başa çıkarken bir sıfır noktası teşkil etmez. Baskıcılar, hala iktidardayken (belgeler ve öz aforların tahrip edilmesi dahil olmak üzere) insan hakları ihlallerinin izlerini bulanıklaştırır ve suçlarının sonradan kovuşturulmasına karşı önlem alırlar. Kendilerine göre, mağdurları temsil eden insan hakları eylemcileri ve örgütleri, suçları belgelemeye çalışır.
- Latin Amerika, geçmişteki büyük insan hakları ihlalleriyle başa çıkarken, farklı bellek döngüleri ve döngü sıraları yaşamıştır. Bu döngüler, düzenli bir şekilde ayrılmamıştır ve bazen örtüşürler. Latin Amerika ülkeleri, geçmişle hesaplaşma bağlamında yaptık-

ları ilerlemeyle ilgili olarak farklılık gösterir; hepsinde aynı siyasi döngüler yaşanmamıştır.

- Hakikati aramak ve eski suçları belgelemek, demokrasiye geçişten sonraki ilk dönemde ifade etti. Adalet, eski rejimin elit tabakasının yetkisi ve bu tabakanın nüfustaki sempatanları tarafından tespit edilen "olasılık krallıklarında" arandı (Şili Başkanı Patricio Aylwin tarafından icat edilmiş bir terim). Belirli bir şekilde geçmişle başa çıkmadaki kısıtlamalar, demokrasi üzerine bir yük yükleyen kısıtlamalardı.
 - İkinci dönemde; mahkemeler, geçmişle başa çıkarken siyasi kısıtlamalardan veya etkilerden kurtuldular. Daha genel bir bakış açısına göre ve demokratik birleşme sürecindeki merkezi bir unsur olarak hukukun üstünlüğü güçlendirildi. Bunda ve sonraki dönemde çok sıklıkla sembolik ve maddi tazminat önlemleri de hayata geçirildi.
 - Üçüncü dönemde, geçiş sürecinden belirli bir mesafede ve değişmiş bir siyasi çerçeve altında –eski otoriter rejimin temsilcileri şimdi daha az etkilidir– geçmişteki insan hakları ihlallerinin hakikatini ifşa etme ve yayma süreci bir kere daha başlar. Aynı zamanda, görülmeye değer bir olay –örneğin eski bir baskıcıyla veya mağdurla yapılan bir görüşme veya bir dava– katalizör işlevi görür. Bu dönemde, başlıca oyuncular, hukuk komisyonları gibi özel organizasyonlar değil, mahkeme veya medyadır.
 - Dördüncü dönemde, siyaset ve hukuk bir kere daha uyum içindedir. Şimdi, eski iktidar sahiplerinin baskısı olmadan, geçmişle ve bunların gelecek için olası etkileriyle başa çıkarken, şimdiye kadar mevcut sonuçlarla ilgili olarak sosyal veya siyasi bir uzlaşma için çalışmak mümkün olur. Şimdi, tartışma, toplumların kolektif, kültürel belleklerindeki eski suçların, insan hakları ihlallerinin nasıl hatırlanacağına ve nasıl bir sisteme bağlanacağına, geçmişle ilgilenirken siyasi açıdan niyetli ve tanımlanmış adli sınırlar üzerine odaklanır.
- Geçmişle hesaplaşırken Latin Amerika deneyimi, uluslararası aktörlerin etkisiyle ilgili olarak farklılık göstermiştir. Bu etki, Güney Amerika'da küçük olmuştur fakat Orta Amerika'da çok daha önemli olmuştur. Eski dönemle başa çıkmayı ilerletmek için dış destek, bazı anahtar durumlarda çok önemli olmuştur. Fakat başarı ve sürdürülebilirlik, iç aktörlerin mevcudiyetine ve gücüne bağlı olmuştur. Dış destek, hiçbir zaman ulusal politikaların ve sosyal aktörlerin yerini alamaz.
 - Uluslararası toplum, bir geçmişle başa çıkma sürecinin başlatılmasına yardımcı olabilir fakat bunun sürdürülebilirliği, güçlerin dahili korelasyonuna ve iç dinamiklere bağlıdır. Bir örnek olarak, 1990'larda Guatemala ve El Salvador'daki hakikat komisyonları, dış baskı olmasaydı mümkün olamazdı. Bunlar insan hakları örgütleri için yeni bir fırsat penceresi açtılar. Fakat bunların uzun vadeli etkileri azaldı. Çünkü sosyal destek yeterince güçlü değildi. Aynı zamanda, eski baskıcı rejimleri destekleyenler hala etki-

liydi. Şili ve Arjantin'deki Hakikat Komisyonu'nun uzun vadeli etkisi, çok daha güçlü olmuştur. Çünkü sivil toplum örgütleri ve politikacılar, hakikati ortaya çıkarmak ve baskıcıları cezalandırmak için baskıya devam ettiler.

- Uluslararası etki, geçmişle anlaşmaya varma yönündeki ulusal süreçler üzerinde genellikle ilk bakışta görüldüğünden daha az etkiye sahipti. Bu nedenle, Pinochet'in Londra'da tutuklanması, eski diktatörlere karşı sembolik bir hareket olarak önemli olmuştur. Fakat Şili'deki gelişmeler üzerindeki etkisine olduğundan yüksek bir değer biçilmiştir. Şili'de Pinochet'ye karşı adli kovuşturmalar, Londra'da tutuklanmasından önce başladı. Adli sistemdeki eski değişiklikler (yeni yargıçlar, kanunun yorumlanmasındaki değişiklikler), sivil toplum eylemcilerinin insan haklarını siyasi gündemde tutma yönündeki sürekli baskısı ve hükümet politikalarının eski diktatörün kuvvet üssünü zayıflatma yönündeki baskısı olmasaydı, Londra'da tutuklanan Pinochet'nin serbest bırakılmasından sonra hiçbir şey olmazdı.
- Direkt veya zamanında uluslararası baskıdan daha önemlisi, Amerika İç İ İnsan Hakları Sözleşmesi'ni, Amerika İç İ İnsan Hakları Komisyonu'nu ve Amerika İç İ İnsan Hakları Mahkemesi'ni ihtiva eden Amerika İç İ İnsan Hakları Sistemi gibi uluslararası insan hakları ağlarının veya uluslararası rejimlerin geliştirilmesi olmuştur. Hükümetleri sözleşmeyi onaylar onaylamaz ve yargı dairelerine sunar sunmaz, mağdurlar, ciddi insan hakları ihlalleri durumunda temyiz başvurusunda bulunabilecekleri yeni milletler üstü kurumlar edindiler. Aynı kurumsal çerçeve, üye devletlerde insan haklarını düzenli bir şekilde izlemeye izin verdi.
- Geçmişteki insan hakları ihlalleriyle başa çıkmadaki süreklilik ve uzun süreli etki, sadece sivil toplum örgütlerinin ve siyasi eylemcilerin faaliyetlerine değil, ayrıca akademik tartışmaya ve konu hakkındaki bilimsel araştırmalara da dayalıdır. Latin Amerika ülkelerinin hemen hemen tümünde, küçük ve genellikle disiplinler arası araştırma grupları vardır ve bunlar genellikle uluslararası ağların parçası niteliğindedir. Sistematik araştırma kadar önemli olan, sonuçları yaymak ve bunları okulların ve üniversitelerin müfredatına dahil etmektir.
- Latin Amerika ülkelerinin tümünde, bugünlerde, eski baskıcı rejimlerin kurbanları için anıtlar bulabiliriz. Bunlar, mağdurların manevi rehabilitasyonu için bir unsur olarak ve ayrıca belleğin aktif politikalarının parçası olarak oldukça önemlidirler. İnsan hakları ihlallerinin mağdurları için anıtların şekli ve konumları değişiklik gösterir: mezarlıklar, gizli kabristanlar, eski işkence merkezleri, idam veya mezardan çıkarma yerleri, halk parkları veya halk meydanları.
- Latin Amerika'da geçmişteki korkunç insan hakları ihlalleriyle başa çıkmak, siyasetten izole edilmiş ve uzaklaştırılmış bir alan değildir. Tam tersine, siyasi sürecin ve siyasi tartışmaların bir parçasıdır.
- Latin Amerika ülkeleri, kendi insan hakları ihlalleri yönündeki diktatör geçmişleriyle bir ölçüde başa çıkmışlar ve hala geçmişle hesaplaşmaya çalışmaktadırlar. Bu süreçte

yaptıkları ilerlemeyle ilgili olarak, büyük bir tutarsızlık gösterirler. Belirli bir şekilde, bir Güney–Kuzey ayrılığında bahsedebiliriz. Geçmişle hesaplaşmadaki ilerleme, Güney’de en yüksek seviyede olmuştur –özellikle Arjantin ve Şili’de-. Uruguay, Brezilya ve biraz mesafeyle Paraguay ve Bolivya’da daha az telaffuz edilmiştir. Peru ve özellikle Kolombiya, geride kalmaktadır. Aynısı, Orta Amerika ülkeleri, El Salvador, Guatemala, Nikaragua ve Meksika için de geçerlidir. Fakat öğrendiğimiz gibi, tarih, uzun solukludur ve ayrıca en son belirtilen ülkeler, on yıl önceki duruma kıyasla, geçmişle hesaplaşma konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir.

HAKİKAT KOMİSYONLARI: TARİHSEL BELLEĞİN İYİLEŞMESİ

Paz ROJAS

Benden bu konferansta "Geçmişle hesaplaşmaya dair hakikat komisyonları deneyimi" hakkında konuşmam istendi. Benim örneğimde, Latin Amerika ve özellikle de Şili'deki hakikat komisyonları yer almaktadır.¹

Konuya atıfta bulunmadan önce hukuki bir bakış açısından değil, kendi uzmanlık alanımdan yani nöro-psikiyatriden bahsettiğimi ifade etmeliyim. Ülkem Şili'deki 11 Eylül 1973 tarihli askeri darbeden birkaç gün sonra başlayan tecrübelerimiz ışığında kişilere, ailelere, insanlığa karşı işlenen suçların mağdurlarına çok disiplinli ve entegre bir bakım sunuyoruz.

Bu çalışmaya 30 yıldan daha uzun bir zaman önce başladığımızda, yabancılaşan veya kötüleşen mağdurların psikolojik örneklerinin tümünü belirttik: öznellik, etkiler, duygular, vicdan, dil, hafıza, geçicilik, rüyalar ve özellikle algı. Şu anda aşırı durumlara teslim olan kişilerin kliniksel beyanları üzerinde çalışan uzmanların çoğu, kurbanların kendileriyle gerçeklik arasındaki ilişkide bir parçalanma yaşayabileceğini belirtiyor. Uluslararası insan hakları hukukunun veya uluslararası insani hukukun ilkeleriyle ve görevleriyle uyum eksikliği olduğundan, mağdurlara, akrabalarına neler olduğunu objektif bir şekilde göstermeye çalışan bir ruh sağlığı ve insan hakları modeli yaratmak gerekiyordu. İnsan hakları sistematik ve ağır bir şekilde ihlal edildiğinde neler olur? Kişilerin akıllarındaki ve vücutlarındaki iç dünyalarında neler olur? Diğeriyle ilişki niteliğindeki, suçlar durumunda fail ve sistemi tarafından sembolize edilen öznellik arasında ne olur? Toplum suç ortağı olduğunda, sessiz kaldığında, inkar ettiğinde, muafiyeti kabul ettiğinde ve Karl Japser'in "The German Guilt" (Alman Suçu) adlı kitabında ahlaki suç olarak atıfta bulunduğu şeye girdiğinde, öznellik ötesiyle ilgili olarak ne olur?

Başlangıçtan beri, meydana gelen karışıklıkları gidermeye çalışmamıza rağmen, ne kadar yürek parçalayıcı ve derin olurlarsa olsunlar, bunların başlıca sorun olmadıklarını, bunun yerine gerçek sorunun kaçınılmaz bir insan doğasından ortaya çıktığını algıladık: "Doğası gereği kötülüğün yaptığı gerçeklik." İnsan özünün esas bir unsurunu anlatan bir insan felaketiyle yüz yüzeyiz ki bu diğerleriyle bağlantılıdır.

HAKİKAT KOMİSYONLARI

Yıllar geçtikçe ve soğuk savaşın ardından, Latin Amerika'daki diktatörlükler, sözde "geçiş dönemlerine" giriyor, farklı "hakikat komisyonları" şekilleri oluşuyordu. O zamana kadar bölgede bilinmeyen mevzuatları yasallaştırıyor veya muhafaza ediyordu: Muafiyet için mevzuat. Söyledikleri gibi, uzlaşmayı arşivlemek için yaratılan tekil aflar ve kanuni belgeler.

1 Yıllar boyunca meydana gelmiş olaylar 15 dakikada özetlenemeyeceği için, ayrıca İngilizce olarak yönetimsel bir özet yapmış bir İsveç STK'sı, İşkenceyi Önleme Derneği (APT) desteğiyle kurumum olan CODEPU tarafından yapılan bir araştırma niteliğindeki "Truth commissions, an uncertain path" ("Hakikat komisyonları, değişken bir yol") adlı kitabı size bırakacağım. Ayrıca, Meksika'da Hakikat Komisyonlarıyla ilgili olarak yer almış ve dünyanın her yerinden insan hakları ve hakikat komisyonu uzmanlarının katıldığı bir konferansın tutanağını da getirdim.

Şili’de 1990 yılında kurulan Komisyona “Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu” deniyordu. Gereken tazminatı elde etmek için en önemli ilke olan şey hesaba katılmadığında; amacı, suçların sorumlularının adlarını belirtmek ve bunun için adalete ulaşmanın araçlarını zikretmektir. Ayrıca, işkencelerden hayatta kalan binlerce kişiyi dışarıda bırakır. Yine de, komisyonla işbirliği yaptık: Rapor vermek için gelen tanıklara yardım ettik ve destek verdik.

Rapor yayınlandıktan sonra, hakikate ulaşma, sorumluların adını öğrenme ve daha önemlisi adaletin yerini bulması yönündeki umutlara yavaş yavaş gölge düşürüldü. Gereken tazminatı içselleştirmiş olan ve eksik olduğu takdirde ulaşmanın yer alamadığı bireysel ve kolektif öz-nellik, bir diktatörlük altında değil, ama bir “demokrasi” altında üzüntünün, yorgunluğun giderek yeniden görünmesine yol açtı. Çelişkili duygular ifade edildi; hayal kırıklığı ve acı. Akrabalarının mağdur oldukları suçlar, resmi hakikate dönüştürüldü, fakat bu hakikat sadece kısmi bir hakikatti. Pinochet ve Silahlı Kuvvetler’in tüm üyeleri, bunu kabul etmemekle kalmadı, ayrıca bunu reddetti ve dahası hareketlerinin tümünü gururla haklı gösterdi.

Anlam kargaşası artık kalıcıydı, muğlaklık ise günlüktü. Şimdi demokraside yer alan muafiyet, insanlığa karşı işlenen suçlara ilavede bulunmaya devam eden yeni bir saldırıydı.

Bu durum, şu soruyu beraberinde getirdi: Kendi hakikat komisyonlarıyla ilintili olarak diğer ülkelerde etkilenmiş kişilere ne olmuştur? Geniş ve derin bir konsültasyon sürecinden sonra, beş ülkede karşılaştırmalı bir çalışma yapmaya karar verdik: Arjantin, Şili, El Salvador, Guatemala ve Güney Afrika. Bu ülkelerin tümü Komisyonları 13 yıllık bir süre içinde kurmuştur: Arjantin 1983, Şili 1990, El Salvador 1991, Guatemala 1996 ve Güney Afrika 1995 yılında. Şili ve Arjantin’de, komisyonlar, diktatörlük döneminin sonunda kuruldu. Guatemala ve El Salvador’da komisyonlar, hükümetle uzayan iç savaşlara bir son vermiş silahlı muhalif güçler arasındaki barış anlaşmalarının parçasıydı. Güney Afrika’daki komisyon, bir parlamento kararı ve kanunu ile kurulan tek komisyondur². Bu çalışma, mağdurların bakış açısından, bu alanda çalışan insan hakları örgütlerini ve kişileri değerlendirmeye çalıştı. Bu ülkelerde görüşmeler yaptık. Güney Afrika örneğinde, görüşmeler, bizimle işbirliği yapan insan hakları örgütü tarafından gerçekleştirildi. Görüşmeler kısmen güdümlüydü, 102 kişiyi ihtiva eden bireysel ve kolektif nitelikteydi. Bu 102 kişinin çoğu akrabaydı ya da kurbanların kendileriydi. Ayrıca, önceden, her komisyonun raporunu ayrıntılı bir şekilde okuduk.

Çalışmanın bölümleri aşağıdaki gibidir:

- 1) Hakikat komisyonlarının karşılaştırmalı analizi,
- 2) Tazminat önlemleri,
- 3) Mağdurlara karşı hissedilen duygular ve anlamlar,
- 4) Gelecekteki hakikat komisyonları için bazı teklifler.

Çalışmanın iki de eki vardır: İlki, “söz konusu olayların niteliklerini ve sonuçlarını uluslararası hukuk alanında” analiz eder; ikincisi ise araştırma konusu olan ülkeler için kısa bir çerçeve sağlar.

2 1992 yılında kurulan Haiti Komisyonu’nu -bu ülkeye erişim eksikliği sebebiyle- ve 2000 yılında Peru’da çalışmaya başlayan komisyonu çalışmaya dahil etmeyeceğiz. Ancak bir süre sonra, 2000 yılında Uruguay’da kurulmuş Barış Komisyonu hakkında bilgi sahibi olduk.

Karşılaştırmalı analiz, şu konuları içermektedir: Köken ve bağlam; amaçlar ve vekalet; araştırılan suçlar; yasal çerçeve; araştırılan dönem ve işleyen dönem; bileşim; kullanılan prosedürler; sorumlu bulunanların kimliklerini tespit etme veya etmeme; sonuçlar; tavsiyeler.

Verilen sürenin kısa olması sebebiyle, bölümlerin her birisinin ayrıntılarını vermeyeceğim. Fakat bu çalışmanın gelecekteki komisyonlar için ve bu nedenle görüşme yapılan kişiler –mağdurlar ve insan hakları savunucuları– tarafından ifade edilen tavsiyeleri vurgulamak için faydalı olabilecek bazı dersleri bize verdiğini söylemek isterim.

Görüşme yaptığımız kişilerin hepsi, aşağıdaki noktalar üzerinde hemfikiridi:

- a) Komisyonların en büyük katkılarından birisi, her ülkenin “tarihsel belleğini” kurmak olmuştur. Bu elbette etkilenen kişiler tarafından, bu kişilerin deneyimlerinden, hatırlamalarından ve içselleştirilmiş belleklerinden ayrıntılı bir şekilde hazırlanmıştır. Gerçekliğe dayalı bu bellekte, kalıcı bir şekilde inşa edilmesi ve yeniden inşa edilmesi gereken yekpare, doğru ve objektif bir gerçek yer almaktadır. Öngörebilen bir kapasiteye sahip bir deneyim olarak edinme, elde bulundurma ve ikinci bir kullanıma verme kapasitesiyle bu zihinsel bir fonksiyon mu? Bizim suçları engelleme örneğimiz, neler olabileceğini tanıtır, nelerin gözlemlendiğini analiz eder ve bütün bunlardan şiddetin yer almadığı bir gelecek inşa etmeye yardımcı olan sonuçlar çıkarır.

Bu nedenle, öngörme fonksiyonu, her insan için hayati öneme sahiptir, çünkü sadece bilgiye, anılara, gerçeklerin kaydına ve kodlarının çözülmesine sahip olmakla gelecek hakkında düşünmek ve geleceği inşa etmek mümkündür. Bu nedenle, görüşme yapılanlara göre bir hakikat komisyonu, tarihsel bir analizi geniş ve kapsamlı bir şekilde yapmalıdır ve ayrıca çatışmanın başlangıç ve bitiş tarihlerini analiz edilmelidir.

- b) Bir komisyonun birincil amacı, vahim insan hakları ihlallerinin kanıtlarını muhafaza etmek olmalıdır: tüm boyutlarıyla insanlığa karşı işlenmiş suçlar. Bunlar, sadece adli değil, ayrıca sosyal, siyasi ve ahlaki adalet süreci için hizmette bulunmalıdırlar. Başka bir deyişle, bu, bütün bir hakikati yeniden inşa etmek, suç denklemini çözmekle ilgilidir çünkü mağdur hakkında konuşurken, failden de bahsedilmelidir; aksi takdirde, dokunulmazlıkla korunmuş olur. Ve çalışmalarımıza göre, dokunulmazlık, işkence kadar ciddi psiko-patolojik sorunlara yol açabilir. Çünkü dokunulmazlık faili gerçekliğin dışına çıkararak, mağdurların ve akrabalarının akıllarında yer alan temsiller ve görüntüler, tüm zihinsel fonksiyonlar seviyesinde ters mekanizmalar üretirler.
- c) Her komisyonun sahip olması gereken yasal çerçeve, uluslararası veya bölgesel insan hakları hukuku ve ayrıca insani hukuktur. Bu şekilde, her komisyonun etkinliğini garanti etmek amacıyla, her ülkede uluslararası sözleşmelerin belirtilmesi, kabul edilmesi ve ulusal hukuk içinde birleştirilmesi talep edilmelidir.
- d) Komisyonun kurulmasından önce, geniş bir müzakere süreci yer almalıdır ve bu süreçte her tarafın etkilenen kişileri, ülkedeki insan hakları örgüt ve hareketlerinin üyeleri yer almalıdır. Komisyonlar, gereken tüm kaynaklara sahip olmanın yanında, belirgin bir inceleme metodolojisine, belirgin amaçlara ve uzatma olasılığı dahil olmak üzere süre-

lere sahip olmalıdır. Soruşturma, Arjantin ve Şili’de olduğu gibi sadece bunların bir kısmını değil, insanlığa karşı işlenmiş suçların tümünü kapsamalıdır. Komisyon üyeleri, çeşitli fikirleri, meslekleri ve mağdurlar dahil olmak üzere farklı sektörleri temsil etmelidir.

Özet olarak görüşülen kişilerin tümü: “Rapor, suçlar hakkındaki tüm gerçeği ortaya çıkarmadı fakat sadece bunların meydana geldiğini not etti; nasıl, neden ve kim tarafından olduğunu belirtmedi.” görüşünde birleşti. Komisyonların süreci, aleni hale getirilmelidir, tıpkı Güney Afrika’da olduğu gibi. Ve bu süreç medyada teşhir edilmelidir. Ayrıca, komisyonların raporları, çalışma araçları haline gelmeli, vatandaşların tümü için mevcut bir referans ve bilgi niteliğinde olmalıdır. Bu son gereklilik, bu çalışmaya dahil edilen ülkelerin hiç birisinde tamamen yerine getirilmemiştir. Arjantin ve Güney Afrika kısmen hariç.

Bu süreçte meydana gelen, belleğin düşmanı olan unutkanlık kültürünün oluşmasıdır. Bu unutkanlığın yok edilmesi için üç teori savunulmaktadır. Bunlar;

- 1) İzlerin yok edilmesi; bu, suçları yaşayanlar ve gelecek nesiller için imkansızdır. Ayrıca ahlaki bir vicdana sahip bir toplum için de imkansızdır.
- 2) Müdahale teorisi; bunun sayısız örneğini biliyoruz, tıpkı bilginin manipülasyonu veya diğer sorunlara gösterilen dikkatin saptırılması gibi.
- 3) Son olarak, baskının motive ettiği ve yol açtığı unutkanlık. Bu, sessiz kalmak, kötülüğün mevcudiyetiyle yüzleşmekten kaçınmak, konuşmamak, sayfayı çevirmek, sadece unutmaktır. Veya daha kötüsü, başımıza gelenin yeniden meydana gelebileceğini anlamaksızın unutmak ve olanaksız bir uzlaşma talep etmek için psikolojik bir manevra olarak muhtemelen en fazla kullanılan mekanizmadır. Eğer yüzleşmezsek, insanın ne hale gelebileceğiyle ve ne yapabileceğiyle başa çıkmazsak, sadece unutursak, insanın en derin duygusunu asla iyileştiremeyiz.

TÜRKİYE'DE GEÇMİŞLE HESAPLAŞMAK MÜMKÜN

TÜRKİYE'DE GEÇMİŞLE HESAPLAŞMA: GERÇEKÇİ OLMAK, İMKANSIZI İSTEMEK

Mithat SANCAR

YAKAMIZA YAPIŞAN GEÇMİŞ

Türkiye bir süredir adını açıkça koymadan "geçmişle yüzleşme/hesaplaşma", "toplumsal/kolektif hafıza" gibi meselelerin etrafında dolanıyor. Ama bu hareketlilik, toplumda ve devlette geçmişle yüzleşme/hesaplaşma konusunda bir niyetin ve iradenin geliştiği anlamına gelmiyor. Bu nedenle, yaşadığımız hali, bizim geçmişle hesaplaşmamız değil, geçmişin bizimle uğraşması olarak nitelememiz daha doğru olur.

Her insanın ve her toplumun bir geçmişi vardır; bunun yanında bir de geçmişle bir ilişkisi. Bi-reyler ve toplumlar ya geçmişlerini hesaba katarak onunla ilişkilerini karşılıklı etkileşim içinde kendileri biçimlendirirler ya da geçmiş kendisi harekete geçer, takip eder, bugünü işgal etmeye çalışır. Geçmiş görmezden gelme tutumunda diretildikçe, geçmişin bugün üzerindeki etkisi artar; bir süre sonra bugün korkulan ve kaçılan geçmişin bir ürünü haline gelir.

Bizde de böyle oluyor; "geçmiş" yakamızı bırakmıyor; biz onu yok saydıkça, o giderek daha asî ve inatçı oluyor. Oysa "geçmiş"e uysal bir hizmetkâr muamelesi yapmaya çok alışmıştık; onu istediğimiz zaman çağırır, istediğimiz kısmını istediğimiz gibi kullanır, işimiz bitince o dipsiz karanlığa geri yollardık.

Hemen hemen bütün ulus-devletlerin "geçmiş"le ilişkileri, yakın zamanlara kadar özü itibarıyla böyleydi. Ancak son yirmi-otuz yıldaki gelişmeler, geçmişle ilişkiye dair bu geleneksel paradigmayı temelden sarstı. 1980'lerin başından itibaren yaşanan çeşitli olaylarla birlikte; "hafıza patlaması", "hafızanın başkaldırısı ya da intikamı", "hafıza konjonktürü" gibi parolalarla nitelenen bir dönem başladı. Geçmişle hesaplaşma kavramı ve olgusu da, başlangıçtaki özgül Alman ve İkinci Dünya Savaşı bağlamından koparak ya da bu bağlamı aşarak evrenselleşme sürecine girdi.

GEÇMİŞİN YAKASINA YAPIŞAN DÜNYA

Bu durum, Latin Amerika'daki askeri diktatörlüklerin çökmesi, Güney Afrika'daki ırkçı yönetimin çözülmesi ve Doğu Bloku'nun dağılmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu gelişmelerle birlikte, hangi dile nasıl bir karşılıkla aktarılmış olursa olsun, geçmişle hesaplaşma kavramı, ağır insan hakları ihlallerinin yoğun olarak yaşandığı diktatörlük yönetimlerinin ve/veya yaygın iç çatışmaların ardından, geçmişin yüküyle nasıl baş edileceği ve insan hakları değerlerine yaslanan bir toplumsal barış ile demokratik bir siyasal kültürün nasıl inşa edileceği sorunlarına işaret eden evrensel bir içeriğe kavuştu. Geçmişle hesaplaşmanın anlamı, önemi, şartları ve sonuçları giderek çok çeşitli disiplinlerin merkezi konusu haline geldi.

Dünyada bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye'de geçmişle hesaplaşma, ne genel siyasal kamunun bilgi alanına girebildi, ne de akademik çevrelerin ilgisine mazhar oldu. Bugüne kadar, sorunlu

geçmiş(ler)imizle hesaplaşma anlamına gelecek bir deneyime sahip olmadığımız gibi, konuyu günlük dar siyasal kalıplar dışında akademik zeminde derinlemesine konu edinen tartışmalardan da yoksunuz. Ama bir yerlerden başlamak zorundayız.

GENİŞLEYEN İMKÂNLAR - BELİRGİNLEŞEN HEDEFLER

Bir toplum geçmişiyile çeşitli boyutlarda ve değişik yöntemlerle hesaplaşabilir. Geçmişle hesaplaşmanın başlangıç noktasında yer alan ve hâlâ başlıca simgelerinden biri olan Auschwitz'ten bu yana, geçmişle hesaplaşma kavramının içeriği her açıdan zenginleşti. Kısacası geçmişle geniş çaplı ve etkili bir hesaplaşma hukuksal, siyasal, moral, kültürel, bilimsel, pedagojik ve estetik gibi çeşitli boyutlardan oluşur; bu boyutlardan her biriyle ilgili değişik teknikler de söz konusu olur. Sorunlu bir geçmişe sahip ülkeler, bu teknikler arasından kendi toplumsal ve siyasal şartlarına uygun düşeni seçme konusunda geniş bir imkâna sahiptirler artık.

Geçmişle hesaplaşmanın hedefini de bu çerçevede şu şekilde özetleyebiliriz: Yakın ya da uzak geçmişte yaşanmış insanlık suçlarının veya ağır insan hakları ihlallerinin varlığını kabul etmek; özellikle yakın geçmişteki suçların faillerini cezalandırmak; mağdurlara maddi ve manevi tatmin sunmak; bu suç veya ihlalleri yaratan nedenleri, yapıları ve zihniyeti sorgulamak; ihlallerin "bir daha asla" yaşanmaması için gerekli düzenlemeleri yapmak.

Geçmişteki suç ve ihlaller, "travmatik etki yaratan bir şiddet" sorunu olarak da tanımlanabilir. Şiddetle bağlantılı travma, elbette öncelikle bu şiddete doğrudan maruz kalan bireylerin yaşadığı durumu anlatır. Ancak şiddet deneyimlerinin "kolektif travma" kavramıyla açıklanan bir başka boyutu var ki, geçmişle hesaplaşma daha çok bu boyut etrafında gelişen süreçlerle ilgilidir.

Bir toplumda yaygın şiddet deneyimi çeşitli biçimlerde tezahür edebilir. Örneğin diktatörlüklerde devlet tarafından, devletin doğrudan ve dolaylı katılımıyla işlenen sistematik ihlaller ön plana çıkar. Burada devletten bütün topluma ya da toplumun belli kesimlerine doğru işleyen bir şiddet uygulama süreci, yani "dikey şiddet" söz konusudur; Latin Amerika'daki askeri diktatörlükler ve bizdeki 12 Eylül dönemi buna örnek verilebilir. Yaygın şiddet deneyiminin bir başka türünü ise iç çatışmalar oluşturur. Çoğu zaman "iç savaş" biçimini alan, ama mutlaka bu yapıya ulaşması gerekmeyen bu tip çatışmalarda, toplumun belli kesimleri arasında ortaya çıkan ve giderek toplumun değişik kesimlerini içine alacak şekilde yaygınlaşan bir şiddet süreci, yani "yatay şiddet" olgusu yaşanır. Burada devlet güçleri de genellikle bir taraftır; dolayısıyla "dikey şiddet" de mevcuttur; ancak şiddetin toplumsal düzlemde yaygınlaşmış olması, travmanın etkileri açısından yukarıdaki ihtimalden daha farklı bir duruma vücut verir. El Salvador, Guatemala ve Ruanda'yı bu duruma örnek gösterebiliriz.

Geçmişle hesaplaşmada, dikey ve yatay şiddeti yaratan yapı ve şartlarla yüzleşmek ve muhasebeye girişmek söz konusudur. Bunun amacı da şiddetin bir daha yaşanmaması için gerekli yapıları ve şartları oluşturmaktır. Bu da, ancak geçmişin meşruiyet hattından ayrılmakla mümkün olur. Geçmişle hesaplaşma, demiryolları terminolojisiyle ifade etmek gerekirse, bir tür "makas değiştirme" çabasıdır.

GEÇMİŞ BUGÜNDÜR

Bir toplumun geçmişiyle hesaplaşması, bütün geçmişini masaya yatırması gerektiği anlamına gelmez. Geçmişle hesaplaşmada belirleyici olan, bir tarih araştırması ve tarih bilimi tartışması değil, hakikat ve adalet talebidir. Zira Marcuse'nin belirttiği gibi, "*tarihin bastırılması* (da) *akademik değil, politik bir sorundur. Toplumun özgeçmişinin ve dolayısıyla geleceğinin bastırılmasıdır.*"

Dolayısıyla, "geçmişimizle hesaplaşalım" sözünden, bütün geçmişimizi didik didik etmeyi anlamamak gerekir. Geçmişle ilişki konusundaki mücadeleler, esas olarak bugünün toplumunun siyasal ve kültürel dokusunu, meşruiyet ve kimlik ekseninde belirlemeye yönelik tartışmalardır. Bu tartışmalar, etkileri bugüne güçlü bir şekilde yansıyan geçmişteki zulüm ve baskı politikalarının meşruiyetini sorgulamanın ve geçersiz kılmanın en önemli araçları ve göstergeleridirler; bu nedenle, geçmişle ilişkin olmaktan çok daha fazla demokratik değerlerin bugün yerleştirilmesiyle ilgilidirler. Nietzsche'nin dediği gibi; "elbette *tarihe gereksinmemiz var, ama bizim tarihe olan gereksinmemiz, bilgi bahçesinde başıboş dolaşan kendini beğenmiş sorumluların gereksinmelerinden başka türlü bir gereksinmedir. (...) Bizim yaşam ve eylem için tarihe gereksinmemiz var, yaşam ve eylemden rahatça yüz çevirmemiz için değil, hele bencil yaşamların, alçakça davranışların ve kötü yapıp etmelerin ayıbını örtmek için hiç değil. Tarih ancak yaşama hizmet ettiği ölçüde, biz de ona hizmet etmek isteriz.*"

Şu halde geçmişle hesaplaşmada esas olan, şiddet dolu travmatik geçmişin tartışılması, sorgulanması ve hesaba çekilmesidir.

TOPLUMSAL TALEP – SİYASAL İRADE

Travmatik geçmişlere sahip toplumlarda, yüzleşme ve hesaplaşma süreçlerinin harekete geçmesi kendiliğinden olmaz; ilgili toplumun kültürel yapısı, siyasal gelenekleri ve toplumsal güç dengeleri bu konuda belirleyici rol oynar. Örneğin "unutturma"yı, hatta belli konularda "hatırlama yasağı"nın "bir idare tekniği" olarak kullanan ve sivil toplumun da yeterince güçlü olmadığı bir devlette, geçmişle hesaplaşma sürecini başlatmak çok daha zordur. Buna karşılık, hatırlamayı sürdüren ve toplumu hatırlamaya davet eden öznelere çabaları ve gücü, hatırlama ile unutmaya arasındaki tercihi etkileyen önemli faktörlerden biridir. Özellikle geçmişin kurbanı/mağduru durumunda olanlar yeterince güçlü ve mücadelelerinde ısrarcıysalar, toplumu hatırlama ve hesaplaşma yoluna çekebilirler. Esasen geçmişle hesaplaşma, doğrudan siyasal alanla ilişkili bir meseledir. Burada değişik aktörler farklı mantıklarla hareket ederler. Başta geçmişle hesaplaşma kararının kendisi olmak üzere pek çok konu siyasal güç dengelerinin etkisiyle belirlenir. Şayet toplumda geçmişle hesaplaşmaya yönelik irade ağırlık kazanmışsa, hangi yöntem ve tekniklerin ne ölçüde devreye sokulacağı da, geçmişteki travmanın niteliğine, siyasal kültüre ve toplumdaki güç dengelerine göre şekillenir. Bundan dolayı geçmişle hesaplaşmanın olup olmayacağına, olacaksa kapsam ve yönteminin belirlenmesinde "siyasal irade" ile "toplumsal gerçeklik" arasındaki ilişki çok önemli rol oynar.

Bu karmaşık faktörler bütünü, geçmişle hesaplaşmanın tarz, yöntem ve sonuçlarının ülkelere göre farklılıklar göstermesine neden olabilir. Çünkü her ülkenin "geçmiş"i, bu geçmişle he-

saplaşmayı mümkün kılacak özellikleri, hesaplaşmada kullanılacak yöntemleri belirlerken dikkate alınacak şartları farklıdır. Bugün dünyanın çeşitli bölgelerinde geçmişle sistematik bir hesaplaşma yaşayan çok sayıda ülke var. Hatta diyebiliriz ki, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren, şiddet ve ihlal yüklü bir geçmişe sahip olup da bununla bir şekilde yüzleşmeye, hesaplaşmaya girişmeyen ülke kalmadı neredeyse. Bu örneklerin başlangıç noktasında elbette Almanya yer alır. Sonra Şili'den Arjantin'e, El Salvador'dan Guatemala'ya Latin Amerika ülkelerinin büyük bir kısmı; geçmişle hesaplaşma tartışmalarında bir dönüm noktası oluşturan Güney Afrika; Ruanda'dan Fas'a Afrika'nın çeşitli ülkeleri gelir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu dönemdeki suçlarını direniş ve kurban mitosları altında örtmeye çalışan ve 1990'dan sonra bunlarla yeniden yüzleşmek zorunda kalan Avusturya, Fransa, İsviçre gibi Batı Avrupa ülkeleri; hem 1936 -1939 arasındaki iç savaşı hem de 40 yıllık Franco diktatörlüğünü hemen hemen hiç konuşmayan ve fakat 2000'lerin başından itibaren geçmişine bakmaya başlayan İspanya; Doğu Bloku'nun dağılmasından sonra hem yakın geçmişleriyle hem de İkinci Dünya Savaşı sırasındaki sicilleriyle yüzleşmek zorunda kalan Doğu Avrupa ülkeleri bu çerçevede anılabilir. Görüldüğü gibi, çoğu farklı geçmişlere ve özelliklere sahip ülkeler bunlar. Hepsini için tek bir ortak modelden söz etmek mümkün değil. Ama her bir ülkenin yararlanabileceği bir evrensel birikim de oluşmuş durumda. Bir ülkede geçmişle hesaplaşma başlayacaksa, diğer ülkelerin tecrübelerine bakmak bugün son derece normal, hatta kaçınılmazdır. Bunun tipik örneği de Güney Afrika'dır. Bu ülkede geçmişle hesaplaşmanın çerçevesi ve yöntemleri belirlenirken, bütün önemli dünya örnekleri mercek altına alınmış; bunlardan özgün bir model yaratılmıştı.

TÜRKİYE'NİN ÖZGÜNLÜĞÜ

Her bir deneyimin belli bir özgünlüğe sahip olduğu konusunda genel olarak söylediklerim, Türkiye için de geçerli; ama Türkiye'nin genelden ayrılan başka özellikleri de var. Saydığım ülkelerin bir kısmında sadece bir askeri diktatörlük dönemi, diğer bazılarında yaygın iç çatışma, bazılarında da bir soykırım veya kitlesel kıyımlar yaşanmış. Türkiye'de ise, bunların hepsine benzer deneyimlerin art arda gelmesi, iç içe geçmesi, yani sorunlu geçmişlerden oluşan bir tabakalaşma söz konusu. Bu dönemlerin bir kısmı çok geride kalmış; 1915'teki Ermeni tehciri ve kıyımı gibi. Bu konu neredeyse doksan yıldır hiç konuşulmamış; belli resmi klişeler dışında kamusal tartışmanın merkezinde yer almamış. Dünyada iyi bilinen bir konu, asıl konuşulması gereken ülkede yok sayılmış. Şimdi bir tartışma başladığında, çoğu insan bunu ilk defa duymuş oluyor ve o zamana kadar yaratılan öz algı birden bire sarsılıyor. Bu da bir tür şok, hatta travma etkisi yaratıyor. Bunun dışında, mesela 6-7 Eylül olayları, 27 Mayıs ve idamlar, 12 Mart ve idamlar, 1 Mayıs 1977 katliamı; Maraş, Çorum, Sivas katliamları; 70'lerdeki pek çok "faili meçhul" cinayet, 12 Eylül, "Kürt sorunu" ekseninde 1984'ten bu yana yaşanan şiddet ve çatışma ile bunlardan doğan kayıplar, 1990'larda yoğunlaşan sistematik cinayet ve köy yakma politikası ve burada saymadığım başka olaylar var. Bunların hiçbirisiyle açık bir yüzleşme, sistematik bir hesaplaşma yaşanmamış. Dolayısıyla geçmişin şiddet dolu dönemlerinden örülen ve çok sertleşmiş bir kabuk, bugünümüzü kuşatmış durumda. Bu kabuğun bir yerinden hafif de olsa kırılmaya başlaması, çok sarsıntılı olabiliyor. Çünkü sert kabuk, kırılırken çok acıtır. Şimdi biz bir yandan geçmişteki travmalarla yüzleşmek ve hesaplaşmak için uygun

yöntemler aramak zorundayken, bir yandan da bu travmalarla yüzleşmenin yaratacağı travmalarla uğraşmak durumundayız. Üstelik hesaplaşma konusunda güçlü bir toplumsal talepten de samimî bir siyasal iradeden de söz etmemiz mümkün değil. Oysa dünya örneklerinin tamamında ya bu iki faktör bir arada bulunmuş ya da biri diğerini yaratmıştır; hepsinde de devlet organlarının gönüllü veya gönülsüz, samimî veya zoraki bir desteği, bir katılımı olmuştur.

Öte yandan, dünyadaki hesaplaşma süreçleri, genellikle "kırılma noktası" sayılabilecek bir gelişmenin ardından işlemeye başlamıştır; savaşın sona ermesi, iç çatışmaların karşılıklı durdurulması, askeri diktatörlüğün çekilmeye zorlanması veya sistemin değişmesi gibi. Türkiye'de bunlarla kıyaslanabilecek açık gelişmeler de yok. İşte bütün bunlar, Türkiye'yi kendine özgü hale getiriyor ve Türkiye için özgün yol ve yöntemler aramayı zorunlu kılıyor.

Bu arayışın daha az travmatik ve daha çok yapıcı olabilmesi için, her şeyden önce özgür bir tartışma ortamına ihtiyacımız var. Bu tartışma, geçmişte sorunlu dönemler bulunduğu ve bunlarla hesaplaşmak gerektiği konusunda mutabakat arayışını kolaylaştırıcaktır. Bunun için de, bu tartışmaların başımıza dış güçler tarafından musallat edilmiş belalar olmadığını; bütün dünyanın uzun süredir bu meselelerle uğraştığını anlatabilmek gerekiyor. Bu konferans, bu açıdan çok değerli bir adım olmuştur. Terminolojiyi, teorinin ana unsurlarını ve dünya deneyimlerinin genel hatlarını bilmek, ezberlerin bozulması açısından son derece önemli.

Türkiye'de geçmişle hesaplaşma süreçlerini başlatabilmenin yolu, güçlü bir toplumsal talep yaratmaktan geçiyor. Bu yol, ancak toplumun tümünü muhatap alacak bir dil yaratılarak açılabilir. Böyle bir dil yaratabilmenin en önemli şartı, acıya tek taraflı bakmaktan ve mağdurluk konumunu mutlaklaştırmaktan kaçınmaktır. Geçmişin ağır şiddet deneyimleriyle yüklü olduğu ve bunlarla sistematik bir hesaplaşmanın yaşanmadığı toplumlarda mağdur ve fail grupları ile bunların taraftarları çok daha keskin konumlara sahip olduklarından ciddi bir kutuplaşma, açık bir bölünme, hatta derin bir yarılma da ortaya çıkar. Geçmişte işlenmiş suçların mağdurlar kadar faillerin de diline ket vuracak ölçüde korkunç, yaraların çok derin, ahlâkî normların alt üst olduğu bu gibi durumlarda geçmişle hesaplaşma da, demokratikleşme de çok zorlu süreçler olarak yaşanır. "Toplumsal dağılma" ve "toplumsalın çöküşü" diye niteleyebileceğimiz şartlarla karşılaşmanın hiç de düşük bir ihtimal olmadığı bu durumlarda, demokrasinin ön şartı olan "demos"un inşası ya da yeniden inşası öncelikli ihtiyaç haline gelir. Geçiş süreçlerinde "hakikat" yanında "uzlaşma" kavramına sık başvurulmasının anlamı da esas itibarıyla burada yatar. Bu ise, geçmişle hesaplaşmanın parçalanmış toplulukların yeniden "toplum" haline gelmesi ve "toplumsal"ın inşası açısından taşıdığı yaşamsal önemi gösterir.

BİR BAŞLANGIÇ NOKTASI ÖNERİSİ: HRANT DİNK CİNAYETİ

Travmatik şiddet deneyimlerinin üst üste yığıldığı Türkiye gibi ülkelerde, önemli sorun alanlarından birini de, hangi geçmişten hangi yöntemlerle hesaplaşmaya başlanacağı oluşturur. Toplumun tümünü muhatap alan bir dil oluşturulamamışsa, her mağdur grubu kendi travmasının daha ağır ve belirleyici olduğunu, dolayısıyla hesaplaşmada bu deneyime öncelik verilmesi gerektiğini savunan bir tutuma kolayca sivrulabilir. Travmalar arasında bir hiyerarşi oluşturmak ve kendi mağduriyetini mutlaklaştırmak, hesaplaşma talebinin mağdur grupları arasındaki açık veya örtülü çatışmalara kurban edilmesi riskini de beraberinde getirir.

Aslında bir toplumun geçmişindeki farklı travmatik şiddet deneyimleri arasında hemen her zaman sıkı bir bağlantı ve hatta belli bir determinist ilişki bulunur. Hesaplaşılmamış her travmatik deneyim, bir sonraki benzer deneyimin sebebini oluşturur. Zira hesaplaşmama, travmatik deneyimi yaratan meşruluk kalıpları ile zihinsel ve kurumsal yapıların varlıklarını devam ettirmeleri anlamına gelir. Bu nedenle, nereden başlarsa başlasın, güçlü bir toplumsal desteğe sahip kapsamlı bir hesaplaşmanın "kar topu etkisi" diyebileceğimiz bir dinamik yaratması, yani geçmişteki bütün travmatik şiddet deneyimlerini içine alarak genişlemesi yüksek bir ihtimaldir.

Yine de bu süreci bir yerden başlatmak gerekiyor ve benim önerim Hrant Dink cinayetini başlangıç noktasına yerleştirmektir. Çünkü bu cinayet, geçmişimizdeki karanlık dönemlerin bir özeti gibi duruyor. En yakın geçmişten başlarsak, bu cinayet ile Susurluk adı altında anılan devlet bağlantılı ilişkiler ağı yeniden masaya yatırılabilir. Bu cinayetin mutlaka bu ilişkiler ağı içinde organize edildiğini varsaymak gerekmiyor; ama cinayetin ardından ortaya dökülen bilgiler, bazı devlet görevlilerinin cinayet öncesi ve sonrası tutumları, Susurluk dediğimiz zihniyetin ne kadar derine işlemiş olduğunu bir kez daha gösterdi. Aynı şekilde "devlet adına" ve "millet için" her türlü hukuksuzluğu meşrulaştıran, en vahşi cinayetleri bile mübah gösteren anlayış da bu zihniyetin ayrılmaz unsurunu oluşturuyor, ki Hrant Dink cinayetinde bunun yansımaları teşhis etmek hiç de zor değil. Buradan söz konusu zihniyetin olağan bir yönetim tekniğine dönüşmesinde belirleyici rol oynayan 12 Eylül'e, yani yumağın en can alıcı noktasına ulaşırız. 12 Eylül, bu süreçte herhangi bir aşama değil, merkez istasyonu durumundadır. Bu istasyondan açılacak yan yollar, Türkiye'deki travmatik şiddet deneyimlerinin kalbine inmeyi de sağlayacaktır.

12 Eylül öncesinin bütün sarsıcı karanlık olaylarında baş rollerde adı geçen şahısların Susurluk'ta da karşımıza çıktığını dikkate alırsak, buradan hareketle o döneme de uzanabiliriz. 6-7 Eylül olayları ile son yıllarda yaygınlaşan linç girişimleri arasında da bir bağlantı kurmak gerekiyor. Ve nihayet Hrant Dink, bir de Ermeni kimliği dolayısıyla hedef alındı ve öldürüldü. O görkemli cenaze töreninde atılan "Hepimiz Ermeniyiz" sloganına gösterilen milliyetçi/ırkçı tepkileri de buna eklersek, bir bütün olarak "Ermeni Sorunu" ile Hrant Dink'in katledilmesi arasındaki bağlantıyı daha açık görebiliriz. Böylece en yakın travmadan başlayan yolculukta, en derindeki dip dalgasına uzanmış oluruz.

İşte Hrant Dink cinayeti, bütün bu dönemlerle yüzleşme ve hesaplaşma sürecini başlatmak, bu dönemlerden beslenen meşruiyet hattından ayrılabilmek için bir "kırılma noktası" haline getirilebilir. Bunun için sivil düzlemde pek çok faaliyet programlanabilir. Bunlar arasında, devleti de bu sürece katacak bir talebin özel önem taşıdığını düşünüyorum: Cinayeti bu bağlamlar içinde ele alacak resmi statüye ve geniş yetkilere sahip bir "Bağımsız Araştırma Komisyonu" kurulması. Tarafsızlıklarına güvenilen saygın isimlerden oluşacak böyle bir komisyon, cinayetin bağlantılarını bütün boyutlarıyla araştırmalı, bu cinayeti mümkün kılan zihinsel ve kurumsal yapıları tartışmaya açmalıdır. Biliyorum, gerçekleşmesi çok zor bir talepten söz ediyorum. Ama "mümkün olanın politikası", bazen imkansız görüneni talep etmekle de başlayabilir. Böyle bir komisyon konusunda, örneğin Şili'nin, Arjantin'in deneyimlerinden yararlanılabilir.

TOPLUMSAL BARIŞ VE DEMOKRASİ İÇİN...

Sonuç olarak; tarihimizle, dolayısıyla kendimizle, geçmişte ve bugün birlikte yaşadığımız halklarla barışmak konusunda samimiysek; sağlam bir toplumsal barış, demokratik bir siyasal kültür ve işleyen bir hukuk devleti inşa etmek istiyorsak, komplekslerimizden ve korkularımızdan uzaklaşıp geçmişimizle hesaplaşmak zorundayız.

Geçmişinde çok sayıda travmatik şiddet deneyimi bulunan, ancak bunlarla ilişkisini esas itiba-riyle "unutma", daha doğrusu "bastırma" üzerine kurmuş bir toplumda; "unutturma"yı, hat-ta belli konularda "hatırlama yasağı"ni "bir idare tekniği" olarak kullanan bir devlette, bu-nun uzun ve zorlu bir yolculuk olacağı açıktır. Ama bu durum, "hatırlama kültürü"nü yeşer-mesi, giderek yerleşmesi için çaba harcamaktan, "geçmişle hesaplaşma" talebini sürekli ola-rak dillendirmekten vazgeçmeyi haklılaştırır. Çünkü böyle bir vazgeçiş, aynı zamanda, ihti-yaç duyduğunda insanı ve haklarını hiçe saymayı hak olarak gören yönetim zihniyetinden, "hınç ve linç kültürü"nden, kitlesel çatışma ve kıyım tehdidinden kurtulmuş "normal" bir top-lum olma hedefinden, siyasal kültürü demokratikleştirme mücadelesinden de feragat etme an-lamına gelecektir. Bu ülkede geçmişle ilişkiyi hatırlama ve hesaplaşma üzerinden yeniden kur-mak, çok uzak bir ihtimal, katıksız bir hülya olarak görülebilir; ama dünyadaki gelişmelere bakıldığında kökten bir umutsuzluk da yersiz görünür.

Uzun süren travmatik şiddet deneyiminin acılı örneklerinden birini yaşamış Şili toplumundan yükselen değerli bir sese, Ariel Dorfman'a kulak verelim: *"Geçmiş öldürmek, iktidarda olan bazılarının iddia ettikleri kadar kolay değildir. İnanıqları şey uğruna canlarını veren erkek ve kadınlardaki gizli ışığı tamamen söndürmek, bu dünyada hala onları hatırlamak ve diri tut-mak isteyen tek bir insan varken bunu yapmak mümkün değildir. Bu yeter; ahlaki çölde haykı-ran bir insan, önce biri, sonra biri daha, adalet kıvılcımının sönmeye engel olmak için bu ye-ter. ... Bazen doğru olan imkansız hayal etmek, imkansız istemek ve imkansız için haykır-mak. Tarih bizi dinliyor olabilir. Tarih bize cevap verebilir."*

MİLLİ KİMLİĞİMİZİN KURUCU ÖĞESİ OLARAK “UNUTMA”

Ayşe HÜR

“Türkler”¹ niçin tarihlerini, kendilerini tartışmaya yanaşmıyorlar? Bu soru giderek daha sık soruluyor. Kanımca, toplumsal olarak paylaşılan bir hal olarak “unutkanlık”, hem kültürel ve dini kökleri yüzünden, hem de tarihsel olarak milli kimliğimizin kurucu bir ögesi olduğundan bu kadar büyük direnç gösteriyor.

İkinciden başlamak istiyorum. Unutma, Cumhuriyet’in kurucu elitleri tarafından Türk kimliğinin üzerinde inşa edildiği bir platform oldu. Önce tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun devamı olmadığımızı öğrettiler bize. Sonra harf, Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi gibi icatlarla, giyim kuşam, hukuk, ölçü ve takvim, laiklik gibi alanlarda yapılan “devrimlerle” bu kopuş kesinleştirilmeye çalışıldı. Bunların bir diğer amacı toplumu geri bıraktığına inanılan Doğulu zihniyet kodlarından da kurtulmaktı, ama konumuz bu değil.

Sadece tarihsel olayların “unutulması” değil, bilinçli biçimde “çarpıtılması” da söz konusuydu. Böylece ne Birinci Dünya Savaşı’na girişimiz, ne bunun ardından bir bir sökün eden Sarıkamış faciası, 1915-1916 Ermeni kıtali, Kafkaslar, Filistin ve Irak’ta yaşanan hezimetlerin nedeni üzerine konuşmadık. Çünkü bunlar “bize ait olmayan bir tarihin parçası” idiler. Böylece yıkılan bir imparatorluktan arta kalan “yorgun ve yaralı bir ümmetten” “kendine güvenli, sağlıklı bir millet” yaratma projesine girildi. Bu süreçte, sadece Cumhuriyet dönemine yumuşak iniş yapan eski İttihatçı kadrolar değil, muhafazakar kesimler de, kendini komünist olarak tanımlayanlar da canla başla katıldılar. Çünkü, aslında yaralı, ezik ve gururu kırılmış olanlar, halk değildi, eski Osmanlı yeni Türkiye’nin aydınları idi. Böylece küllerinden doğmuş Zümrüd-ü Anka kuşu gibi “öncesiz”, “günahsız” ve “kusursuz” bir varlık olarak “Türk milleti” ve “Türkiye Cumhuriyeti” imal edildi. Ancak, bu “ilahî” milli kimlik, “hatırlamama”, “hatırlasa bile konuşmama”, “konuşsa bile inkar etme” esasına dayalı olmakla birlikte, aynen insanların yaşadığı gibi toplum da, bilinçaltından gelen baskıların rahatsızlığını hissetti. Bu baskı, özellikle bir anlamda “unutturma suçuna iştirak eden” Türk aydınını, kırılığa ve saldırgan yaptı. Sonuçta, kendini güvende hissetmek için, bu suçun planlayıcısı devletin kanatları altına girmekten başka çaresi kalmadı.

AYNI ANDA “YOK” VE “VAR” DEMENİN ŞİZOFRENİK YARILMASI

Bu “bütünleşme” sürecinde, Ermeni kırımına yönelik tavrın özel bir yeri var. İlginçtir, Türk toplumu önce böyle bir olayın olmadığını söylerken, daha sonra bunun ne kadar mantıklı bir politika olduğunu söyleme noktasına geldi. Bir diğer deyişle, hem “yok” hem “var” demenin şizofrenik yarılmasını yaşadı. Dahası, konu her açıldığında büyük bir öfke patlaması yaşanma-

1 Buradaki “Türkler” terimi, sadece başkaları tarafından yapılan bir adlandırma değil, konuyu şematikleştirmek için benim de zorunlu olarak başvurduğum bir vulgarizasyon. Bu tür genellemelerin yanlışlığını biliyorum, ama siz dinleyicilerin neden böyle yaptığımı anlayacağını umuyorum.

ya başladı. Bunun nedeni sorulduğunda "Türklerin haksız biçimde suçlandığı" cevabı veriliyor. Halbuki, haksız biçimde suçlandığını düşünen bir kişinin, toplumun veya devletin suçlayan ile yüzleşmesi, kanıtlar istemesi ve iddialara karşı kendi tavrını koyması beklenir. Görülen o ki, Ermeni kırımını, Türk toplumunun bir çeşit kolektif sırrı.

Ama sadece unuttuğumuz tarihin bu dönemi değil. Biz Cumhuriyet tarihimiz üzerine de hiç konuşmadık. Bırakalım 1925-1940 arasındaki Kürt isyanlarını, 27 Mayıs 1960'dan beri yaşadığımız darbeleri de konuşmadık. PKK ile yaşanan iç savaşı da konuşmuyoruz. Bunun nedenleri arasında devletin sistematik baskı ve yıldırma politikalarının rolü büyük, ama toplum olarak da hatırlamaya çok hevesli olmadığımız açık. Tersine, bu olayların toplumsal bilinç üstüne çıkması için atılan her adım, yapılan her baskı, "Batı'nın bizi parçalama niyetinin işareti" olarak adlandırılıyor.

AYDINLARIN SORUMLULUĞU

Bugün de, tüm Cumhuriyet tarihinde olduğu gibi, bu korkuları besleyen kesimler arasında ne yazık ki, çeşitli ideolojik biçimlemelere sahip aydınlar önemli yer tutuyor. Türk aydınının büyük bir bölümü ne yazık ki hala Kemalist ideoloji ile göbek bağı kesemedi. İslamcı diyebileceğim kesim ise, "hatırlama" politikalarını Batı'ya ait gördüğü için, henüz bir adım atmıyor. Belki de, soluyla, sağıyla Türk aydını, kendi elleriyle büyüttüğü biricik evladının yalanlar üzerine inşa edilmiş kimliğinin ne kadar kırılğan olduğunun farkında olan bir ebeveyn titizliği içinde yavrusunu korumaya çalışıyor. Ama bunu yaparken, toplumların da insanlar gibi bastırılmış travmalarla yaşamaya devam edemeyeceğini gözden kaçırıyor.

Aslında bu "sağlıksız toplumsal ruh halimizi" biraz daha devam ettirebilirdik ama 20.yy, kişilerden devletlere, ticari kuruluşlardan dinsel kurumlara kadar, pek çok aktörün politik, ekonomik, kültürel ya da sosyal kabahatlerinden dolayı özür dilediği çağ olarak makro bir çerçeve çizdi. Özür dileme patlamasının arkasında yatan nedenler hakkında değişik fikirler ileri sürülüyor. Küreselleşme, ulus-devletlerin yıkılması, Nazi Soykırımının etkisi bunların başında geliyor. Bu konuda çalışan bilim adamlarından Elazar Barkan "özür dileme" politikalarını yeni bir olgu olarak "uluslararası ahlak" kavramı ile açıklıyor. Barkan'a göre "yerel ölçekte atılan ilmekler, küresel ölçekte ahlaki dokumak" demek. John Torpey bu yeni duyarlılığın gelişmesinde korkunç Holocaust tecrübesinin büyük payı olduğunu, Holocaust'un "küresel bir ölçüt" oluşturduğunu düşünüyor. Jürgen Habermas, Jacques Derrida ve Immanuel Levinas konuya tümüyle ahlaki sorumluluklar açısından yaklaşırken, Alexandre Kojève ve Stephen Walt gibi realist okul mensupları tarihle barışmanın uluslararası güvenlik açısından önemine işaret ediyorlar. Bernard Giesen'e göre küreselleşme sonucu insanların ve toplumların birbirini gözleme tarzları öylesine değişti ve gelişti ki artık düşmanı aşağılarken duyduğumuz gururdan ya da etnik saflığımızı sağlamak için başkalarını imha etmek üzerine oturtulmuş şanlı tarihimizden söz etmenin anlamı kalmadı. Ian Buruma tarihe bakınca hep mağduriyet görmenin de sürekli özür dilemenin de sağlıklı olmadığını düşünürken, özür dileme dalgasını, politik düzeyde, bireysel özgürlüklerin kolektif özgürlükleri galebe çalmasının bir ifadesi olarak gören Michel-Rolph Trouillot'ya göre küreselleşen dünyamızda farkında olmadan kolektif kimliklere sanki bireysel kimliklermiş gibi davranıyoruz ve onlara bireysel kimliklere ait "ayıp", "suç", "hay-

siyet", "gurur" gibi kavramlarla yaklaşıyoruz. Bu açıdan bakıldığında Trouillot'ya göre özür politikaları nafile çabalar.

Jeffrey K. Olick ve Brenda Coughlin daha ileri giderek, esef, keder, ya da pişmanlık duygusunun artışı ulus-devletin çöküşünün bir işareti olarak görüyorlar. Neden ne olursa olsun, Türkiye'de yaşayan çeşitli toplumlar da bu değişimden etkilendiler. Özellikle, mağdur olan veya olduğunu düşünen toplumsal kesimler, Ermeniler, Kürtler, Aleviler, Süryaniler, 12 Eylül mağdurları ve daha nice, hem devletten, hem de toplumun diğer kesimlerinden daha çok "hatırlama" talep etmeye başladılar. Ama, sadece (anlaşılır nedenlerle) devlet değil, toplumun hiç umulmadık kesimleri de bu talebe direnç gösteriyorlar. Epeydir, bunun sadece, konuşmanın başında değindiğim tarihsel ve politik nedenlerden değil, aynı zamanda kültürel ve dinsel nedenlerden kaynaklandığını düşünüyorum.

SUÇ VE AYIP KÜLTÜRLERİ

Beni böyle düşünmeye iten görüşlerden biri antropolog Ruth Benedict'e ait. Benedict, 1940'lı yıllarda Japon kültürü üzerine geliştirdiği tezlerini topladığı *The Chrysanthemum and the Sword* (Krizantem ve Kılıç) adlı eserinde dünya toplumlarını "suç" ve "ayıp" kültürleri diye ikiye ayırıyor. Birinci gruba Hıristiyan ve Musevi kültüründen gelen "Batı" toplumlarını, ikincilere ise Müslüman, Budacı, vb. "Doğu" toplumlarını örnek veren Benedict, "suç" kültürlerini özerk, insan haklarına, bağımsızlığa, kendi kaderini tayin etme hakkına ve özgürlüğe saygılı olarak tanımlıyor. "Bu kültürlerin üyesi için, toplumun baskısı değil, insanın iç sesi önemlidir, bu iç ses ne kadar alçak olursa olsun, onu her zaman duyar. Eğer bir hata yaptıysa, kimsenin onu uyarmasına gerek olmadan 'ben günah işledim', 'ben yanlış yaptım' der ve bunu affettirmenin yolunu arar" diye devam ediyor.

"Ayıp" kültürlerini ise kişinin doğru ve yanlışla ilişkin yargılarının dışsal faktörlerle belirlendiği toplumlar olarak tanımlıyor. Ona göre bir Japon için, kişisel özerklik, bağımsızlık, özgürlük değil, başkalarının beklentilerini karşılamak, müteakabiliyet, aidiyet ve sosyal görevler çok önemli olup, kişi sosyal çevre tarafından reddedilme, alaya alınma, ayıplanma korkusu içinde yaşar. Eğer bir yanlışlık yaptıysa, tek umudu bunun başkaları tarafından fark edilmemesidir. Nitekim biri onu ayıplayınca kadar kabahatine rağmen, "onurlu biçimde" yaşamaya devam eder.

Gerçi, toplumlararası etkileşimin bu kadar güçlü olduğu bir çağda, bu tür sınıflandırmalar yapmak son derece yanlış ama "Türkler" in ezici bir kısmının epeydir, Ruth Benedict'in tarif ettiğim türden bir yaklaşım içinde olduğunu gözlediğim için bu tezi irdelemekte fayda görüyorum. Kanımca Benedict'in "suç toplumu" olarak gördüğü Batı toplumlarında, özür dileme politikalarının genel olarak başarılı olmasının nedeni, Hıristiyanlıkla ilgili olabilir. Belki de Batı'da birey ve toplum, kendini, başta İlk Günah olmak üzere, suçtan kurtulmak, en azından eylemleri üzerine düşünmek ve kendi sorumluluk payını tespit etmek gibi ahlâki bir görevle yükümlü hissediyordur. Benim daha çok "ayıp toplumu" özellikleri gösterdiğini düşündüğüm Türkler ise hem Orta Asyalı atalarının kültüründen, hem de 9.yy'dan itibaren ateşli bir mensubu oldukları İslam teolojisinden etkilendikleri için bu tür bir günah çıkarma seansına gerek duymuyorlar.

DÜNDÜ, GEÇTİ GİTTİ

Bilindiği gibi toplumsal kültürümüzün Orta Asyalı geçmişimizden aldığı mirasın en önemli yanlarından biri, tarihi bir menkıbeler, efsaneler yığını olarak ele alma alışkanlığıdır. İlk yazılı eserini 7.yy'da veren Türk kültürü, sözlü geleneğe dayanır ve her sözlü gelenek gibi basitleştirmeye, klişeleştirmeye ve tahrifata açıktır. İslam ise, bu geçmişi, kusurlarından tamamen arındırmanın yollarını teolojik gerekçelerini sunar. Çünkü İslam'a göre Allah, Adem ile Havva'ya tövbe imkanı vermiş, onlar da yaptıkları şeyin farkına vararak tövbe etmişlerdi. Böylece "İlk Günah" yapanla sınırlı kalmış, yeni doğanlara geçmemiştir. İslamiyet'te kimse başkasının günahından sorumlu tutulmaz, çünkü suç kişiseldir. Dolayısıyla, ileriki kuşakların geçmiş kuşakların yaptıklarından mesul tutulması, hele hele onlar adına özür dilenmesi gibi şeyler İslam kültürüne yabancıdır. Bugünkü günahlar için tövbe ederken de rahip gibi bir aracıya ihtiyaç duyulmaz. Böylece, tarihte yaşanmış olaylardan dolayı da, sadece o olaya neden olanlar sorumludur. Böylece tarih "kıssadan hisse çıkarılacak, ardından da unutulacak" anonim bir alana dönüşür. Anadolu topraklarında önemli bir geleneği temsil eden folk İslam'ın, yani tasavvuf düşüncesinin "düdü, geçti, gitti" anlayışı tam da bunun ifadesidir.

Ancak bu değerlendirme, bizim kültürümüzün kötülüklerle mücadele yeteneğine sahip olmadığı anlamına gelmiyor. Sadece başta Ermeni meselesi olmak üzere tarihimizdeki sorunlu konular üzerine konuşmamışımızın, hele özür dilemeyi hiç düşünmemişimizin tarihsel ve politik nedenlerinin yanı sıra kültürel ve dinsel nedenlerini de dikkate almalıyız demek istiyorum. Sağlıklı bir toplum olmanın gereklerinden biri olduğuna yürekten inandığım bellek çalışmasını, "günah çıkarma" benzeri kodlar üzerinden değil de, kendi kültürel kodlarımız üzerinden yapmanın daha iyi sonuç vereceğine inanıyorum.

TÜRKİYE’NİN YÜZLEŞME MESELESİ: NEYLE VE NASIL?

Yrd. Doç. Dr. Murat PAKER

Türkiye’nin tarihiyle yüzleşmesi/hesaplaşması meselesi çok katmanlı, karmaşık ve dolayısıyla epey zor bir mesele olarak önümüzde duruyor.

Zor ve el yordamıyla gidiyoruz, gitmek zorundayız, çünkü Türkiye daha önce bu yoldan geçmiş diğer ülkeler gibi siyasi koşulların değişmesi nedeniyle bir yüzleşme yükümlülüğüyle karşılaşmış değil. Ne 2. Dünya Savaşı’nda yenilen Almanya ve Japonya’nın yaşadığı Nüremberg ve Tokyo gibi bir mahkeme süreci söz konusu, ne de başta Güney Afrika Cumhuriyeti ya da bir çok Güney Amerika ülkesinde olduğu gibi, ciddi bir rejim değişikliği ya da radikal bir siyasi değişiklik sonucu gündeme gelen resmi Hakikat Komisyonu söz konusu. Bu anlamda, yüzleşme konusunda dünyada bolca örneklerini gördüğümüz bu iki temel modele de uymuyoruz. Uymadığımız gibi, ana akım siyasi aktörler arasında bu yüzleşme meselesine sempatiyle bakan kimse yok. Aksine hepsi değişik derecelerde yüzleşilmesin diye uğraşıyorlar. Çok küçük bir azınlık kendi kendimize gelin güvey (mi) oluyoruz (?).

Yüzleşmeye nereden başlamalı?

Yüzleşme meselesi aynı zamanda çok katmanlıdır, çünkü dünyadaki yüzleşme örneklerinin aksine Türkiye’de yüzleşilmesi gereken tek bir olay ya da dönem yok. Ezizet ve/veya katliam içeren dönemler/olaylar açısından oldukça zengin bir tarihimiz var ve bunların hiç biriyle gereği gibi yüzleşilmiş değil. Bu yüzden, ‘hangi birinden ve nasıl başlayabiliriz?’ gibi netameli bir sorudan kaçmamız mümkün değil.

Türkiye’nin tarihiyle yüzleşmesi meselesi, başka bir açıdan da karmaşık bir mesele, çünkü yüzleşilmesi gereken yalnızca ‘tarih’ değil. Türk-Kürt meselesi başta olmak üzere, Türkiye’nin bugün yaşadığı bir çok yakıcı demokrasi meselesi de tarihsel yalanlardan, inkarlardan arındırılıp yüzleşilmeyi ve şimdi-burada çözülmeyi bekliyor. Mesele, yalnızca tarihle yüzleşme meselesi değilse, yüzleşmeye bugün de dahilse ve tek bir olaydan değil de, ortak paydası devletin yurttaşına hukuk-dışı ezizet etmesi olan bir dizi olaydan/dönemden bahsediyorsak, o zaman belki ‘Türkiye’nin tarihiyle yüzleşmesi’ yerine ‘Türkiye’nin kendisiyle yüzleşmesi’ demek daha doğru olacak. Yüzleşilmesi gereken tek tek tarihi ya da güncel olay bolca var kuşkusuz, ama bütün bu olayları enine kesen, bu olaylara neden olan egemen politik kültürün bizatihi kendisiyle yüzleşmesi, daha doğrusu yüzleştirilmesidir esas olan. O yüzden ‘yüzleşme’ derken, bugün Türkiye’de bunun paralel anlamı ister istemez ‘demokratikleşme’dir.

GAYRİRESMİ YÜZLEŞME SÜRECİ BAŞLAMIŞTIR

Yüzleşme, Türkiye için bu kadar kapsamlı ve zor bir işse, hala umutlu olabilir miyiz? Bütün zorluklarına rağmen ihtiyatlı ve sabırlı bir iyimserlik önermek istiyorum:

Resmi ve sistematik bir yüzleşme sürecine uzak olsa da, Türkiye aslında son beş on yıldır bir gayriresmi bir yüzleşme sürecinden geçmekte. Son yıllarda, Türk-Kürt, Türk-Ermeni, Kıbrıs,

azınlık hakları, işkence vb meselelerde eskiyle kıyaslanamayacak derecede taşlar yerinden oynamış ve çok daha fazla sayıda insan resmi ezberin dışında sözlerle karşılaşma ve resmi çemberin dışına çıkma imkanı bulmuştur. Çok kısmi de olsa demokratik reformlar (Avrupa Birliği, AB) süreci, bu gayriresmi yüzleşmenin imkanlarını arttırmıştır. Son yıllardaki milliyetçi yükseliş ve hırçınlaşmanın arkasında en azından kısmen bu gayriresmi yüzleşme ve dolayısıyla resmi yalanların dökülmeye başlaması süreci vardır. 'Gayriresmi' diyorum, çünkü ne resmi mahkemeler yoluyla ne de resmi hakikat komisyonları yoluyla bugünkü ve eski suçların üzerine bir yüzleşme/arınma iradesiyle gidilebilmiş değil Türkiye. Böyle bir siyasi irade yok şimdilik. Öte yandan, çok kısmi de olsa, resmi yüzleşme sürecinin bir parçası olarak, Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde (AİHM) boyuna mahkum olmasını da kaydetmemiz gerekir.

HEZEYANLARIN OLGUSAL OLMASA DA PSİKOLOJİK BİR GERÇEKLİĞİ VAR

Bu kadarcık ve de çoğunlukla gayriresmi yüzleşme temrinleri bile Türkiye'de yaygın ve sert milliyetçi tepkilerle karşılaşılıyor. Lafı dolandırmadan söylersek, her türünden milliyetçi kesimin bütün demokratikleşme ve yüzleşme girişimleri karşısında aldıkları tavır, kısaca 'aynen Sevr zamanında olduğu gibi bizi bölmeye, yoketmeye çalışıyorlar' cümlesinde özetlenebilir – ki buna 'Sevr paranoyası' diyoruz.

'Paranoya,' aşırı/irrasyonel kuşkuculuk temelinde, aslında varolmayan, gerçeklerle bağdaşmayan, dolayısıyla olgusal olarak yanlış olan şeylere – ki bunlara 'hezeyan' diyoruz- inanmaktır. Türkiye'nin bugün yaşadığı demokratikleşme/yüzleşme ihtiyaçlarını 90 yıl önceki durumlar üzerinden anlamlandırmaya çalışmanın ve bu yüzden bir yololma/beka kaygısı geliştirmenin hezeyani bir durum olduğu açıktır ve bu anlamda da Türkiye'deki egemen politik kültürün çekirdek özelliklerinden birinin paranoid bir örgütleniş olduğu söylenebilir. Ancak 'paranoya' ya da 'hezeyan' dediğimizde yalnızca olgusal gerçeklik düzeyinde bir arıza olduğunu söylüyoruz, yoksa 'Sevr paranoyası' küçümsenmemesi gereken bir *psikolojik gerçekliğe* sahiptir ve bu da Osmanlı'nın yası tutulmamış çöküş travmasıyla ve de nihayetinde 1. Dünya Savaşı sonunda yaşanan yololma/beka kaygısı ile ilgili gibi görünmektedir. Osmanlı'nın çöküş dönemi bu toplumda doğru dürüst ve sindirilmiş bir şekilde bilinmiyor. Politik kültürden neredeyse tamamen kopuşturulmuş (dissociated) durumda. Milliyetçi kesim her yüzleşme ihtimalinde hezeyanlı tavırlar gösterecek, bunun değişmesini beklemek pek gerçekçi değil. Ama milliyetçilerin pompaladıkları hezeyanlara kulak kabartan ve bu hezeyanların yörüngesine giren toplum kesimlerinin olabildiğince dar olmasını umabilir ve bunun için çalışabiliriz. Her ne olursa olsun, Türkiye gibi çok heterojen ve tarihi travma dolu bir ülkenin/toplumun tarihiyle yüzleşmesi oldukça sancılı olacaktır ve çok kısa bir zamanda bitmeyecektir.

YÜZLEŞMEYE NEREDEN BAŞLAMALI YA DA HANGİ SIRAYLA YÜZLEŞME?

Tarihle yüzleşmenin hangi olayları öne alarak ve ne sırayla yapılacağı tartışması ister istemez aslında psikanalitik bir tartışmadır, en azından açıkça farkında olunmasa bile psikanalizden devşirilen bazı kavramlar ve çerçevelerle düşünülmektedir burada. Her tür müsibetin mümesili gibi görülebilecek en eski çekirdek travmasıyla yüzleşmeyi öne alarak, onunla yüzleşmenin ondan sonraki travmalarla yüzleşmeyi de sağlayacağını mı iddia edeceğiz, yoksa tam tersine, yüzleşme sürecinin en sondan en eskiye doğru ilerlemesi gerektiğini mi? Herhalde ilk söylen-

mesi gereken, teorik olarak ne tür bir tarz tercih edersek edelim, sosyal-politik aktörlerin sanki bir laboratuvar ortamındaymış gibi 'ideal' tarzda davranmalarının beklenemeyeceği ve her iki tarzın da değişik derecelerde de olsa eşzamanlı olarak faaliyette bulunabileceğidir. Türkiye, bir süredir bu iki tarzın da faal olduğu bir görünüm arz etmektedir. Ancak yine de Türkiye'nin içinde ve dışında, Türkiye'nin demokratikleşmesi ve bugünü ve geçmişiyile yüzleşmesi meselesini önemseyenlerin, en verimli tarzı düşüncelerinde ve stratejilerini/beklentilerini ona göre kurlarından büyük fayda vardır. Bu meseleyi somutlamak için örneklersek:

Türk-Ermeni meselesinde iki taraf arasındaki en temel bir kaç asimetriden biri 1915 ve sonrasındaki olayların Ermeniler ve Türkiyeliler için önem derecesi farklılığıdır. Ermenilerin iç ve dış politik gündemleri açısından 1915 her zaman önem listesinin tepesinde yer almaktadır. Türkiye gibi binbir soruna cebelleşen bir ülke açısından ise, 1915'in gündemin üst sıralarında yer alması pek mümkün gözükmemektedir. Kürt meselesini, Susurluk'u, demokratikleşmeyi, yoksulluğu çözememiş (ya da bu konularda ciddi mesafe alamamış) bir ülke, bugünün yakıcı sorunlarını geri plana itip, 90 yıl önce yaşananları gündeminin üst sıralarına yerleştiremez. 1915'teki ve bugünkü devlet aklı arasında haklı paralellikler kurulabilir ve Türk-Ermeni meselesinin çözümünün bugünkü sorunların çözümünü kolaylaştırabileceği iddia edilebilir. Bu tür bir iddia, Freud'un psikanalizin ilk yıllarında kullandığı ve sonra kısmen terkettiği (ve modern psikanalizde artık pek lafı geçmeyen) katarsis modeline dayanıyor gibidir. Bu modele göre, iyileşmek için sorunlara neden olduğuna inanılan geçmişteki travmatik bir anıya (ya da anılara) dair bir içgörü geliştirmek ve bu içgörü yoluyla düğümlemiş/ketlenmiş ve sorun çıkarıcı ruhsal enerjinin boşaltılması (katarsis) gerekir. Bu modelin temel varsayımı, travmatik anı denilen şeyin sadece sınırları belli bir anı kapsülü olduğu ve cerrahi veya arkeoloji metaforlarıyla karşılanabilecek bir operasyonla kapsülün eritilip, içindeki zehirli anının sindirilebileceğidir. Bu varsayım iki temel açıdan yanlıştır. İlki, katarsisin (yani travmatik bir anıya dair içgörü geliştirip, bunun duygusal bir boşalım sağlaması) çok nadir durumlarda olabildiği ve olduğunda da nadiren kalıcı bir iyileşme haline tekabül etmesidir. Bunun da nedeni travmatik anıların büyük çoğunlukla sınırları belli kapsüller şeklinde değil, bütün bir sistemi / temel örüntüleri etkileyen bir akışkanlıkta faaliyetini sürdürüyor olmasıdır. Dolayısıyla nokta atışları verimsizdir, sistemik bir müdahale gerekir.

Buna bağlı ikinci neden ise, sistemik müdahalenin en iyi ilişki kurulabilecek / ele alınabilecek olan en güncel/yakın/yakıcı sorunlardan başlaması gerekliliğidir. Böyle yapılmazsa ve hiç hazır olunmayan bir zamanda, önemli ve tayin edici olduğuna inanılsa bile eski ve uzak sorunların/durumların öncelikli olarak ele alınması dayatılırsa, sert defans gelişir, süreç kesilir ve öncekinden daha katı bir yapı ortaya çıkabilir. Bu çerçeveyi Türk-Ermeni meselesine tercüme edersek; Kürt sorunu, Susurluk ve 12 Eylül ile yüzleşmemiş ve demokratikleşme sürecini belli bir olgunluğa ulaştıramamış bir Türkiye'nin 1915 ile yüzleşmesi, bu konuda radikal adımlar atması beklenmemelidir. Bu konudaki dönüşüm daha uzun vadeye yayılan tedrici ve Türkiye'nin demokratikleşmesine sıkı sıkıya bağlı bir dönüşüm olacaktır. Türkiye eğer, bugün yaşadığı yakıcı sorunları ve bunların yarattığı gerilimleri önemli ölçüde çözmeden 1915 konusunda sindirmeden hızlı bir adım atmaya zorlanırsa bu Türkiye'deki faşizmin yükselişini elini güçlendirmekten başka bir işe yaramayacaktır. Bütün bunları demiş olmak, 1915 ve buna bağlı

meseleleri ele almayı ertelemek ya da uykuya yatırmak anlamına hiç bir şekilde gelmemektedir. Türk-Ermeni meselesi, Türkiye’de gündemin en ön/acil sıralarında olmasa bile yine de önemli bir gündem maddesi olmak ve demokratik muhalefetin mesaisinin bir kısmını (büyük kısmını değil) kaplamak durumundadır. Bu öncelik dereceleri konusundaki taraflar arasındaki asimetrisinin farkında olmak, daha gerçekçi beklentiler geliştirmek ve bu yolla tahrip edici olabilecek hayal kırıklıklarını engellemek açısından önemlidir. Örneğin diyalog yanlısı Ermeniler ve Türkiyeliler biraraya geldiklerinde beklenti asimetrisi hemen göze çarpmaktadır. Ermenilerin çoğu, bunca ihmal ve inkar edilmiş bu sorunun çözümünün hemen olmasını istemekte, diyalog çabalarına büyük beklentilerle gelmekte ve diyaloga girdikleri Türkiyelilerin ve giderek Türkiye’nin bu meseleyi kendileri gibi gündemlerinin en üst sırasına çıkarmalarını ummaktadırlar. Diyalog ve çözüm sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi için bu beklentinin gerçekçi olmadığı ısrarla vurgulanmalıdır. Öte yandan Türkiye de, zaten 90 yıl ertelenmiş olan bu sorunu bir 90 yıl daha erteleyemeyeceğinin, kendi haline bırakamayacağıının, bu konuda koşmasa bile hızlı adımlarla yürümesi gerektiğinin farkında olmalıdır.

GAYRİRESMİ KULVARLARDA DAHA ÇOK YÜZLEŞMEK İÇİN ÖNERİLER

Türkiye resmi bir yüzleşme sürecine yakın gözüküyor. Gayriresmi bir süreç ise yavaştan da olsa ilerliyor. Bu süreci daha da derinleştirmek için bazı somut önerilerle bitirmek istiyorum.

- AİHM süreci çok daha etkin kullanılabilir. AİHM’ne taşınmış dava süreçlerine ve sonuçlarına toplumun çok daha kolay erişmesi sağlanabilir. Medyada bu konu daha sık ve geniş biçimde gündeme taşınarak, işlenebilir.
- İnsan hakları aktivistleri ve hukukçuların ağırlıkta olduğu girişimler aracılığıyla ve medyanın desteğiyle bugün yaşanan ırkçı/milliyetçi saldırganlıklar çok daha yaygın bir şekilde afişe edilebilir ve bunları yargı sürecine taşıyacak bir ısrar ve dirayet gösterilebilir.
- Milli kimlik, azınlık hakları, 301 vb. netameli konularda işlerin başka toplumlarda nasıl döndüğüne dair kapsamlı ve fikri takip yapan bir faaliyet faydalı olacaktır. Bu konuda, başka ülkelerde yaşayan Türklerin ne tür haklardan yararlandıkları, yararlanmasalar neler hissedebileceği döne döne anlatılmalıdır.
- Bugünümüzdeki, yakın geçmişimizdeki ve kısmen uzak geçmişimizdeki kara sayfalara dair utanılası bir bilgi eksikliği ve kirliliği söz konusudur. Kısa vadede büyük sonuçlar beklemeden, iğneyle kuyu kazar gibi, her tür imkanı (kitap, medya, internet, konferans vb) kullanarak bu bilgileri özellikle yeni kuşaklar için kolayca erişilebilir kılmak gerekir. Bu toplumun bilgilenmesi, merak etmesi ve soru sorması gerekmektedir her şeyden önce.
- Gayriresmi bir hakikat komisyonu kurulabilir. Bu komisyon, arşiv çalışması ve tanıklıklarla kapsamlı dosyalar hazırlayabilir, bunları interaktif bir şekilde internet üzerinden erişilebilir kılabilir, yayınlatabilir.
- Bu konulara değinen sanat eserleri, toplumun kendisiyle halleşmesi açısından belki her şeyden çok daha önemli olacaktır. Çünkü bu süreç bilişsel olduğu kadar, belki ondan da

çok duygusal bir süreçtir. Toplumlar duygularını en iyi sanat eserleri aracılığıyla ifade ederler, işlerler, dönüştürürler. Sinema ve roman en etkili iki işlem kanalı olarak görülmelidir.

- Geçmişle yüzleşme sadece kötülüklerle yüzleşmek demek değildir. Bu kötülükler yapılırken, kötülüğe karşı çıkmış ve bu yüzden canı yanmış bir sürü iyi insanımız da vardır. Yüzleşme süreci, kötülük yapanlarla hesaplaşma olarak görülürken aynı zamanda kötülüğe karşı duranları onurlandırma süreci de olmalıdır. Bugün yaşayan insanların özdeşim bağları kötülük edenlerden kötülüklerle karşı duranlara doğru çevrilebilmelidir. Onun için de kötülüğe karşı duranların hikayelerini öğrenmeye, filmlerini seyretmeye, romanlarını okumaya çok ihtiyacımız var.

Bu projenin çok önemli başka bir boyutu da Türkiye'nin kendisinin yol açtığı, yani fail olarak rol aldığı, travmalarla yüzleşirken, aynı zamanda, hatta bu yüzleşmeyi güvenle ve daha rahat sürdürebilmek için, kendi korkularıyla, başına gelmiş, yani mağdur olarak ya da kayıp şeklinde yaşamış olduğu travmalarla yüzleşmesidir. Bu noktada ilk akla gelen, Osmanlı'nın yası tutulmamış, sindirilmemiş, devasa çöküş travmasıdır. Bu çöküş dönemi ve o dönemdeki kayıplar, Türkiye'de gereği gibi bilinmez, hep üstü örtülür. Bu dönemi bilip, anlayıp, sindirmezsek, yani gereği gibi yasını tutmazsak, o dönemin geçmişte kaldığını, bugünün yeni bir gün olduğunu kavrayamayız ve 'Sevr paranoyası' dediğimiz şey faaliyetini devam ettirmek için uygun zemin bulur.